Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı : 5

Haziran 1977 • 250 Kuruş

Bu yılın 7.5 Milyon
lira tutarındaki ikramiye
plânının birinci çekilişinde

25 APARTMAN DAİRESİ

VE

5 adet 100.000 lira

VE

5 adet 50.000 lira

VE

30 adet 5.000 lira

VE AYRICA

İNAP. HULUSİ İSTANBUL

3300 adet çeşitli para ikramiyeleri

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

III. Sultan Selim Han

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Yirmisekiz Çelebî'nin Fransa Sefâretnamesi 4
Avustralya'da Çanakkale 10
Dünya ve Türk Tarihinde Fâtih 16
Radovişli Mustafa Bey 23
Yûnus Emre 26
Esaretten Kurtuluş (Türkmenistan Hâtıraları) 30
Atina Camileri 35
Hangi Ülkelerde Ne Kadar Kaldık 40
İzmir'in İşgalinde Düşmana Atılan İlk Kurşun 43
III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd 49
Afrika'da İlkel Bir Kabile: Nubalar 50
Ruslar Değil, Yerli Gâvurlar 55
Benim Çallı'm 62
Hikâye Olan Gerçekler 63
General Townshend'in Hâtıraları 65
Tarihe Akan Bir Ay 73
İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi 74
Resimlerle Eski İstanbul 76
Kitaplar Arasında 80
Tarih Postası 81

Vilâyetlerimizin Tarihi

Urfa 17
Sakarya 27

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Haziran 1967 Yıl: 3 Cilt: 1
Sayı: 5 Sıra: 29

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul TEL: 27 12 07

Yirmisekiz Çelebî Mehmed Efendi'nin

FRANSA SEFÂRETNAMESİ

4

Sadeleştiren : ŞEVKET RADO

BUNDAN sonra Duka Dorliyan'ın (1) şehre bir saat mesafede bir sarayı var imiş. Senkuli (2) derler imiş. Hâlen anası hayatta olup, orada otururmuş. «Pek güzel bir bahçesi vardır. Eğer seyretmek isterseniz gidelim» dedikde, daveti kabul edip gittik.

Şehrin sonundan bahçeye varıncaya dek hep iki tarafına dümdüz ulu ağaçlar dikilmiş yollardan geçtik, saraya vardık. Öyle güzel bir tertip temaşa eyledik ki tâbir olunmaz. Odalarını birer birer seyir ve temaşa ettik. Sırma ile işlenmiş seccadelerle süslü, bir sürü görülmemiş, ufak tefek kıymetli şeyler konmuş.

HAVUZLAR

Sonra yemeğe oturuldu. Ondan sonra, bahçe seyrine gittik. Evvelâ bir havuza geldik. Etrafı ulu ağaçlarla çevrili idi. Havuzun ortasında bir fıskiyesi mızraktan kalın su fışkırtır, sular o ulu ağaçlardan bir iki adam boyu yukarı sıçrardı. Sual eyledim: Yüz elli kademe fırlarmış. Bizim kadem ile üç kadem bir zira'dır ki elli ziraî fırlamış olur. Ol kadar su zerreleri etrafa saçılırdı ki güneş havuz üzerinde parlamakla gökkuşağı şeklini müşahede eyledik. Bu fıskiyenin bütün o diyarda benzeri yoktur diye haber verdiler.

Ve bir havuz daha gördük ki yokuştan inişe doğru, nakışlı mermerlerden merdivenler etmişler. Su akdıkça basamaklar örtülmekle yekpare sudan merdiven gibi görünür. Yer yer fıskiyeler komuşlar, ejder ağızları komuşlar. Öyle bir halde akardı ki, insan ister istemez seyrediyor.

Her tarafa ağaçlar dikip biribirine bağlanan sokaklar yapmışlar. Her sokakta giderken ikişer tarafı mızrak boyunca yeşil divar idi ki aralarında hiç fark olmayup, saplar öyle biribirine sarılmış ki gûya yekpare görünürdü.

Bahçenin büyüklüğü dört saatlik kadar mesafe imiş. Bizler hintov ile bir buçuk saat gezdik.

Bundan sonra emsali olmayan Versal'in (3) seyrine gidecek olduk. Tedarikimizi görüp cümle adamlarımızla nak-

(1) Duc d'Orléans.

(2) Saint-Cloud, Versailles yolunda büyük park içindeki saray.

(3) Versailles.

leyledik. Yol üzerinde bulunan Modon (4) derler Kralın bir muazzam sarayı ve bahçesi varmış. Yemeklik anda etmek üzere kavil olunmuştu (5). Sabahleyin hareket olunup, kuşluk vaktinde vardık. Bir saray temaşa ettik ki, vasfı bir veçhile mümkin değil.

VERSAİLLES SARAYINDA

Sarayın bulunduğu mevki bir yüksek yerde olmağla, cümle Paris şehrini temaşa ederdi. Gayet hoş makam idi. Taam yidik. Yine ol bahçeye mahsus Kralın hintovlarına binüp bahçeyi gezmeğe başladık. Senkuli'de gördüğümüz acaip tertip üzere ağaçları, sokakları ve yeşil divarı hatırladık. Öğleye dek gezüp Versal'e azimet eyledik. Akşama yakın geldik.

Ferahfeza bir saray ve gamlara devâ acaip düzen müşahede olundu ki güzellikleri dil ile anlatılamaz.

Sabah oldukda, ol sarayın governörü ve sair muteber vazifelileri gelüp: «Saray seyrine buyurun» dediler. Kral seyrederken bindiği iki tekerlekli bir açık araba getürdüler. Dört kişi çekerler.

İptida bir mahalle getürdüler ki, gûya başka bir daire. Biribirine uygun ağaçlarla dolu bir koru. Bunların arasında düz sokaklar etmişler ki, cümlesi biribirine bağlı ve bunların her birleştiği yerde bir şadırvan ile bir havuz yapmışlar ve her bir şadırvanda bir başka hayvan şeklinde tunçtan resim etmişler; sular andan fışkırır.

Cümle ol koru içinde otuz dokuz adet şadırvan var ki, her biri Hümâyûnnâme (6) hikâyelerinden bir hikâyeyi anlatmak üzere komuşlar ve hangi hikâye idüğünü bir levha üzerine kazup şekiller arasına komuşlar.

Andan sonra bir yere daha geldik ki, otuz iki sütun üzre, otuz iki kemer etmişler ve her kemer altına bir fıskiye komuşlar. Parmak kalınlığında fışkırır.

Andan sonra, bir büyük havuza daha geldik ki, ortasına ikiyüz otuz beş fıskiye komuşlar. Üç kat. Ortası seksen kadem fışkırır. İkinci katı daha az, üçüncü katı daha az. Hepsi bir selvi gibi olur. Lüleleri baş parmaktan kalındır.

Andan sonra bir havuza daha geldik ki, etrafı iki kat somaki mermerden ustaca yapılmış bir trabzon ile çevrilmiş ve iki tarafında renkli mermerden iki köşk yapılmış. Ve şadırvan, yüz yirmi kadem fışkırır. Senkuli fıskiyesinden sonra bundan daha yukarı fırlar fıskiye görmedik. Şiddetle fışkırdığından etrafa ziyade zerreler saçar, bir mütenasip gümüş selvi olur ki, ancak bu kadar olur.

Andan sonra bir geniş mahalle geldik. Havuzunun büyüklüğü bütün gördüklerimizden fazla idi. Birkaç tane beşer çifte kayık ile gezmek mümkün. Ve ikişer sı-

---

(4) Meudon.
(5) Kararlaştırılmıştı.
(6) Farsça hikâyeler kitabı.

Versailles'da Trianon Sarayı.

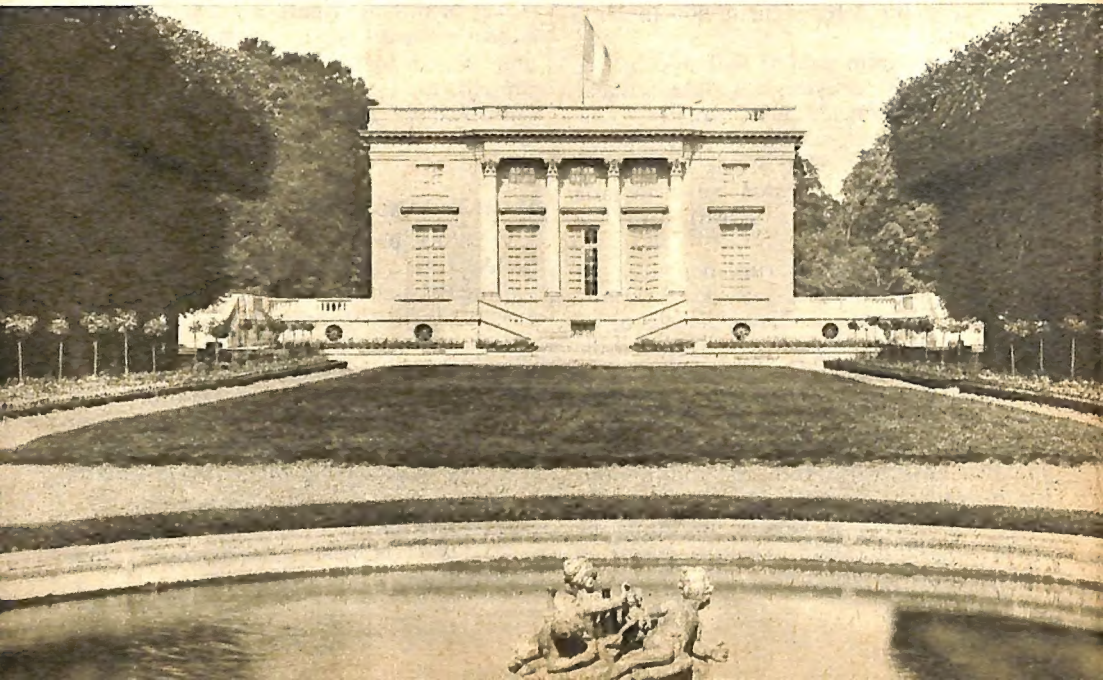

ra başparmaktan kalın, altmış adet fıskiye dizmişler. Su akdıkda altmış tane gümüş selvi iki sıra dizmişler gibi görünür.

Ve ucunda dahi üç şadırvan komuşlar. Her birinde onbeşer, yirmişer fıskiye var. Bunların fışkırması dikine düz değil, değişiktir. Hava fişengi gibi yerden çıkarlar, her biri bir tarafa eğilerek fışkırır.

Bir büyük havuz daha gördük ki, ortasında şadırvanı bir köşk kadar var. Etrafında yüzden fazla tunçtan yapılmış acaip hayvan var. Her biri öyle hendese ile konmuş ki, temaşası gamlara devâ, gönüllere ferah verir.

Bunlara benzer daha nice havuzlar ve şadırvanlar var ki, her birinde bir başka sanat göstermişler, ki biri bir gayri bahçede görülmemiştir. Ve bu kadar havuzların ayaklarında bir nehir meydana gelmiş ve bunları haç şekline sokmuşlar. Bir sürü kayık var.

TRİANON SARAYI

Bahçenin bir tarafında bir saray daha var ki, Teryanom (7) derler. Ol sarayı temaşa için ertesi gün bir mükellef döşenmiş, üstü örtülü, Kralın bindiği kayığa binüp nehir ile yola çıktık: Sağ tarafının bittiği mahalde ol saray ve bahçe tertip olunmuş. Gayet gönül açan bir saray. Bunun tertip tarzı, kendine mahsus olup, üçer, dörder kat bina ederlerken, bunu yalnız bir kat bina etmişler. Bahçesi dahi öyle tanzim olunmuş ki, tâbiri mümkin değil. Bunda dahi türlü türlü fıskiyeler ve şadırvanlar etmişler ki anlatılamaz.

Cümleyi seyir ve temaşa idüp yine kayığa binüp bu sefer nehrin sol tarafına doğru gittik.

Nehrin sonunun geldiği mahalde bir saray daha bina etmişler, anı dahi temaşaya çıktık. Kuşhaneler bina etmişler, yabanî hayvanlar için mahsus kârgir kümesler bina etmişler. Her kümesin önünde başka dairesi ve meydanı ve ortasında havuz ve şadırvanı var. Etrafı divar ile çevrili.

Çepeçevre bunları sarup hepsinin ortasında bir büyük köşk ve iki tarafında gayet ince işlenmiş nakışlar ile süslü, biribirinden geçme beşer, altışar küçük odalar yapılmış. Öyle sanatlı ki, Hind çekmecesine benzer. Lâtif ve gayet kıymetli sırma ile işlenmiş döşeme ile süslü olan ol büyük köşkte oturup toplanan bütün yabanî kuşları seyretmek mümkindir. Biz orada iken hayvanlardan bir şey yoktu. Velâkin, eskiden yabanî hayvanlar ne kadar toplanmış ise, hepsinin resmi ol köşkte yapılmış idi.

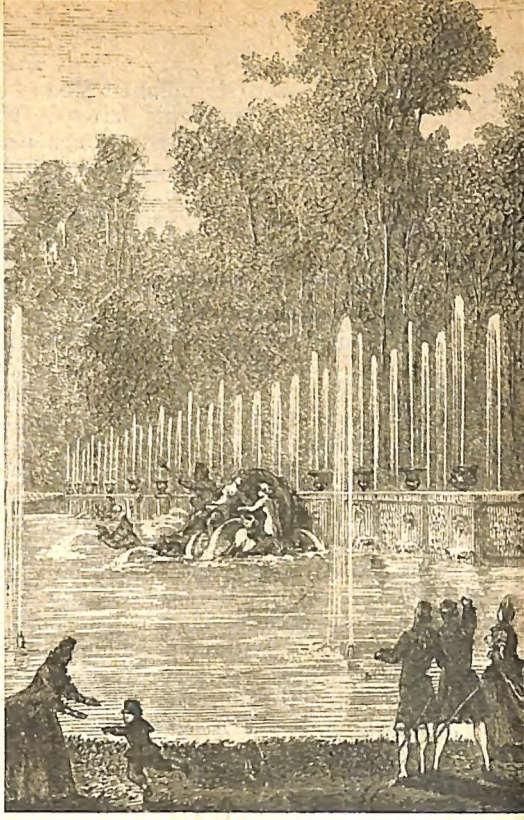

Acaip mahlûklar temaşa eyledik. Ve ol köşkten hayvanlar olan mahalle değin meydanı delüp kaldırım taşı aralarına küçük fıskiyeler komuşlar. Bir yığın halk toplanup pencerelerden hayvanları seyir ile meşgul iken suyu koyuverüp fışkırtmaya başlayınca, halkın biribirine girüp bağırışmalarını seyir ve temaşa iderler imiş. Hattâ bizler dahi nezaketle, beraberimizde olan adamları «Kuşhaneleri seyredin!» deyu avlıya attırdık. Suyu açdıktan sonra azîm seyir ve temaşaya sebep oldu.

MARLY SARAYINDA

Ve buna benzer nice sanatler ve garâbetler temâşâ olunup, ertesi günü haç şeklindeki nehrin doğu tarafında (8) bulunan Marli (9) adındaki, gönül açan muazzam sarayın ve güzelim bahçesinin temâşâsına vardık. Öyle süslü bir keyif yeri müşahede olunmuştur ki misli yok. Bahçesinin tertip tarzı bence hepsine tercih olunur. Burada bulunan biribirlerine sarılmış ağaçları hiç bir yerde görmedik.

---

(7) Trianon.
(8) Râşid tarihinde «Batı tarafında» diyor.
(9) Marly.

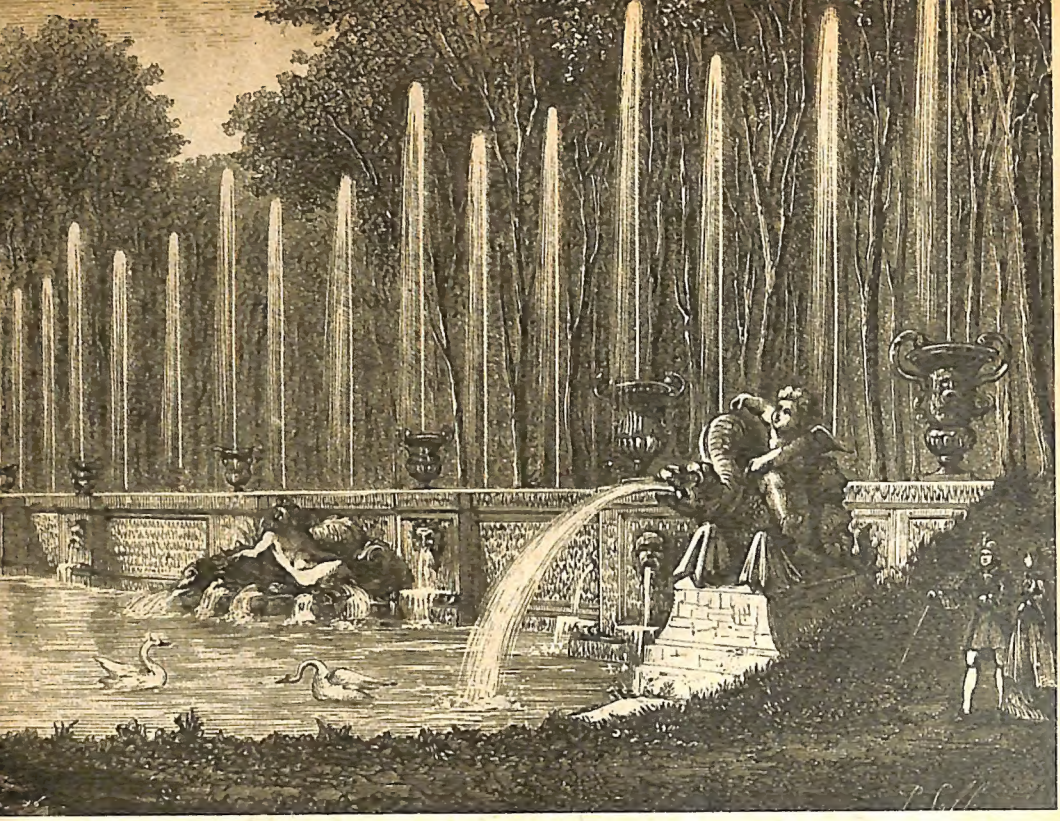

Yirmisekiz Çelebi'nin büyük bir hayranlıkla tasvir ettiği havuzlardan biri.

Meselâ iki tarafta olan ağaçların dallarını biribirine öyle asmışlar ki, bir yeşil yüksek kemer peyda olmuş. Yağmurlu havada yola giden, yağmurluğa muhtaç olmaz.

Ve ağaçlardan kapusiyle ve dehliziyle odalar yapmışlar. Yeşil yaprağıyle örtülmüş ve ağaçları türlü türlü şekillere komuşlar. Öyle tertip etmişler ki, seyir edende tabiatiyle ferahlık ve neşe müşahede olunur. Bu güzel bahçeyi seyir ve temâşâ eyledikde «Dünya müminlerin hapishanesi, kâfirlerin cennetidir» (10) sözündeki lâtif nükte aşikâre oldu.

Bunlardan başka, sarayın karşısında, tepeye doğru yetmiş iki ayak beyaz mermerden yapılmış bir merdiven etmişler. On adam yanyana çıkabiliyor. Ve iki yanına beş on basamakta bir fıskıye komuşlar. Merdivenin nihayet bulduğu mahalde dahi bütün fıskıye dizmişler. Bu merdiven büyük bir havuz içine inmiş. Suları akmağa başladıkda bir hendese ile akar ki ol azîm merdiven, yekpare billur camdan yapılmış zannolunur. Öyle bir hal müşahede olunur ki, anlatmak ve yazmak mümkin olamaz.

Başka bir mahalde dahi, yirmi beş ayak merdiven etmişler. Etrafında fıskıyeleri var. Bunun suyu şiddetle aktığı için köpürüp ol merdiven yekpare köpüktten yapılmış bir şekle girer. Garip temâşâdır.

Bir yerde dahi, adam boyunca beyaz mermerden bir şadırvan etmişler. Üzeri düz ve o düzlük üzerine bir put oturtulmuş. Su feveran ettikte put ile düzlük arasında olan yarıklardan bütün su çıkmakla ol şadırvan anı kaplayıp yekpare bir tepe camı gibi görünür.

Bunun dahi benzeri yok ve görülmemiştir. Ve daha nice çok havuz ve şadırvan vardır. Hepsinin benzeri yok.

Bu bahçe, bir miktar yüksek bir yerde olmağla, akıtılan sulardan ol kadar sanatler ve akçeler harcetmişler ki, hesaba gelmez.

Evvelâ, Sen (11) nehrinden su almağa muhtaç olmuşlar. Nehir, yüz elli zira' alçakta olmağla suyu yukarı çıkarmakta hileler etmişler ki, tâbire sığmaz. Nehri sed edip on iki büyük çarhlar etmişler

---

(10) Metinde bu cümle Arapçadır.

(11) Seine.

XV. Louis devri işçiliğinin nadide örneklerinden, bir saat.

ki nehir suyu ile döner. Her bir çarha bir tulumba komuşlar ve tulumbadan hâsıl olan suyu yukarı çıkarmak için adam beli kadar beş sıra demirden yapılmış künkler dizmişler; yokuş yukarı yürüdürler. Ve bunların nihayetinde bir hazne bina etmişler. Su, ol yerde toplanıyor. Suyu, yukarıya vurarak zorlamak için çarhlardan nihayete varıncaya dek biribirine bağlı demirden bentler etmişler. Çarhlar döndükçe ol demir bendleri ileru geru tahrik etmekle tulumbalardan hâsıl olan suları ol demirden künklere zorla idhal idüp yüz elli zira' yüksek yere merdiven çıkar gibi çıkup gidiyor. Bir sanat etmişler ki, seyretmeğe ve naklet-meye değer.

Sonra, ol haznede toplanan suyu bahçeye akıtmak için ayni İstanbul'da Kırkçeşme'de vâki yüksek kemer gibi bir azîm kemer etmişler. Ol hazneden kemerin tepesine yine demirden azîm künkler dizmişler. Evvelce olduğu gibi zorlayıcı âletlerle suyu künklere sokmuş ve kemerin tepesine ulaştırmışlar. Aslında misli duyulmadık bir sanat göstermişler. Adamlarımız, kemerin üstüne yüz yirmi beş ayak merdivenle çıktılar.

VERSAİLLES'DAKİ ODALAR, DUVARLAR VE SAATLER

Velhâsıl, Versal bir bahçedir ki, dört saray ve dört bahçeden ibarettir. Hepsinin dolaşması, yedi saat kadar mesafe imiş.

Ve divanhanesinin iki tarafına gayet âlâ somakiden sanatla işlenmiş büyük kavanozlar dizmişler ve arkandan (12) büyük kayalar dizmişler. Ve görülmedik mahbul ve muteber taşlardan tâbenuşlar (13) ile süslenmiş. Bir yanı pencerelerle bahçeye bakar ve bir tarafına boydan boya ayna konmuş ki divanhane tekrar aynaya aksedüp gayet geniş görünür. Her ne tarafında ayağa kalkılsa bahçe seyrolunur. Öyle usta işi odalar var ki tâbir olunmaz.

Bunlar, odalarının divarlarını, küçük halılar ile ve bazı mahsus kilimler (14) ile veya kadife ve kumaşlar ile örterler. Bu sarayın birçok odaları, sırma nakış işlenmiş kilimler ile örtülmüş ve süslenmiş idi.

Hususa Kralın iki yatağını gördük. Gayet kıymetli ve son derece ustaca işlenmiş idi. Ve bir saat gördük ki bir horoz

---

(12) Ne olduğu anlaşılamadı.
(13) Çiçeklikler olacak.
(14) Goblin nevinden halı kastediliyor.

resmetmişler. Saat geldikde kanatların salup ve ağzını açup tıpkı horoz gibi üç kere seda ider ve iki kapu açılup iki kişi ellerinde gümüş kalkan ve topuz, dört çeyrek çalup giderler. Ve kapular kapandıktan sonra bir başka kapu açılur, taht üzerinde oturmuş Kral çıkar. Ve bunun üstünde bir kapu açılup gûya bir melek elinde taçla çıkup Kralın başı üstüne koyar ve saatin üstünde güneş doğar.

Bu esnada saat fasletmeğe başlayup tamam ettikde, şekiller mekânlarına avdet ederler. Kapular kapanır, saat dahi çalar.

Ve o kadar tuhaf ve garip şeyler seyir ve temâşâ olunmuştur ki, saymak kabil değildir. Velhâsıl, bir saraydır ki, Avrupa'da benzeri yoktur diye şöhret bulmuştur.

KRALIN AHIRLARI VE BAHÇELERİ

Bu sarayın karşısında iki ahur (15) bina etmişler. Birine büyük ahur ve birine küçük ahur derler. Her biri bağ ve bahçesiyle, müteaddit ve mükellef odalarıyle birer koca saraydır. Ve atlar bağlanacak yerleri dahi görmediğimiz tarz üzre konmuş. Hepsi kârgir ve kubbeli kemerlerle yapılmış acaip bir binadır. «Bir ahur için bu kadar tekellüfe ne hacet var idi?» dedim. «Kasden öyle yapılmıştır. Françe Padişahının ahuru, Çasar'ın (16) sarayından mükelleftir, demek için bu tekellüfe himmet sarfolunmuştur» dediler.

Bahçeye gelen sulara dahi ol kadar tekellüf sarfolunmuş ki, cümle yollarını seyreyledik. Bir yüksek tepenin üzerine bir havuz yapmışlar. Cümle sular ol havuzda toplanur. Andan, saray civarında bir yüksek mahzen bina etmişler. Yüz kademden fazla merdiven ile çıkarlar. Tepesinde bakırdan bir büyük havuz etmişler. Ve beş adet yine bakırdan, içine adam sığar künkler komuşlar. İçinden sular cereyan idüp havuzu doldurmuş ve ol havuzdan taraf taraf cereyan edecek yollar yapılmış, istenilen tarafa cereyan eder.

Ve etrafda, otuz saatlik yere dek (17) bir masura su bulundukça yollar yapılup cümlesin bir yere toplayup, gûya nehir olmuş, ol tepenin üzerindeki havuza akmaktadır. Dünyanın acaip şeylerinden sayılmağa değer bir güzel tertiptir.

PARİS ŞEHRİNDE GÖRÜLENLER

Beş gün kadar kalup sonra yine Paris şehrine naklolunup konağımıza geldik. Şehir içinde acaip ve garaip binalar ve saraylar ve bahçeler vardır ki, saymak mümkin değildir.

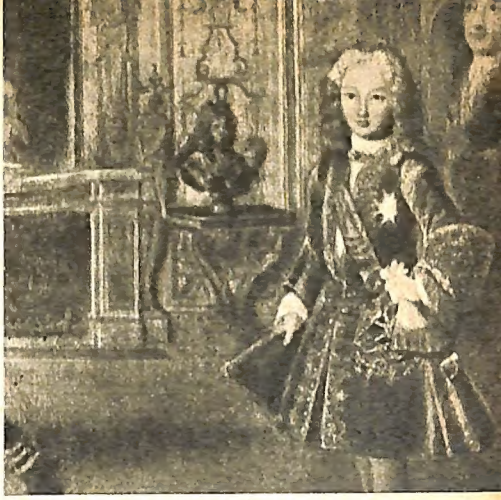

Yirmisekiz Çelebî Mehmed Efendi'nin sefareti sırasında henüz çocuk olan Kral XV. Louis.

Bir bahçe daha gördük. Kralın imiş. Bu bahçe birkaç daireden ibarettir. Bir dairesi teşrihhanedir. Mahsus müderrisi (18) var. Ne kadar kuş varsa teşrih idüp mahsus odalara komuşlar. Bu arada bütün bir fili teşrih idüp zincirler ile öyle tutturmuşlar ki, gûya ayak üzre durur. Lâkin, etten ve yağdan âri olup, kemikleri biribirinden ayrılmamak için her bir mafsalı başka demir tellerle bağlamışlar. Her uzvu gereği gibi seyir ve temaşa olunur. Bütün kuşlar da öyle. Ve birçok erkek, kadın ve çocuktan insanlar var, her uzvu seyrolunur. Etleri, yağları, damarları ve sinirleri dahi görünsün için, balmumundan her uzvu mücessem tasvir etmişler. Bir bir temâşâ olunur ve talebelere ders vaktinde gösterirler. Damarların, sinirlerin renklerini benzetmişler. Bu türlü işlerde dikkat ve ihtimamlarına söz yoktur.

Ve bir dairesi dahi tabibhanedir (19). Ânın dahi mahsus müderrisi var. Bahçe, ana teslim olunmuş.

Devahaneye (20) vardık. Müteaddit odaları hep hücrelere bölmüşler. Şişeler ile türlü ilâçları toplamışlar. Öyle ki, dünyada mevcut olanlar bir şey hariç kalmamak üzere. Nice deniz ve kara acaibinden taşlar, ağaçlar ve milhler (21) ve madenler toplamışlar ki, saymak kabil değildir.

(Sonu gelecek sayıda)

---

(15) Ahır.

(16) Kayser'in, Almanya İmparatoru'nun.

(17) Râşid tarihindeki metinde «10 saatlik yerde» diyor.

(18) Profesörü.

(19) Tıp dershanesi.

(20) Eczahane.

(21) Tuzlar.

Avustralya'ya harp ilân eden iki Türk'ün yarattığı destan.

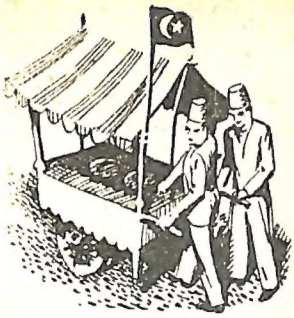

AVUSTRALYA'DA ÇANAKKALE

Yazan: HİKMET FERİDUN ES

- Panama'daki Şanlı Türk Bayrağı
- Pasifik'te İstanbul Dondurması
- Meksika'da Bir Türk Çeşmesi

EĞER, toparlak rakamlı yıldönümlerinden birinde, meşhur Panama kanalına yolunuz düşerse, sizi tatlı bir sürpriz karşılar. Ben, böyle bir talihe mazhar oldum.

Bir sabah erken saatlerde, Colon'dan Panama'ya, kanal mıntıkasına gidiyorduk. Büyük havuza yaklaştığımız zaman, çok uzun direklerin üzerinde, bir takım bayrakların dalgalandığını gördük. İngiliz bayrağı, Amerikan bayrağı, Panama bayrağı... Ve Türk bayrağı!...

Beni, kanala götüren yerli dostum izahat veriyordu:

— Bu bayraklar, Panama kanalının açılışında çalışmış, emeği geçmiş kimselerin bayraklarıdır...

İlgilenmemek mümkün mü idi?.. Kanal tesislerini gezmeyi bir tarafa bıraktık. Hemen eski kayıtların, eski defterlerin başına geçtik.

İşte, tâ Harput'tan, Diyarbakır'dan buralara gelip, Panama kanalında çalışanların macerasını bu suretle öğrendik. Bir grup Türk işçisi idi. Korkunç şartlar içinde, kanalın açılması işinde çalışmışlardı.

Yıllarca önce, Panama'da Türkler!..

Daha sonra, bu çeşitten Türk akınlarının izlerine, dünyanın birçok yerinde rastladım.

Bir gün Meksika'da, hem de Meksiko şehrinin en büyük meydanının orta yerinde bir ay-yıldız yolumu kesti. Bu ay-yıldız, Şark mimarîsinde, çinili bir çeşmenin tepesinde parlıyordu. Bir taş plak üzerinde de İspanyolca şu yazılar vardı. Meksika'daki Osmanlı Kolonisi... Tarih: Eylül 1910.

AVUSTRALYA'DA ÇANAKKALE...

Bu mevzuda, beni en ziyade hayrete düşüren, Avustralya oldu. Bir gün, Sydney'de bir tarihçi dostum bana, eski bir gazete getirdi.

Hâlâ sakladığım bu sararmış yapraklar, bir «ilân-ı harp» haberini taşımakta idi.

Türkiye, İngiltere'ye karşı harp ilân ettiği için, Avustralya'da yaşayan Abdullah ve Kul Mehmed isminde iki Türk de, koca Avustralya kıtasına karşı savaş ilân etmişlerdi!..

İlk bakışta, iki kişinin koskoca bir kıtaya savaş ilân etmeleri, belki bu haberi okuyanları güldürür. Ama zamanında vaziyet hiç de öyle olmamıştı.

O günleri hatırlayan ihtiyar bir Anzak bize:

— İşin hiç de şaka götürür tarafı yoktu. Kul Mehmed ile Abdullah, resmen bize harp ilân ettiklerinden sonra, hemen Silver City'ye gitmişler, dağa çıkarak Broken Hills denilen boğazı tutmuşlardı. Boğaz, bütün tren yollarına ve araba yollarına hâkim bir yerdir.

Sadece iki kişi, bu kartal yuvası gibi yerden, Broken Hills (Kırık Dağlar) dan trenleri durdurmuşlar, vagonları, lokomotifleri yakmışlar, polis, jandarma kuvvetleri kendilerine vız gelince, üzerlerine askerî kıtalar gönderilmiştir.

Kul Mehmed ve Abdullah, tek başlarına Broken Hills'i, Avustralya'da bir Çanakkale haline getirmek istemişlerdir. Evet, Avustralya'da bir Çanakkale!...

İhtiyar Anzak'ın sözlerinde hiç bir mübalâğa yoktu. Bugünkü Avustralya kaynakları bile bu olaydan aynen şöyle bahsederler:

«Bugün, belki pek çok kimse hatırlamaz. Fakat vak'anın geçtiği zamanda uyandırdığı heyecanın büyüklüğünü, bugünkü nesillere anlatmak çok zordur.»

Broken Hills savaşı, Avustralya'da yaşayan iki Türk'ün, Avustralya'ya karşı açtığı hususî bir savaştı. Hâdise, bir şark masalı gibi başlamıştı.

O günlerde Silver City (Gümüş Şehir), Avustralya'nın hiç bir yerine benzemeyen pek acayip bir şehirdi. Buraya gözleri bağlı olarak getirilecek bir adamın yüzü açıldıktan sonra:

— Burası neresi?..

Diye sorulsa, etrafına şöyle bir dikkatle bakacak olan yabancı, belki «Bağdad!..», belki «Basra!..», belki «Medine!» cevabını verebilirdi. Fakat Avustralya'da bir şehirde olduğunu asla aklına getirmezdi. Çünkü Silver City sokaklarında o zamanlar, otomobil, kamyon yerine hiç akla gelmeyen bir vasıta dolaşıyordu: Deve!. Evet, İster inan, ister inanma» sütunlarına lâyık bir şey ama, 1914 yılında Avustralya'nın bu şehrinde birçok deve vardı.

Kıtanın orta yerlerine, kurak mıntıka-

İşte dünyanın bir ucunda, Avustralya'da Türkler, Sydney'in Gelibolu abidesi önünde... Ellerinde gererek tuttukları bayrak kendi buluşlarıdır. Bir nevi Türk - Avustralya bayrağı. Nizamî bir Türk bayrağının bir kenarında Avustralya kıtası ve onu temsil eden Kanguru... Altta A.T.İ. harfleri «Avustralya'da Türk işçileri» mânasına geliyor. Bu işçilerin ekserisi Kıbrıslı Türklerdir.

Fotoğraflar : Semiha ES

larına öteberi götüren bu deve kervanları idi.

Dışarıdan getirilip burada üretilen ada tavşanı gibi, deve de Avustralya iklimini seven bir hayvandı.

Bu devenin sürücüleri, bakıcıları, terbiyecileri hep Afganlı, Hindli Müslümanlardı, hepsi de şehrin, kendilerine mahsus olan bu mahallesinde otururdu.

Silver City'nin öteki semtleri, pek modern yerlerdi. Müslümanlar'ın, hâlâ kendi memleketlerinin kıyafetleri ile oturdukları ve sokaklarından boyunları çıngıraklı devevlerin geçtiği bu mahalleler ise, uzaktan tipik bir şark şehrini andırıyordu.

Silver City'de, Anadolu'dan kalkıp gelen bir tek adam vardı: Abdullah Bey!.. Fakat onun develerle, devecilikle hiç bir alâkası yoktu. Abdullah Bey, İstanbul'daki Fatih külliyesinin Karadeniz medreselerinde bir iki sene okumuştu. Hattâ, kendisine molla da derlerdi. Bilgisi yüzünden Silver City'deki Müslüman kolonisi içinde büyük bir hürmete mazhar olmuştu.

Gel gelelim, Abdullah Bey'in muayyen bir işi yoktu. Deveciliğe yanaşmadığına göre, geçimi hakikî bir problem olmakta idi.

Silver City Müslüman kolonisinin bir problemi daha vardı ki o da et meselesi idi. Hıristiyanlar tarafından kesilmiş etleri, deveciler katiyen yemek istemiyor, mekruh addediyorlardı.

İşte, et meselesi ile Abdullah Bey'in geçim meselesi birleştirilince iki problem birden halledildi. Müslüman kolonisine bir hususî kasap lâzımdı. Onun kestiği hayvanların etlerini iğrenmeden yemek kabil olacaktı. İş Abdullah Bey'e açıldı.

— Okumuş yazmış bir adam işi değil amma... Bu da bir cemiyet vazifesidir, diye kabul etti.

TÜRK DONDURMASI

Bundan böyle Silver City'deki Müslümanların içi de rahat etmişti. Abdullah Bey besmele çekerek, dualar ederek kasaplık ediyordu.

Fakat, yeni işine rağmen Abdullah Bey, komşularından kimse ile öyle senli benli olmuyordu. O kadar insan içinde gene de yapayalnızdı.

Bir gün Silver City'ye yeni bir Türkiyeli geldi. Kul Mehmed isminde bir Anadolu çocuğu. Kul Mehmed de devecilik etmiyordu ama kendine çok güzel bir iş bulmuştu. Tek tekerlekli küçük bir araba yapmış, bunu kırmızı - beyaz renklere boyamıştı. Arabanın tentesi de beyaz üzerine kırmızı çizgiler taşıyordu.

Arabanın baş tarafına bir direk çakmıştı. Bunun üzerinde bir Türk bayrağı dalgalanıp duruyordu. Kul Mehmed bu arabada, kendi yaptığı nefis dondurmayı satıyordu. Dondurmacılığı İstanbul'da öğrenmişti. Zaten arabanın bir kenarında «Türk dondurması» yazmaktaydı.

Az zamanda, yalnız Müslüman kolonisinde değil, bütün Silver City'de, Avustralyalılar arasında da «Mehmed'in dondurması», «Türk dondurması», «İstanbul dondurması» bir masal şöhretine erişmişti.

Mehmed, dondurmayı makinede değil, dövme usulle yapıyordu. Hele bir kaymaklı dondurması vardı ki, şöhreti Sydney'e kadar gitmişti. Silver City'ye gelenler, Sydney dondurmasını beğenmiyorlar:

— Bizim orada, Mehmed'in dondurmasını bir tatsanız şaşarsınız... Diyorlardı.

Kasap Abdullah Efendi'nin, orta yaşlı, kara kuru bir adam olmasına karşılık, Kul Mehmed, 22 yaşında, çok yakışıklı bir delikanlıydı. Üstelik dondurmasını Türkçe olarak ve:

Belki Sydney Türkiye'den on binlerce mil uzaktadır ama, orada Gelibolu ismi çok meşhurdur. Herkes Gelibolu'nun nerede olduğunu çok iyi bilir. Çünkü Sydneyliler'in çoğunun orada döğüşmüş bir amcası, yahut babası, kardeşi, hatta büyükbabası vardır.

— Kaymaklı!...
Diye naralar atarak satması, şöhretini daha da artırmıştı. Şehrin çocukları, genç kızları:
— Kaymaklı!..
Diye etrafında dönüyorlardı. Kul Mehmed'in bir ismi de «Kaymaklı» diye çıkmıştı. Bilhassa genç kızlar, arabadaki bayrağı ve kırmızı - beyaz renklrei merak ediyorlardı. Bu bahis açılınca Kul Mehmed, can-u gönülden izahat verirdi. Son derece milliyetçiydi.

Silver City'nin iki Türk'ü, az zaman içinde birbirlerine kardeşçe yakınlaştılar, kaynaştılar. Fakat bu sırada ikisinin de çok sevdikleri memleketlerinden pek kötü haberler geliyordu.

Balkan Harbi başlamıştı, Türk kuvvetleri, korkunç bir mağlûbiyete uğramışlardı. Bir aralık, ikisi birden vatana dönüp gönüllü yazılmaya karar verdiler. Fakat, muameleleri bitinceye kadar harp bitti. Ama Balkan Harbi'nin acısını ne Kul Mehmed, ne de Abdullah Bey unutabildi.

Arkasından Birinci Dünya Harbi patladı. Ve bir müddet sonra, Türkiye harbe girince, dünyanın öbür ucundaki bu iki Anadolulu, bu sefer tereddüt etmediler.

Mademki Türkiye, İngiltere'ye ve Avustralya'ya karşı harbe başlamıştı. Onlar da dövüşeceklerdi. Memleketlerine dönmek için gene müracaatta bulundular. Bu sefer kendilerine:

— Yollar kapalı!.. Türkiye'ye nasıl gidersiniz?..
Cevabı verildi Bunun üzerine Kul Mehmed ile Abdullah Bey Avustralyalı otoritelere:

— Öyle ise biz de, kendimizi, size karşı harp halinde addediyoruz!.. karşılığında bulundular.

Avustralyalılar bu sözleri şaka zannetmişler ve gülmüşlerdi. Fakat Kul Mehmed ile Abdullah Bey, hemen o gün, Broken Hills dağlarına çıktılar ve boğazı tuttular.

1915 yılının ilk günü idi. Henüz Çanakkale'ye Anzak çıkarması yapılmadan 3 ay 24 gün önce!.. Avustralya'da büyük bir askerî hazırlık göze çarpmaktaydı.

Yılbaşı tatili olmasına rağmen, her tarafta hıncahınç dolu trenler gidip geli-

yordu. İşte aynı gün Broken Hills boğazına 1 200 kişilik bir tren girdi. Trenin yanından Millard isminde bir atlı ile arkadaşları, muhafız vazifesi ile ilerlemekteydiler.

Tren, boğazın içine girdiği zaman makinist şaşkına döndü. Demiryolunun tam ortasında küçük bir araba vardı. Arabanın direğinde de o zamana kadar hiç görmediği bir bayrak dalgalanıyordu. Kırmızı renkte bir bayrak!.. Üzerinde de beyaz ay - yıldız!..

Makinist kolu çekti. Tren durdu. Bu sefer, boğazın yukarısında, tepede aynı bayrak dalgalandı. Trenin yanında yürüyen süvari, Millar silâhına davrandı. Fakat, eli havada kalmıştı.

Birden bire, gürültülerle sarsıla sarsıla duran vagonların pencerelerine koşuşanlar, süvarinin kalbini tutarak atının üzerinden yere yıkıldığını gördüler. Ürken hayvan, bütün hızı ile, âdeta kudurmuşçasına koşup uzaklaşmıştı.

Bundan sonra, trenin üzerine, korkunç bir ateş yağmuru başladı. Makinist güçbelâ tekrar harekete geçti. Fakat, çok geçmedi, tren bir ölüler ve yaralılar treni halinde boğaza giremeden geri dönmeye mecbur oldu.

Bunun üzerine vak'a yerine, hemen polis ve jandarma kuvvetleri gönderildi. Fakat, iki kişi olmalarına rağmen, dağdaki Türkler'in ateşi o kadar kuvvetliydi ki, onları yakalamağa gelenler, kendilerini bir bölük asker zannettiler.

Daha sonra, Türkler'in bulunduğu yere eyalet kuvvetleri gönderildi. Onlardan da bir netice alınamayınca, askerî birlikler sevk edildi. Bu büyük kuvvetler, ikiye, hattâ üçe ayrılarak Kul Mehmed ile Abdullah Bey'i makaslama ateşe aldılar.

Yüzlerce silâh birden patlıyordu. İşin

AY - YILDIZLI ÇEŞME
Meksika'da bulunan Türkiyeliler'in yapıp, hediye ettikleri bir çeşme.

Meksika'daki Türkiyeliler'in yaptırıp, Mexico şehrine hediye ettikleri çeşmenin levhası. Üzerinde İspanyolca: «Meksika'daki Osmanlı kolonisi» yazıyor. Tarih : 1910.

garip tarafı, Türkler, saatlerce buna gene silâhlarla cevap verdi. Fakat nihayet Broken Hills tarafından silâh sesleri işitilmez oldu.

Büyük bir ihtiyatla yukarıya, boğaza hâkim noktaya çıkan askerler, delik deşik iki cesedin birbirinden 11 metre uzakta yattığını gördüler. Abdullah, sıkı sıkı ve boş bir Schneider tüfeği tutuyordu. Mermisi tükenmişti!.. Kul Mehmed'in vücudunda 21 yara vardı. O da son mermisini yakmıştı.

Bu suretle, iki Türk tarafından koca bir kıtaya açılan harp, nihayete ermişti. Broken Hills'de akşam oluyordu. Herkes dağda başka Türkler'i arıyordu:

— Daha birçok olacak!.. Birçok olacak!.. Belki de bir tabur vardılar, sözleri ağızlarda dolaşıyordu. O kadar ki, aradan aylar geçtikten sonra ve başka kimse de bulunamayınca, onların sadece iki kişi olduğuna büyük bir güçlükle inandılar.

Hattâ bir aralık, bu işte, Türkler'in arkasında mutlaka Almanlar olmasına ihtimal verdiler ve Avustralya'daki Alman muhacirlerinin kulüplerini yıktılar.

Hâdise, «Battle of Broken Hills» yani, **Broken Hills Savaşı** ismi ile Avustralya'nın «Official War History» yani **Resmî Avustralya Harp Tarihi**'ne girdi.

Hâlâ da, Avustralya'da Türk cesareti, bir efsâne halinde konuşulur. Canberra'daki millî müzenin 4 salonunu Gelibolu hâtıralarına ayırmışlardır. Bu müze memurlarından, bir gözü olmayan eski askerin sözlerini hatırlıyorum:

— Ben, memleketinizde bir göz bıraktım!.. Ama hiç pişman değilim, hiç olmazsa sizi tanıdım... demişti.

Avustralyalılar'ın en iftihar ettikleri harp, Gelibolu savaşları, en iftihar ettikleri eski düşman, Türkler'dir. Öyle ki, bu, müziklerine ve edebiyatlarına girmiştir.

(Waltying Matilda Boys of Galiboli, Matilda) Avustralya biralarını içtikten sonra — hep bir ağızdan söylemekten en çok zevk duydukları şarkılardır.

Sydney'den Brisbane'e, Melbourne'dan Adelaide'e kadar Avustralya'nın hemen her şehrinde bir Gelibolu kulübü vardır, en güzel abideleri, Gelibolu ismini taşır.

Gelibolu, Avustralya'nın kalbinde yaşar. Şüphesiz bu, tamamen Çanakkale'nin tesiridir. Fakat içinde Broken Hills'teki iki gurbet vatandaşının hissesi inkâr edilebilir mi?..

Türkiye'den dışarıya muhacir akınına en çok uğrayan yerlerden biri de, Kuzey, Güney ve Orta Amerika'dır.

Ne tuhaftır ki, Güney ve Orta Amerika'nın birçok yerlerinde «Turko» diye andıkları Türkler'i, son derece zengin, aşırı derecede zeki, işini bilir ticaret adamı olarak tanırlar. Bu «Turko»lar, eski Osmanlı İmparatorluğu zamanında Güney Amerika'ya gitmiş kimselerdir. Hakikaten de içlerinde, inanılmayacak derecede zengin olanlar vardır. Meselâ, Bolivya ve Uruguay'da büyük şirketler kurarak bu iki memleketin havagazlarını verenler «Turko»lar'dır.

Türk ve Dünya Tarihinde

Fâtih

Yazan: Yılmaz Öztuna

FÂTİH Sultan Mehmed Han, 25 nisan 1481 günü Topkapı Sarayı'ndan (o zamanki adı: Saray-ı Cedîd/Yeni Saray) ayrıldı, Boğaz'ı geçti, Üsküdar'a çıktı. Maltepe ile Gebze arasındaki Sultan Çayırı'nda ordugâh kurulmuş ve ordunun büyük birlikleri toplanmıştı. Ortaçağ'ı kapayan Büyük Türk Hâkanı, ordugâhtaki otağ-ı hümâyûnuna geldi, yani seferî hale geçti. Çok sevdiği ve hayatının en büyük kısmını arasında geçirdiği ordusunu son görüşü olduğunu tahmin etmiyordu. Pek muhtemelen İtalya üzerine olacak büyük bir sefere çıkmak üzere son hazırlıklarını yapıyordu. Ölümü intaç edecek hiçbir rahatsızlığı yoktu. Fakat, ansızın şiddetle sancılandı ve 3 mayıs 1481 perşembe (4 rebî'u'l-evvel 886) günü öğlerden sonra saat 4'te vefat etti. 49 yaşını 1 ay, 5 gün geçiyordu. Bu sırada fezada hâkim seyyare Merih (savaş seyyaresi) idi. Ertuğrul Gazi'nin ölümü ve Osman Gazi'nin cülûsundan tam 200 yıl geçmişti.

Fâtih, Venedik tarafından zehirletilerek ölmüştür. Bu, Venedik'in, padişahın şahsına tevcih edilmiş, 15. ve sonuncu suikasdi olup, diğer 14'ü hedefine ulaşamamıştı (Babinger, 349). Venedik, nihaî teşebbüsü, Fâtih'in hususî hekimlerinden Venedikli bir Yahudi olup gûya ihtida eden ve Yâkub Paşa adını alan Maestro Iacopo vasıtasıyle yapmıştı. Venedik, muvaffak olduğu takdirde Iacopo'ya bugünkü rayiçle 240 000 000 TL. gibi pek muazzam bir meblâğ vadetmekle kalmıyor, Iacopo'nun kendisi ve neslinden gelecek bütün ahfâdı için Venedik vatandaşlık hukuku tanıyor, bunları Cumhuriyet'in bütün vergi ve mükellefiyetlerinden muaf tutuyordu (Babinger, 349). Babinger'e göre Fâtih, Üsküdar'a geçtiği gün yani 25 nisanda zehirlenmeye başlamış (s. 492-3), sonra tedavi edildiği iddiasıyle, zehrin dozu artırılmıştır. Fâtih'in ölümünü yakından bilen Âşık-Paşa-zâde, padişahın ciğerinin doğranarak kan kustuğunu yazmaktadır. Hakanın suikaste mâruz kaldığı derhal anlaşılmış, Maestro Iacopo, nâm-ı diğer Yâkub Paşa, hükümdarın ölümünden az sonra, Türk askeri tarafından parça parça edilmiş, milyonlara kavuşamamıştır (Babinger, 494).

«La Grande Aqila è Morta! = Büyük Kartal öldü!» cümlesini taşıyan nameyi, Venedik'in İstanbul büyükelçiliğinin bir kuriyesi, hâdiseden tam 16 gün sonra, 19 mayısta, Venedik'e getirmiştir (Babinger, 497). Birkaç gün sonra, yani mayısın so-

nuna doğru haber, Roma'ya da vâsıl olmuştur. Bütün İtalya'da toplar atılıp, günlerce şenlikler yapılmıştır. Bilhassa Roma'da sevinç, son haddini bulmuştur. Papa, bütün Avrupa kiliselerinde 3 gün, 3 gece çanlar çalınıp, «şükür âyini» yapılmasını emretmiştir (Babinger, 496).

FÂTİH'İN ŞAHSİYETİ VE DÜNYA TARİHİNDEKİ YERİ

Fâtih'in 49 yaş gibi pek faal bir devrede ölmesi, şüphesiz Türk tarihinin büyük felâketlerinden biridir. Bir müddet daha yaşadığı takdirde dünya tarihinin akışı, hattâ dünyanın bugünkü coğrafyası şüphesiz değişecekti. Ancak, bu değişikliğin ne dereceye kadar Türk'lüğün lehine olacağı malûm değildir. Çünkü Fâtih, birkaç yıl daha yaşasaydı, behemehal İtalya'yı alacaktı. Halbuki iki dev halefi, torunu Yavuz'la, onun oğlu Kanunî, İtalya'nın fethini akıllarından bile geçirmemişler, biri İran ve Mısır'a, diğeri Macaristan ve Almanya'ya teveccüh etmiştir. Bütün bu yollar, hükümdarların kaprislerine göre değil, şüphesiz o ânın jeopotilik zaruretlerine uyularak takip edilmiştir. Bu zaruretler, Türkiye ile Türkistan'ın birleşmesi gibi bir hâdiseye zemin hazırlamamıştır. Türk olmakla beraber Şiî bir İran'ın, Türkiye ile Türkistan, yani Batı ve Doğu Türk âlemi arasına girmesi, bunun en büyük sebebidir. Türk birliği yapılamamakla, Doğu Türk âlemi gittikçe perişan olup müstemleke derekesine düşmekle beraber, Osmanlı cihan imparatorluğunun teşekkülü de, sağlam, zengin, mesut ve müreffeh bir Türkiye'nin asırlar için kurulup yaşamasını sağlamıştır. Bilindiği gibi, Roma ve Osmanlı imparatorluklarından sonra, dünya tarihinin üçüncü ve sonuncu devamlı cihan imparatorluğu olan İngiliz imparatorluğunda da hal aynen böyle cereyan etmiştir. Sonunda, Britanya da cihan imparatorluğunu kaybetmiş, fakat birçok ülkeyi ebediyen Anglo - Sakson kılmaya muvaffak olmuştur. Osmanlılar da bunu başarmışlar, Anadolu'nun Marmara çevresi, Trabzon çevresi, İstanbul, Trakya, Balkanlar'da birçok yerler, hattâ Doğu Anadolu'da birçok çevreler, Osmanlılar tarafından ebediyen Türk'leştirilmiştir. Bu Türk'leştirme, sağlam temeller üzerinde olmuş, bu temeller sayesindedir ki Türkiye, I. Cihan Harbi'nden sonra sömürge yapılamamıştır. Böyle bir Türkiye'nin kurulmasında Fâtih, tamamen müstesna bir rol, belki birinci rol oynamış olan tarihî şahsiyettir.

Fâtih'in 2. saltanatı 30 sene, 2 ay, 14 gün sürmüş ve her yılı, her ayı değerlendirilmiş, Türklük için faydalı olmuştur.

II. Sultan Mehmed, İstanbul surları önünde.

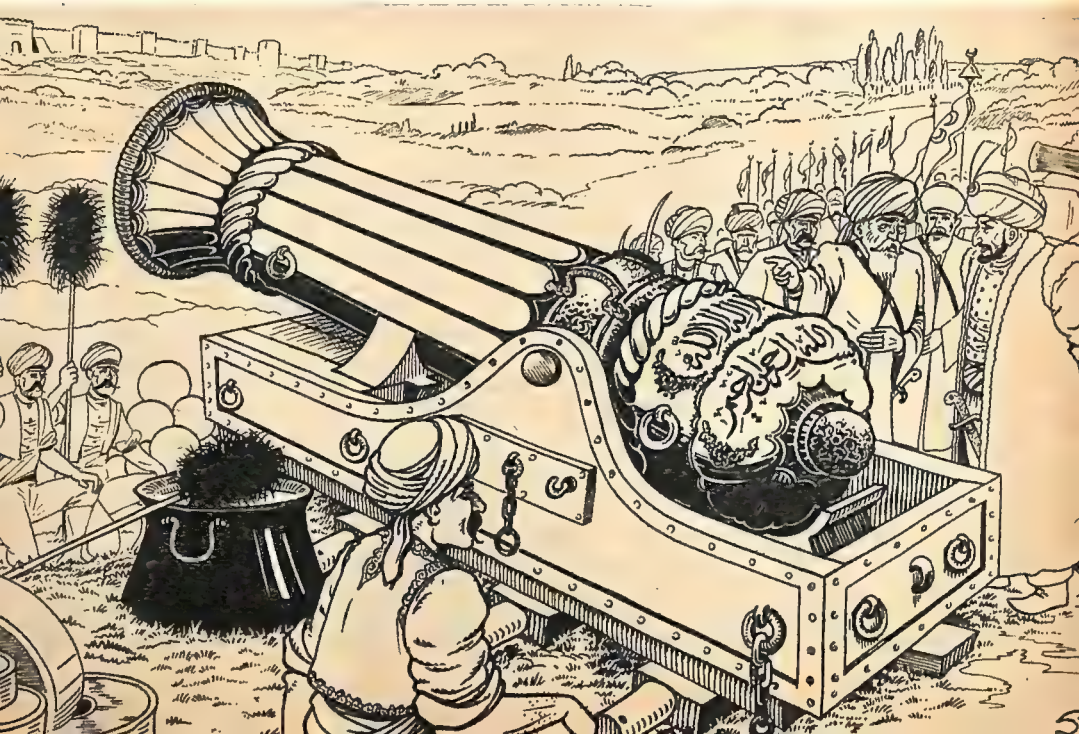

Torununun oğlu Kanunî gibi muazzam bir hükümdar, Fâtih'in muvaffak olduğu şeyleri başarmayı aklından bile geçirmeye cesaret edemediğini, eniştesi Vezîr-i âzam Dâmad İbrahim Paşa'ya açıkça söylemiştir. Kanunî'nin bu sözü, tamamen tevazu eseri sayılamaz, şüphesiz tarihî bilgi mahsulüdür. Fâtih'in, İstanbul'un Fethi'nden sonraki saltanat süresi, 27 sene, 11 ay, 6 gündür.

Fâtih'in yalnız 3 oğlu ile bir tek kızı olmuştur. Kızı Gevher-Han Sultan, Uzun - Hasan'ın büyük oğlu Dâmad Uğurlu Mehmed Paşa (Mirza/Bey) ile evlenmiştir. Bu evlenmeden doğan Sultan-zâde Dâmad Sultan Ahmed Göde, İran Akkoyunlu İmparatorluğu tahtına çıkmıştır. Sultan Ahmed Göde de, dayısı II. Bâyezid'in kızlarından Ayn-i Şâh Sultan'la evlenmiştir.

Fâtih'in büyük oğlunun Bâyezid mi, Mustafa mı olduğu kesin şekilde malûm değildir. Büyük bir asker ve bilgin olan Sultan Mustafa, birçok savaşlara katılmış, babasının hayatında 1474'te ölmüştür. Türkiye tarihine Kıreli meydan muharebesini kazandıran, bu şehzadedir. Mustafa Çelebî'nin şehzadesi yoktur. Kızı, amcası II. Bâyezid'in büyük oğlu Veliaht-Şehzade Abdullah'la evlenmiştir ki, bu izdivaç, 1920 tarihine kadar bir şehzade (Osmanlı imparatorluk prensi) ile bir sultan (Osmanlı imparatorluk prensesi) arasındaki tek evlenmedir'

Fâtih, imparatorluğun sınırlarını 2 214 000 km²'ye çıkardı.

Fâtih'in fetihleri yalnız büyük değil, mühim ve mânalı olmuş, Osmanlı Türk cihan imparatorluğunun temelleri bu fetihlerle atılmıştır. Fâtih, Kanunî'nin gerçek bir müjdecisi sayılabilir. İstanbul'un Fethi'nden sonra 1453 haziranında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü 964 000 km² idi, yani Yıldırım devrine ulaşılmıştı. Bu 964 000 km²'nin 480 000 km²'si Asya'da (Anadolu), 484 000 km²'si ise Avrupa'da (Rumeli/Balkanlar) bulunuyordu. Yani imparatorluğun iki kıta arasındaki toprakları tam bir muvazene halindeydi. Bu 964 000 km²'ye tâbi devletler dahildir. Bu devletler, Anadolu'da Candar (İsfendiyâr), Karaman ve Dulkadır Türkmen beylikleri, Balkanlar'da ise Bosna krallığı, Sırbistan prensliği, Dubrovnik cumhuriyeti, Eflâk (Ulahya/Romanya) prensliği, Mora Bizans prenliği, Atina (Attika) Latin dukalığı idi. Bu tâbi devletlerden en mühimmi, Karaman Türk krallığı idi. Meriç ağzında Enez ve Karadeniz üzerinde Amasra Cenevizliler'e, Ege üzerinde Bodrum, Rodos Şövalyeleri'ne aitti. Türkiye'nin Marmara Denizi'ndekiler dışında Ege'de hiç-

bir adası yoktu. Bozcada, İmroz, Limni, Meis gibi Anadolu kıyılarına en yakın adalar bile sınır dışında kalıyordu.

1453'ten 28 yıl sonra 1481'de Türkiye haritası, temelinden değişmiştir. Bu tarihte, yani Fâtih'in ölümünde (mayıs 1481) imparatorluğun büyüklüğü 2 214 000 km²'yi buluyordu. Bunun 1 703 000 km²'si Avrupa, 511 000 km²'si ise Asya'da kalıyordu. 982 000 km²'yi tek başına Kırım Hanlığı teşkil ediyordu. Kırım Hanlığı dışında imparatorluk 1 232 000 km²'den ibaretti (511 000 km²'si Asya, 722 000 km²'si Avrupa'da). Bu suretle, Avrupa toprakları, Anadolu topraklarını çok geçiyordu. Yalnız Kırım dışındaki Avrupa toprakları bakımından Türkiye, Avrupa'nın en büyük ve en nüfuslu devleti idi. 1453'teki tâbi devletlerden Karaman krallığı, İsfen-

İstanbul'u zaptettikten sonra Fâtih'in yerli halka yaptığı muamele, Hıristiyan dünyasını hayretler içinde bırakmıştı. Çünkü İstanbullular, dindaşları olan Haçlılar'ın şehre girdikleri zaman yaptıkları vahşeti unutamamışlardı. Bu tablo, bir Fransız ressamının, Delacroix'nın fırçasından Haçlılar'ın İstanbul'a girişini temsil ediyor.

diyâr prensliği, Bosna Krallığı, Sırbistan prensliği, Mora Bizans prensliği, Atina dukalığı, Hersek dukalığı, doğrudan doğruya Türkiye'ye katılmıştır. Dulkadır prensliği, Eflâk prensliği, Dubrovnik cumhuriyeti, tâbi devlet statüsünü muhafaza etmişlerdir. Yeni tâbi devlet olarak Kırım krallığı, Boğdan (Moldavya) prensliği, Hırvatistan dukalığı, imparatorluğa katılmıştır. Boğdan prensliği'nin de himayeye alınmasıyle, bütün Romen ülkeleri yani Balkanlar'ın yegâne Latin ülkesi, Osmanlı idaresinde birleştirilmiştir. Bu prenslik, bugünkü Romanya'nın Moldavya eyaleti ile eskiden Romanya'nın, şimdi Sovyetler'in olan Moldavya ve Bukovina eyaletlerini içine alıyordu. 5 ekim 1455'te Türkiye'ye tâbi olan Boğdan'ın tâbilik şartları zamanla ağırlaştırılmıştı. Bu prensliğin Fâtih devrinde Türkiye'ye ödediği nakdî vergi 1 200 000 TL''ndan ibaret, yani az çok sembolik mahiyette idi.

Kırım Hanlığı, Kırım yarımadasından başka, bugünkü Ukrayna Cumhuriyeti'nin en büyük kısmını, Rusya'nın Krasnodar, Voronej, Rostov, Kursk, Stalingrad eyaletlerini içine alıyordu.

Türkiye'nin Avrupa toprakları, yalnız Balkanlar'a inhisar etmiyordu. Kuzey Karadeniz'de Kırım Hanlığı dışında da 10 000 km² kadar bir arazi, doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı idi. Bu arazi, Kırım hanlığından alınan Kefe, Azak gibi eski Ceneviz müstemlekeleri ve Fâtih'in son yıllarında (1479) fethedilen Taman yarımadası ile Anapa, yani Çerkesistan sahilleri idi (Kafkas Dağları, Asya ve Avrupa kıtalarını ayırır).

ADALAR FÜTUHATI

Balkanlar dışında bir Türk toprağı da, İtalya'nın Pulya eyaletinde Napoli krallığından fethedilen Otranto yarımadası, yani İtalyan çizmesinin topuğu idi. Burası 3 000 km² kadardı.

Meriç'in ağzındaki Enez Ceneviz dukalığı da, İstanbul'un Fethi'nden hemen sonra devlete katılmış ve Trakya'nın birliği sağlanmıştır. Fâtih, Batı Arnavutluk ve Karadağ'ı da Türkiye'ye katmıştır. Ancak, Arnavutluk'taki Draç limanı ile Karadağ sahillerinde birkaç kasaba Venedikliler'in elindedir.

Fâtih'in adalar fütuhatı çok mühim olmuştur. Zira bu fütuhat iledir ki, imparatorluk gerçekten denizci bir mahiyet iktisap eylemiştir. Fâtih, Ege'nin Asya (Anadolu) kıyılarındaki adalarından İmroz'u (295 km²), Midilli ile Limni'yi (ikisi 2.166 km²), Sisam'ı (550 km²) fethetmiş, Sakız Ceneviz dukalığını da (902 km²), Türkiye'nin himayesine almıştır. Ege'nin Avrupa adalarından Bozcaada (40 km²), Taşoz ve Semendirek (ikisi 600 km²), nihayet Ege'nin en büyük adası olan Yunan sahilindeki Ağrıboz (4.297 km²), bu devirde fethedilmiştir. Ege dışında Türkiye, Yunan (İyonya) Denizi'nde Zanta, Kefalonya, Leukas, İthaka adalarını (1.309 km²) almıştır.

Anadolu'da, Trabzon imparatorluğunun fethi, çok mühim olmuştur. Zira burası, ilk defa Türkler'in eline geçen ve en son Türk'leşen Anadolu parçasını teşkil etmektedir. Amasra Ceneviz müstemlekesi, devlete katılmıştır. Anadolu'da başka fetihler de olmuş, Otlukbeli'nden sonra Akkoyunlular'dan bir kısım arazi alındığı gibi, Acaristan yani Batum çevresi ile Abhazistan sahilleri de ele geçirilmiş, bu suretle Doğu Karadeniz kıyılarında Osmanlı Türk hâkimiyeti kurulmuştur. Bugünkü Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane vilâyetleri, bu devirde kesin şekilde Osmanlı devletine bağlanmıştır.

Bu suretle Fırat ve Toroslar'a kadar Anadolu, Tuna'ya kadar Balkanlar, hemen tamamen tutularak tabiî sınırlara erişilmiştir. Balkanlar'da, Türkiye'ye ait olmıyan köşeler, Macaristan'ın Belgrad kalesi ile Slovenya ve Eskalavonya (Sava ile Drava arası) eyaletleri, Venedik'e ait Mora'nın güneyindeki burunlar üzerindeki Modon, Koron, Navarin limanları, Girit ve Kiklad adaları, Korfu adası, Dalmaçya, Karadağ'da birkaç sahil kasabası, Lepanto Limanı vs.'den ibaret kalmıştır. Anadolu'da Bodrum kalesi de henüz Şövalyeler'dedir.

Fâtih, 2 imparatorluğun (Doğu Roma ve Trabzon), 4 krallığın (Kırım, Karaman, Sırbistan ve Bosna), 11 prenslik ve dukalığın, yani tam 17 devletin fâtihidir. Bu devletlerin 5'i Türk, diğerleri Hıristiyan' dır. Akkoyunlu, Venedik, Napoli, Ceneviz gibi birçok devletten yaptığı ülke, şehir, ada fetihleri, yukarıdaki 17 devlet sayısına dahil değildir.

250 HARP GEMİSİ

Fâtih devrinde, Türk ordu ve donanması çok terakki etmiştir. Ordunun silâhları, her birkaç senede bir yenilenir ve daha mütekâmilleri, eskilerinin yerine konurdu. Türk Osmanlı donanmasının gerçek kurucusu da Fâtih'tir. Tahta geçtiği zaman, Türkiye'nin yalnız 30 kadırgası (saff-ı harb gemisi) vardı. Diğer harb gemileri, küçük teknelerdi ve açık deniz muharebesinde rolleri mahduttu. Venedik Donanması, Türkiye'ninkinden ehemmiyetli nispette kuvvetli idi. 1474'te, 23 yıl içinde, Fâtih, 92 kadırga, 16 başka sınıftan büyük harb gemisi, 400 kadar nakliye gemisinden müteşekkil bir donanmaya malik bulunuyordu. Ölümünde ise, Osmanlı donanmasında 250 harb ve 500 kadar nakliye gemisi bulunuyordu. Bu kuvvet, münakaşasız şekilde, dünyanın birinci deniz kuvveti ve Venedik donanmasından çok daha güçlü idi. Fâtih devrindeki Türk denizciliğinin gelişmesini Babinger, «hayrete sezâ» şeklinde tavsif etmekte ve Donanmay-ı Hümâyûn'un «Avrupa donanmalarına üstün» olduğunu söylemektedir (Babinger, 535).

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'Nİ FÂTİH KURDU

İstanbul Üniversitesi'nin kurucusu Fâtih'tir ve bugün de her yıl, İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu 1453 sayılarak törenle kutlanmaktadır. Fâtih'in İstanbul'da kurduğu Sahn-ı Semân (8 Fakülte), devrinin büyük kültür müessesesi idi ve muntazaman inkişaf etti. Fâtih Küllîyesi (Üniversitesi)'nin sahn'larından yani fakültelerinden biri tıbba ayrılmış olup, 70 yataklı bir hastane, bu fakültenin tatbikat çalışmalarının yapıldığı yerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasası sayılan **Fâtih Kaanûn-Nâmesi** de mühim bir eserdir. Padişah ile son vezîr-i âzamı Karamânî Mehmed Paşa'nın müşterek çalışmaları ile tedvin edilmiş olan bu pek mühim kanun-nâmeyi, Nişancı Leys-zâde Mehmed Çelebî kaleme almıştır. Kanunî' nin **Kaanûn-Nâme**'sinde de bu eser esas alınmış ve bu kanunlar, Tanzimat'a (1839) kadar, Osmanlı anayasası şeklinde meriyette kalmıştır.

Edirne'de Fâtih'in büyüdüğü saray. Burası, 1877 harbinde cephane deposu yapılmış ve patlama sonucu maalesef yerle bir olmuştur.

İMPARATORLARIN EN BÜYÜĞÜ: FÂTİH

«Türk dünyası için Fâtih, günümüze kadar, bütün imparatorların en büyüğü olup, beşer tarihinde başka her hangi bir şahsın kendisi ile mukayese edilmesi müşküldür» (Babinger, 498-9).

«Fâtih Mehmed, Türk milletine, bütün tarihinin en harikulâde ve en yaklaşılması gayrikabil şahsiyeti olarak takdim edilegelmiştir» (Babinger, 499).

«Batı âleminin mukadderatı, Fâtih Mehmed'in görünmesi ile, sarih bir şekilde işaretlenmiştir. Belki ancak Napoléon ile mukayesesi kabil olan kudretli şahsiyeti, büyük Avrupa sahalarının haricî görünüşünü derinden değiştirmiştir. Ortaçağ'dan çıkarken, insanları ve dünyayı görüş tarzında, en yüksek noktasında, Fâtih'in şahsiyeti, zekâları, tesiri altında bırakmıştır» (Babinger, 518).

«II. Mehmed, Türk ve Moğol hükümdarlarının çoğu gibi, yabancı dinlere karşı düşmanlık fikrine tamamen yabancıydı» (Lavisse - Rambaud, III, 856). «II. Mehmed, İstanbul şehrinin imarı bakımından, bir Müslüman Jüstinyen gibiydi» (857). «Ortodoks ruhanîlerinin çoğu, kendi dinlerinin bu garip koruyucusuna karşı minnetdardılar ve minnetlerini her vesileyle gösteriyorlardı» (858). «II. Mehmed'in saltanat devri, Asya ve Avrupa'nın birçok hanedanı için, Kıyamet Günü'nden nişâne gibi görünüyordu» (859).

Topçuluğa en büyük ehemmiyeti veren ilk hükümdar, Fâtih'tir. Fâtih'ten evvel topçuluk, bütün dünyada, istihfaf edilen, daha çok sesiyle düşmanı ürkütmek için orduda kullanılan bir silâhtı. Büyük kaleleri yerle bir edebileceği, akıldan bile geçirilmezdi. Hele meydan muharebelerinde rol oynıyacağı, neticeye müessir olacağı, katiyen inanılmıyan hususlardı. Netekim İstanbul'un Fethi'nden 20 yıl sonra bile Uzun-Hasan gibi deha sahibi bir asker, böyle bir şeye inanmıyordu. Osmanlı ordusu esas bakımdan bir atlı ordu olmakta devam etmiştir. Fakat yeniçeri ve azab gibi piyade sınıfları, Fâtih devrinde ehemmiyet kazanmıştır.

İTALYA'NIN FETHİ PROJELERİ

Sultan Mehmed'e takdim edilen binlerce kaside arasında en meşhuru, Giovanni-Maria Filelfo'nun tam 4.706 mısra tutan Latince şiiridir. Bu gibi kasidelerle İtalyan şairleri, Rönesans'ın büyük mesenlerinden olarak tanınmış müstakbel imparatorlarını selâmlıyorlardı. Gerçekten bu sıralarda İtalya'da, birlik getirecek bir imparatora, Roma İmparatoru'na olan hasret, bârizdi (Babinger, 616).

«Pek tabiî, Doğu Roma İmparatorluğu'nun efendisinin Apeninler Yarımadası'nı hedef tutan projeleri, İtalya için meçhul değildi. Daha ocak 1454'te, Doğu'yu çok iyi tanıyan Niccolo Sagundino, İstanbul'dan Napoli'ye gelince, İstanbul Fâtihi'nin, İtalya ve Roma şehrinin de efendisi olmayı tahayyül ettiğini bildirmişti. Fâtih, imparatorluğun kızı olan Bizans'ı aldığına göre, anası olan Roma'yı da alacaktı. Sagun-

dino'nun beyanına göre, Sultan, İtalyan devletleri arasındaki anlaşmazlıklara mükemmelen vâkıftı ve casusları vasıtasıyle, neler geçtiğini muntazaman haber alıyordu. Draç'tan, Brindisi'ye geçmek çok kolaydı ve Sultan Mehmed, bu işe çeşitli engeller gösteren Türk devlet adamlarını — Bizans'ın fethinde olduğu gibi — şiddetle reddediyordu. — Fakat Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisinin ruyalarına giren, yalnız İtalya değildi. Birden fazla teşebbüsü göstermiştir ki, Macaristan'ı da hâkimiyetine almak istiyordu. Bütün Güneydoğu Avrupa'da, bir tek şahsın, bu projelerden habersiz kaldığı söylenemez» (Babinger, 598).

Fâtih'in İtalya'yı fethi, daha İstanbul'un fethi ile beraber aklına koyduğu anlaşıldıktan sonra, onun planlama, sabır ve azim kudretine daha fazla hayran olunur. Çünkü bu İtalya'yı fethetmek teşebbüsü için 27 sene hazırlık yapmış, büyük bir donanma meydana getirmiş, Toroslar ile Tuna arasında kendisini rahatsız edecek bir unsur bırakmamayı başarmıştı. 20 devletle birden harbinde olduğu gibi, İtalya'nın fethinde de, müttefikleri biribirinden ayırmak yolunu tutuyor, Venedik'in Kuzey İtalya'daki ihtiraslarını destekler görünerek onu uyutuyor, Floransa'ya, Papa ve Napoli'ye karşı yardımda bulunuyordu. Napoli ve Kilise devletlerini ortadan kaldırdıktan sonra, sıranın diğer İtalyan devletlerine gelmiyeceğini kimse iddia edemezdi.

Fâtih'in geniş casusluk şebekesi, Batı'nın bütün sahalarına yayılıyor ve Almanya'yı da içine alıyordu. Almanya'da, Türkler'e karşı harekâtı müzakere eden bütün meclislere, Türk casusları sokuluyordu. Alman ülkelerinde, meselâ Bavyera dukalıklarında, yerlilerden elde edilmiş casuslar da vardı (Babinger, 599).

«Avusturya ve Güney İtalya'da işleyen Türk casus şebekesi, Orta ve Kuzey İtalya'daki Türk casus şebekeleri ile mukayese edilirse, iptidaî kaldığı görülür. Bütün İtalya, son derece mahrem ve daimî bir Türk haberalma servisi ile örülü idi» (Babinger, 599).

Fâtih, ölümünden sonra, Doğu'da olduğu gibi Batı'da da binlerce sanat eserine mevzu olmuştur. Yalnız İngiltere'de 1594-1749 arasında Fâtih'i konu alan 6 piyes yazılmıştır. Bu piyeslerden birinde, Bizans'ın mağlûbiyeti hakkettiği söylenmiş ve Fâtih övülmüştür ki, o zamanki Avrupa zihniyetine göre dikkate şayandır (Bernâ Moran, **Türk Dili ve Edebiyatı**, VIII, 76-7, 80 ve **Türkler'le İlgili İngilizce Yayınlar**, 160, 2, 4-5).

AVRUPA, FÂTİH'E HAYRANDI

Fâtih, Rönesans devrinin ideal büyük hükümdarı ve imparatoru olarak, XV. ve XVI. asırlar Avrupa'sında, hattâ Rusya'da tebcil edilmiş ve «örnek hükümdar» şeklinde görülmüştür. Meselâ, büyük Rus edibi Perevetov, IV. İvan'a 1560 senelerinde sunduğu **«Sultan Mehmed'e Dair»** namındaki kitabında, Fâtih'i, Çar'a örnek bir feylesof, devlet, siyaset ve askerlik adamı olarak göstermektedir. (A. N. Kurat, **Rusya Tarihi**, 189).

Fâtih'in, ilmi ve sanatı himayesi, Avrupa'ca meşhurdu. İstanbul Sarayı, Avrupalı ilim ve sanat adamlarıyle dolup boşalırdı. Nasıl ki, Doğulu âlimler ve sanatkârlar da İstanbul saray ve üniversitesinde toplanıyorlardı. Fâtih'e sunulan Latince, İtalyanca, Yunanca ve başka Batı dillerinde ilmî ve edebî eserlerin, şiirlerin, resimlerin listesi pek uzundur. Padişah, son olarak Venedikli büyük ressam Gentile Bellini'yi davet etmiş, kendisine iki portresini yaptırmıştır. 25 ocak 1480'de yani Fâtih'in ölümünden 15 ay önce biten bu pek güzel tablolardan meşhuru, Londra'da British Museum'dadır.

Paul Wittek şöyle diyor: «Ayasofya'nın, bu muhteşem kilisenin muhafazasını, asırlar görmüş yapının zamanın tahribatına karşı müdafaasını, sırf Türkler'in sahip olduğu teknik maharete ve iktisadî kaynaklara borçlu olduğumuzu itiraf edelim... Muzaffer Türkler, İslâm dünyasında kemalini bulan yüksek medeniyete tamamen sahiptiler ve Fetih'ten sonra, bu medeniyet için, yepyeni bir hamle ve devir yarattılar. Sultan Mehmed, kendisi de, azamet ve ihtişamda Ayasofya ile rekabet eden yeni bir cami ve etrafında 8 medresesi, hastaneleri ve kütüphanesi ile yeni bir külliye, çok geçmeden bütün İslâm âleminden âlimleri çeken bir üniversite inşa ettirdi. Şehri yeniden imarı, Fâtih'in ölümünden sonra, nesiller boyunca, hâlâ bitirilmiş nazarıyle bakılmıyan bir iş olarak Türkler'ce ele alınmıştır. Bu mesainin devamınca Türkler, kendilerine has, hakikaten muhteşem bir üslûpta bir mimarî inkişaf ettirmişlerdir... Bu, yeniden ihya edilen şehir, Türkler'in bu muhteşem İstanbul'u, Asya'nın ve Avrupa'nın mukadderatına şekil verdi».

Fâtih devrinde Türkiye İmparatorluğu, Avrupa'nın XV. asırda ilk «merkezî devlet» tipini teşkil etmiş ve Yeniçağ tarihinin siyasî tekâmül bakımından bir farikası olan bu yeni rejimin Avrupa'da ilk örneği olmuştur (Iorga, **Essai de Syntèse de l'Hist.de l'Humanité**, I, 500).

Hürriyet İçin Savaşanlardan :

Radovişli Mustafa Bey

Yakın tarihimizin kıymetli gazetecilerinden Fazlı Necip Bey'in 1924 yılında çıkarmakta olduğu «Türk Hayatı» mecmuasının 12. sayısına yazdığı bu yazı, Rumeli'de hürriyet için savaşan bir gazeteciyi, Radovişli Mustafa Bey'i anlatmaktadır. İbtidai Mektepleri Umum Müdürü iken Birinci Meclis-i Meb'ûsân'a (1877) Selânik mebusu olarak katılan Mustafa Bey, bu mülâkatta Rumeli'yi neden kaybettiğimizi anlatmaktadır. Radovişli Mustafa Bey, Şevket Rado'nun anne tarafından büyük babasıdır.

SELÂNİK İdadîsi tesis ve küşat edildiği zaman Maarif Müdürü Emrullah Efendi bana coğrafya muallimliğini tevdi etmişti. Levasseur'ün üç cilt büyük coğrafyasını tercümeye başladım. Bu dersten zevk alıyor, bir coğrafya mütehassısı olmak için çalışıyordum.

Avrupa coğrafyası büyük bir cilt olmuş basılmıştı. Birkaç adedini Maarif Nezaretine takdim ettim. O zaman bizde bu kadar mufassal bir coğrafya kitabı yoktu. Bahusus en yeni istatistikleri gösteriyordu. Gayretimin mazhar-ı takdir olacağını, kitabımın bütün idadîlere kabul edileceğini ümit ederken günün birinde coğrafya dersine başka bir muallim gönderildiğini gördüm.

Maarif Nezaretinin bu garip muamelesine benim kadar maarif müdürü ve vali de müteessir oldular. Galib Paşa'nın bir inhası ile İstanbul'a gittim. Maarif Nezaretine bu haksızlığı izah edecek, tamir ettirmeye çalışacaktım. Nezarette tanıdıklarımdan bir zat:

— Radovişli Mustafa Beyle görüşmedin mi? O da Selânikli'dir (1). İptidaî mektepleri müdür-i umumîsidir. Nazır Paşa kendisini pek sever... Sana da yardım edebilir... demişti.

Mustafa Beyi giyaben tanıyordum. Onun vatanperverlik şöhretine kalbî bir incizabım vardı. Çocukluk hatıratım içinde büyük bir adam olmak üzere yaşıyordu.

Abdülaziz hal' edilerek Birinci İnkılâp yapıldığı, Kanun-ı Esasî ilân, matbuata serbestî bahşolunduğu heyecanlı zamanlar Selânik'te de münevver gençler arasında bir intibah, bir hareket husule getirmiş, ve o hareketin de en başında Radovişli Mustafa Bey bulunmuştu...

Radoviş gibi köy denilebilecek küçük bir kasabada doğup büyüdükten sonra Selânik'e gelen Mustafa Bey iyi bir tahsil görmemişken fıtratındaki cevherle Midhat Paşa'nın Selânik valiliği esnasında dikkatini celbetmiş, teveccühüne mazhar olmuş, az zaman içinde temayüz etmiş, yükselmişti. İnkılâp üzerine Selânik'te «Rumeli» sonra «Zaman» ve biraz sonra da çocuklara «Ayna» isimleriyle müteaddit gazeteler neşrediyor, memleketi uyandırmaya çalışıyordu.

Ben bu zamanlar pek küçüktüm. Henüz ibare okumaya çalışan bir mektep çocuğu iken Ayna gazetesini görüyor, okuyor, seviyordum...

Selânik'te Mustafa Beyi herkes büyük bir adam olmak üzere tanırdı:

— İstanbul'da Kemal Bey (2), Selânik'te Mustafa Bey... derlerdi.

«Ayna» gazetesi haftada bir çıkar, dört sayfalık, küçük, ehemmiyetsiz bir şeydi... Fakat o zamana göre bir gazete idi. Bü-

(1) Mustafa Bey, Üsküb'ün bir kazası olan Radoviş'te doğmuştur. Onun için Radovişli Mustafa Bey diye anılırdı.

(2) Namık Kemal.

yük ehemmiyeti vardı. Çünkü gazete yazanlar değil, okuyanlar bile nevadirden mümtaz insanlardı. Ben de «Ayna» nın küçük bir karii olmakla iftihar ederdim. Gazetenin intişar ettiği günler mektepten çıkar çıkmaz — evimiz civarında olan — vilâyet matbaası önünden geçer, gazetemi alırdım.

Vilâyet matbaası eski hükümet konağının avlusunda bir katlı bir bina idi. Avluya pencereleri vardı. Gazete almaya geldiğim günler bu pencerenin önünde durur, mürettiplerin gazeteleri nasıl tertip, sayfaları nasıl teşkil ve tashih ettiklerini, küçük makinenin nasıl bastığını büyük bir merakla ve hayretle seyrederdim.

Bir gün yine böyle «Ayna» gazetesini almış, matbaayı seyrediyordum. Mürettipler telâşla:

— Mustafa Bey geliyor... dediler.

Başımı çevirdim. Hükümet konağından matbaaya doğru uzun boylu, zayıf, kır saçlı, gözlüklü bir Efendi gelmekte olduğunu gördüm. Dimdik yürüyor, bastonunu elinde sallıyordu. Gözlerinde ateşîn bir tesir, etvarında mehabet vardı. Bu tesir altında — o zamanın adâbınca — kavuştum. Selâma durdum... Elimde gazeteyi gördü. Tebessüm ederek selâm verdi. Telgrafhane kapısından çıktı.

Ben Mustafa Beyi görüp tanımak, onun selâmına mazhar olmaktan pek sevindim... Fakat bir daha kendisini görememiştim. Çünkü az zaman sonra Mebusan Meclisi açıldı. Mustafa Bey Selânik mebusu oldu... Abdülhamid meclisi dağıttığı vakit söz söyleyebilen münevver fikirli, hamiyetli mebuslar meyanında Mustafa Beyi de nefyetmişti. Midhat Paşa'nın etrafında çalışan gençlerden olduğu için senelerce menfalarda süründü.

Kalbimde Mustafa Beye gıyabî ve pek samimî bir hürmet beslerdim. Benim sinnimle hevesim de büyümüştü. Gazetelere, bütün mecmualara yazmaya başlamıştım. Mustafa Beyi iyi tanıyan bir zat bana bir gün:

— Mustafa Beyle senden bahsettik... yazılarını okuduğunu ve pek beğendiğini söyledi... demişti. Bundan sevindim ve kendisine olan muhabbetim arttı. İşte ziyaretine bütün bu hissiyat ile gidiyordum. Aldanmamışım. Ümidimin fevkinde bir hüsn-i kabul gördüm. Ve onun delâletiyle Münif Paşa'dan da birçok iltifatlara mazhar oldum. Fakat o zaman idadî mektepleri müdür-i umumîsi olan Aziz Bey, her nedense, bana coğrafya muallimliğini iadeye razı olmadı. Coğrafyanın maaşı üç yüz kuruştu. Bana altı yüz kuruş maaşlı Fransızca muallimliğini teklif ettiler. Selânik idadîsinde mükemmel Fransızca bilenler vadı. Fransızcaya vukufum idadîde ders verecek kadar olmadığını söyledim. Kabul etmedim. Aziz Bey:

— Adaam sen de... Talebe senin kadar Fransızca öğrensin razıyız... diyerek ısrar etti. Ben de yapamayacağım işi maaş için katiyen kabul edemeyeceğimi anlattım... O zaman Türkçe mualliminin muvafakatini istihsale lüzum görmiyerek biraz Fransızca bildiği için onu Fransızca muallimliğine tayin ettiler. Türkçe'yi bana verdiler. Ben şayet Türkçe muallimi kabul etmez diye itiraz etmek istedim. Aziz Bey:

— Kendisinin üç yüz kuruş maaşlı Türkçesini alıyor, altı yüz maaşlı Fransızca veriyoruz. Herif budala mı ki buna razı olmasın... diyerek benim kabul etmeyişimi budalalık saydığını imadan çekinmedi...

Bu hadise o zamanlar Maarif Nezaretinde iş için adam değil, adamlara iş arandığını ispat ediyordu. Bana teessürler verdi. Makedonya'da Bulgarlar'ın nasıl çalıştıklarını biliyor, bir de bu hali düşünüyordum.

Birkaç sene sonra Mustafa Bey, Selânik'e gelmişti. İhtiyarlamış, saçları sakalları bembeyaz olmuştu. Uzun boyu biraz eğrilmiş, vücudu epeyce çökmüştü. Fakat gözlerinin saçtığı zekâ nuru, sözlerindeki metanet, kalbinde yaşayan hamiyet bâki idi. Ve daha mehabetli görünüyordu. Makedonya meselesi taraf taraf yanan ihtilâl ateşleriyle ehemmiyetini artırmıştı. Görüşür, bu elîm ve müthiş hadisat üzerine acı acı hasbihaller ederdik. Midhat Paşa siyasiyat mektebinde terbiye gören ve pek derin düşünen bu muhterem ihtiyarın şu hadisattan müteessir olduğunu, sinirlendiğini görüyordum. Bedbin ve meyus idi:

— Bu gidişle Makedonya'yı ve bütün Rumeli'ni kaybedeceğiz... derdi.

Ben, gençliğin verdiği ümitlerle mücehhezdim. Ye'se kapılmıyordum... Görüyordum ki Türk unsurunda da bir intibah ve terakki başlamıştı. Rumlar'la Bulgarlar arasında şiddetli bir rekabet ve husumet vardı. Bu tefrika Makedonya'daki ekseriyeti Türklere temin ediyordu. Zannediyordum ki Rumlar'la Bulgarlar hiçbir zaman uyuşamayacaklardı. Bahusus son zamanlarda meydana Sırbistan ve Romanya da çıkmışlardı. Bunlar da Makedonya'daki Sırpları ve Ulahları tenvire, tefrika çalışıyordu. Bu tefrikalar sayesinde bizim Makedonya üzerindeki hâki-

Radovişli Mustafa Bey

miyetimizi idameye muvaffak olacağımız itikadında idim. Bu fikirlerimi izah ve müdafaa ettiğim zaman Mustafa Bey, o tecrübe kâr ve İstanbul muhitine vakıf ihtiyar meyus ve müteessir başını sallar:

— Sen henüz genç ve tecrübesizsin yavrum... Memleketin geçirdiği Bulgaristan ve Hersek ihtilâllerini görmedin. Onlar da böyle başlamıştı. Ve o zaman İstanbul'da daha âkılâne bir siyaset, Tuna vilâyetinde bir Midhat Paşa vardı. Böyle iken hastalığa çaresaz olamadılar. Şimdi de Makedonya meselesi aynı maraz ârazıyle büyüyor. Felâketin en büyüğü şu ki İstanbul'da bunu düşünen, ateş saçağa sarmadan evvel ittihaz olunabilecek çareleri arayan yok... Bütün anasır muhtelif menbalardan gelen tesirlerle zehirlendikten sonra bize intibah ve faaliyet gelse bile zaman geçmiş olacak... Yıldız, Türklüğü uyandırmayı düşünmüyor ve istemiyor. Makyavel siyaseti arkasından koşuyor... dedi.

— Fakat ekseriyet Türkler'de...

— Siyasiyatta çokluk ve haklı olmak hak kazanmaya kifayet etmez, oğlum. Kuvvetli olmak, ve o kuvveti âkılâne bir siyasetle iyi idare etmek lâzım... Bizde bunlar yok... Şark meselesinden daima bihuzur olan Avupa yine müdahale eder, vatanın, bizim için bu en aziz, parçasını da koparır.

— Koparır da ne yapar, kime verir? Rumlar ve Bulgarlar birbirlerini yiyorlar. Rumlar ve Yunanistan, Makedonya'nın Bulgaristan'a geçmesini görmekten ise Türk idaresinde kalmayı tercih ediyorlar. Bulgarlar da Rumlar'a karşı aynı histe...

— Bizim suiidaremiz devam ederse onları uyuşturur, barıştırır... Makedonya taksimi imkânsız bir kıta değil a... Bir parçasını Sırbistan'a verir. Kusurunu Bulgaristan ve Yunanistan alır. Buna imkân bırakmamak için aralarındaki husumete ilişmeyerek her unsuru ayrı ayrı, âdilâne idare ile hükümete ısındırmaya çalışmak, zamana muvafık kuvvetli ve muntazam bir hükümet tesis etmek lâzım...

— Ya Arnavutluk?...

— Arnavutluk mu ?... Kendilerini bekleyen felâketli esaretten haberdar bile olmayan bu zavallı cahiller bizimle el ele vereceklerine hükümete karşı bin türlü belâlar icat ederek Avusturya'nın ve İtalya'nın ekmeklerine yağ sürüyorlar... Arnavutluk da o iki büyük kurta şikâr olur.»

★

Benim itikadım, ümidim, nikbin muhakematım öyle kolayca za'fa duçar olacak derecede değildi. İtiraz ederdim. Bu muhterem ihtiyarın bedbin fikirlerine iştirak etmek istemezdim. Fakat onun hamiyetli bir kalp teessürü ile ağlar gibi söylediği sözlerin, ettiği şikâyetlerin ne kadar haklı olduğunu zaman ispat etti. Mustafa Beyin o zaman söylediği sözlerin isabetini düşünüyorum da Abdülhamid hükümetinin onun gibi birçok durbin, münevver, hamiyetli kafaları ezmiş, yahut dillerini kesmiş bulunmasına lânetler ediyorum...

Türk Edebiyatının Zirvelerinden Biri

Yunus Emre

Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş

HAYATI hakkında kesin ve etraflı bilgiler mevcut olmayan, ancak XIII. asrın ikinci yarısı ile XIV. asrın başında yaşadığı tesbit edilebilen Yûnus Emre, Türk edebiyatının —bütün devirler ve bütün lehçeler dahil— en büyük şairlerinden biridir. Selçuklular'ın son zamanlarında yaşamış olan Yûnus Emre, büyük bir halk mutasavvıfı ve ilahî bir şair olarak çok geniş bir şöhret kazanmış, bütün Türk halkınca benimsenmiş, bütün Türk ülkelerinde okunmuştur.

Yûnus Emre'nin Türk dili ve edebiyatındaki yerini belirtmek için dilimizin tarihî gelişmesini ana çizgileri ile hatırlatmak faydalı olacaktır. Bilindiği gibi, dilimizin bugün ele geçen en eski mahsulleri VII. yüzyıldan kalma Orhun yazıtlarıdır. Yazıtların dili işlenmiş bir dildir. Bu durumu göz önünde tutan bazı bilginler, Türk yazı dilinin başlangıcını Milâd'ın ilk yıllarına kadar götürüyorlar. Orhun yazıtlarından sonra günümüze intikal eden Türkçe eserler Uygur Türkleri'ne ait olan, çeşitli konu ve sahalarla ilgili metinlerdir. Orhun Türkçesi veya Köktürkçe denen ilk devirle, onu takip eden Uygur Türkçesi devresine türkologlar «Eski Türkçe» adını vermektedirler.

ESKİ TÜRKÇE — YENİ TÜRKÇE

Eski Türkçe devresi, XII. asra kadar devam etmiştir. XII ve XIII. asırlarda Türk dili, coğrafî geniş bir sahaya yayılmanın da sonucu olarak, büyük ve esaslı ses ve şekil değişmelerine uğramış ve XIII. asırdan itibaren yeni yazı dilleri teşekkül etmiştir. Eski Türkçe ile yeni edebî diller arasında bir geçiş devresi olmuştur. Edebî lehçelere «Yeni Türkçe» dendiği için, bu geçiş devrine «Orta Türkçe» adı verilmektedir.

XIII. asırdan sonra meydana gelen yazı dilleri Şimal Türkçesi (Kıpçakca), Doğu Türkçesi (XV. asırdan sonra Çağatayca denmiştir) ve Batı Türkçesi'dir. Oğuz lehçesine dayanan Batı Türkçesi, Osmanlı ve Âzerî lehçeleri olmak üzere iki kolda gelişmiş ve aralarında XVI. asırdan sonra pek de büyük olmayan farklar teşekkül etmiştir. Türkçe'nin «Yeni Türkçe» denen ikinci büyük devresinde meydana gelen edebî dilleri bugünkü (modern) lehçeler takip etmektedir.

Batı Türkçesi'nin bir kolu olan Osmanlı Türkçesi de, kendi içerisinde muhtelif devrelere ayrılır. Selçuklular çağı Türkçe'sini de içine alan ve XV. asrın sonuna kadar devam eden ilk devreye «Eski Osmanlıca» veya «Eski Anadolu Türkçesi» adı verilmektedir. Bu devreyi XVI. asrın başından XIX. asrın ikinci yarısına kadar devam eden ve divan edebiyatının dili olan «Klasik Osmanlıca» ile XIX. asrın ortasından XX. asrın başına kadar süren ve Tanzimat'tan sonra Batı medeniyeti tesirinde gelişen yeni edebiyatın dili olan «Yeni Osmanlıca» takip etmek-

tedir. Bunun ardından ise, «Modern Türkiye Türkçesi» denen bugünkü konuşma dilimiz ve 1908'den sonra gelişen yazı dilimiz gelmektedir.

İşte Yûnus Emre, Eski Anadolu Türkçesi'nin en büyük temsilcilerinden biridir. Bu dilin meydana gelmesinde en mühim rolü oynadığı, onu son derece güzel kullanıp işlediği, geliştirdiği için, hattâ bu devrenin en büyük sanatkârı olarak kabul edilebilir.

Yûnus Emre'nin, Sultan Veled, Dehhânî ve Gülşehrî ile çağdaş olduğu anlaşılıyor. Daha önce yaşayan Mevlânâ, Ahmed Fakih ve Şeyyâd Hamza da yine aynı asrın şairleridir. Bunlar eserleriyle yeni bir edebî dil kurmuşlardır. Anadolu Selçuklu devleti zamanında din ve ilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça kullanılıyordu. Bir ara, çeşitli sebepler, bilhassa millî şuur noksanlığı yüzünden Farsça, saray dili olmuş, resmî dil olarak kullanılmıştı. İşte Yûnus Emre ve öteki şairler, böyle bir hava ve çevre içerisinde Türkçe'yi edebî bir dil haline getirmişlerdir. Sarayda, okumuşlar muhitinde Türkçe, arka planda olmakla beraber, halk, sadece kendi dilini kullanmıştır. Bugüne intikal etmemesine rağmen, zengin bir sözlü halk edebiyatının mevcut olduğu muhakkaktır. İsimlerini saydığımız bu şahsiyetler, yeni bir edebî dil meydana getirirlerken, halk diline ve bu sözlü edebiyata dayanmışlardır.

Mevlânâ Celâleddin'in pek az Türkçe şiiri vardır. Oğlu Sultan Veled de, daha ziyade Farsça yazmıştır. Eserlerini Türkçe meydana getirenler Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza, Dehhânî ve Yûnus Emre'dir. Hepsinden büyük sanatkâr olduğundan, Türkçe'yi mükemmel kullandığından dolayı, yeni edebî dilin meydana gelişinde en tesirli hizmeti Yûnus Emre görmüştür.

YÛNUS EMRE VE ÇAĞDAŞLARI

Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza, Dehhânî ve bunlardan sonra gelen Gülşehrî ve Âşık Paşa, divan edebiyatının ilk temsilcileri olarak telakkî edilirler. Yûnus Emre, bu edebî ekole mensup değildir. O, başlı başına bir çığır açmıştır. Bu sanatkârlar, değişik zevk, görüş ve edebî anlayışa sahip olmakla ve Yûnus Emre daha çok halk diline dayanmakla beraber, bu şairlerle Yûnus Emre arasında dil bakımından büyük fark yoktur. Yûnus Emre'ninki biraz daha sadedir. Fakat, Yûnus'un asıl muvaffakıyeti, bu dili, eşsiz bir sanatkâr olarak büyük bir kudretle ve hünerle kullanmasıdır. Yûnus'un elinde Türkçe en güzel şeklini almış, zafere ulaşmıştır. Dilimizin millî sesini, millî çehresini ve dehâsını o devirde en iyi aksettiren sanatkâr odur.

YÛNUS'UN TÜRKÇE'Sİ

Şu mısralar, Yûnus'un ifade gücünü, âhenk ve söyleyiş güzelliğini, dili nasıl sihirli bir şekilde işlediğini, başarısının derecesini göstermeğe yeter sanıyoruz:

Canlar canını buldum bu canım yağma olsun
Assı ziyandan geçdim dükkânım yağma olsun

★

İy yârenler iy kardaşlar ecel ire ölem bir gün
İşlerime pişmân olup kendüzüme gelem
bir gün

★

Bu ömrüm yok yire harc itmişem ben
Canım gör ne oda atmışam ben
Kimsene kimseye itmemiş ola
Anı kim kendüme ben itmişem ben

★

Bu işleri sen bilürsin sen virürsin sen alursın
Ne kim dilersen kılursın ya bu soru hisâb
nedür
Benüm canum bir kuştu kim gövdem anun
kafesidür
Dostdan haber geliceğiz bir gün uçar kuşum
benüm
Hey nice sabr eyleyiser dost yüzüni gören kişi
Ol hakikat gördüm diyen kendüzinden
şaşa gelür

★

Ten Fanidür can ölmez çün gitti geri gelmez
Ölür ise ten ölür canlar ölesi değil

★

Bu dünya olmaz pâyidâr aç gözüni cânın uyar
Olğıl bana yoldaş u yâr gel dosta
gidelüm gönül

★

Bu dünya bir evrendür âdemleri yutucu
Bize dahi gelüben yuta doyuna bir gün

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Yûnus Emre'nin dili en güzel, en hâlis Türkçe'dir. O, halkın dilini, en canlı, en ışıklı ve en sıcak şekilde kullanmıştır. Türkçe'nin bir edebiyat ve kültür dili olmasında Yûnus'un hizmeti son derece büyüktür. Bu dil, İslâmî Türk medeniyetinin o devirde taşıdığı bütün zenginliği içine alan ve aksettiren millî bir dildir. Türk halkının bütün duygu, heyecan ve düşüncelerini, bütün iç zenginliğini en iyi bir şekilde verebildiği için de son derece samimî ve bizdendir.

Yûnus'un dili, halk diline girdiği kadarıyle Arapça ve Farsça unsurlar da taşır. Bu durum, öyle bir medeniyetin içerisinde bulunmanın tabiî sonucudur. Fakat Yûnus'ta, yabancı asıllı kelimelerin sayı-

sı fazla ve ölçüsüz değildir. Halk dilindeki kadar ve halkın kullandığı derecededir. Bu sebeple, halk, Yûnus Emre'yi yüzyıllar boyunca severek okumuştur, bugün de severek okumaktadır. Türk milleti, Yûnus'ta, kendi öz dilini ve kendi iç dünyasını bulmaktadır.

Yûnus Emre'den sonra dilimiz, halk Türkçesi ve yüksek zümre yazı dili olmak üzere iki kolda gelişmiştir. Yüksek zümrenin yazı dili gitgide halkın anlayamadığı bir hale gelmiştir. Yûnus Emre'nin terennüm ettiği halk Türkçe'si ise, kendisinden sonra gelen halk sanatkârları tarafından bütün zenginliği ile devam ettirilmiştir. Yirminci asrın başından itibaren meydana gelen yeni ve millî edebiyatın dili, geleneği tâ Yûnus Emre'ye kadar uzanan bu halk Türkçe'sidir. Bu gün bazı kimselerin «arı dil» adı altında, canlı halk dilinden uzak bir yazı dili ortaya çıkarmak istemeleri, yedi asırlık bir geleneği olan, böyle güzel ve hâlis bir dili ortadan kaldırmak niyetinden başka bir şey değildir.

YÛNUS, SAZ ŞÂİRİ DEĞİLDİR

Yûnus'un, Türk dili tarihindeki yerini böylece belirttikten sonra şimdi, edebiyatımızdaki yerine ve değerine geçebiliriz. Yûnus Emre, büyük bir mutasavvıf halk şairidir. Onu öbür halk şairlerinden ayırmak gerekir. Yûnus bir ozan, bir saz şairi değildir. Ozan, saz şairi, daha sonraları ve bugün âşık denen halk şairleri, şiirlerini saz ile birlikte söylerlerdi. Yûnus'un bu çeşit saz şairleri ile ilgisi yoktur. Yûnus, ayrı bir nev'in, ayrı bir edebî ekolün mümessilidir. Ahmed Yesevî ile XII. asırda Türkistan'da başlayan Türk tasavvufî halk edebiyatı, XIII. asırda Anadolu'da Yûnus Emre'nin şahsında en yüksek derecesine erişmiştir. Daha sonra, onu takip eden birçok şair yetişmekle beraber, onun vardığı zirve aşılamamıştır. Ahmed Yesevî'nin «Hikmet» lerine karşılık Yûnus «İlâhî» ler söylemiştir. Saz şairleri ise «Koşma» lar terennüm etmişlerdir. Yûnus'un ilâhîleri, tekkelerde besteli olarak da okunmuştur.

Yûnus Emre, ilâhîlerini aruzla ve daha çok hece vezniyle yazmıştır. Azru veznini kullanışı, devrine göre başarılıdır. Yûnus'un eserleri «Risâletü'n - Nushiyye» adlı didaktik mahiyette küçük bir mesnevî ile ilâhîlerini toplayan divanıdır. Bugün elimizde, divanının güvenilir, sağlam gerçek bir nüshası yoktur. Ondan sonra yine Yûnus adını taşıyan iki şairin gelmesi, durumu karıştırmıştır. Gerek bunların, gerek öbür Yûnus muakiplerinin şiirleri, Yûnus divanına karışmış bulunmaktadır. Eldeki Yûnus divanlarının çok dikkatli olarak incelenmesi, bir filoloji ve edebiyat tarihi süzgecinden geçirilerek ayıklanması, sonradan katılanların çıkarılması gerekmektedir.

MUTLAK VARLIK ALLAH'TIR.

Bir tasavvuf şairi olarak Yûnus Emre, «vahdet-i vücûd» (varlığın birliği = panteizm) felsefesini işlemiştir. Bilindiği gibi varlığın birliği felsefesinin temeli neoplatonizm (Nev - Eflâtunculuk) görüş ve metodudur. Mutasavvıf şairlerimiz, bunun islâmî şeklini ele almışlardır. İslâmî tasavvufu ve vahdet - i vücûd görüşünü edebiyatımızda en güzel dile getiren şair Yûnus Emre'dir. Pek çok tasavvuf şairi yetişmiş, fakat hiç kimse islâm mistisizmini, Yûnus kadar açık, sade, derin, samimî ve heyecanlı bir şekilde terennüm edememiştir. Birçoklarının didaktik mahiyette kuru, heyecansız ve bazen tatsız eserler verdikleri bu vâdide, Yûnus Emre, son derece coşkun, içli, lirik şiirler meydana getirmiştir. Bu bakımdan o, Türk tasavvuf edebiyatının, çok kudretli divan şairleri de dahil, en büyük şairidir.

Tasavvufun esası ilâhî aşktır. Mutasavvıflara göre tek bir vücud, vücud-ı mutlak vardır, o da Allah'tır. Sofiler bu esastan hareket eder, hayat ve ölümü, kâinatı bu görüşle izah ederler. Yûnus da, bir mutasavvıf olarak, Allah, ilâhî aşk, varlık - yokluk, hayat - ölüm meseleleri üzerinde durmuştur. Bunlar ve bunlara bağlı olarak, dünyanın faniliği, ilimle gerçeğe erişilemiyeceği gibi meseleleri de ele alan Yûnus'un tasavvufu nasıl terennüm ettiğini göstermek için bâzı beyitler alıyoruz:

Bize dîdar gerek dünya gerekmez
Bize mânâ gerek dâvâ gerekmez

★

Bize aşk şerbetinden sun i sâki
Bize aşk şerbetinde sun i sâkî

★

İşidün iy yarenler aşk bir güneşe benzer
Aşkı olmayan gönül misal-i taşa benzer

★

Aşksızlara virme öğüt öğüdünden alur degül
Aşksız âdem hayvan olur hayvan ögüt bilür degül

★

Kimde varsa bir zerre aşk Çalap varlığı andadur

★

Bu aşk bize rahmanîdür hem cânumuzun cânıdur
Anun içün şeytan ile her dem bu savaşım benüm

Taştın yine deli gönül
Sular gibi çağlar mısın
Aktın yine kanlı yaşım
Yollarımı bağlar mısın

N'idem elim ermez yâre
Bulunmaz derdime çâre
Oldum ilimden âvâre
Beni bunda eğler misin

Yavu kıldım ben yoldaşı
Unulmaz bağrımın başı
Gözlerimin kanlı yaşı
Irmak olup çağlar mısın

Ben toprak oldum yoluna
Sen aşırı gözetirsin
Şu karşıma göğüs gerip
Taş bağırlı dağlar mısın

Harâmî gibi yoluma
Aykırı inen karlı dağ
Ben yârimden ayrı düştüm
Sen yolumu bağlar mısın

Karlı dağların başında
Salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için
Yaşın yaşın ağlar mısın

YUNUS EMRE

İy yarenler iy kardaşlar sorun ben kandayıdım
Aşk denizine daluban deryay-ı ummandayıdım.

★

İlim ilim bilmektür ilim kendün bilmektür
Sen kendüni bilmezsin ya nice okumakdır.

★

Okumaktan mâna ne kişi Hakkı bilmekdir
Çün okudun bilmezsin ha bir kuru emekdir.

★

Gönül Çalap'ın tahtı Çalap gönüle bahtı
İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise

★

Bir kez gönül yıktun ise bu kılduğun namaz degül

Ele getürdüğini miskinlere harc eyle
Nice çok yaşayasın son-ucu ölüm vardur

★

Ne kapu vardur giresi ne yemek vardur yiyesi
Ne ışık vardur göresi gün olmuşdur gündüzleri

★

Soğulmuş şol kara gözler belürsüz olmuş ay yüzler
Kara toprağun altında gül derer elleri gördüm

★

Yûnus anlayıver halim şuna uğrayısar yolum
Burda elün erer iken hayr- işlere düşgil gönül

★

Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan
Halka müderris olsa hakikatde âsidür.

YÛNUS'UN MEZARI KALBİMİZDEDİR

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, İslâmî tasavvuf felsefesini çok sade, fakat çok derin olarak en güzel şekilde anlatan Yûnus Emre, aynı zamanda bir İslâm hümanistidir. Yûnus, Türk tasavvuf edebiyatının en büyük temsilcisi olduğu gibi, halk ve dîvân edebiyatları dahil bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Yûnus Emre, İslâmî Türk medeniyeti ve kültürünün zirvelerindendir. Halk dehâsının mihrakı ve muhassılasıdır.

Yûnus Emre ayarında, dünya edebiyatında da pek az şair vardır. Bilhassa ölüm temini, onun kadar içli, duygulu ve derinliğine işleyen başka bir şair gösterilemez. Bu kadar büyük bir şaire mâlik olduğumuz halde, onu dünyaya lâyıkıyle tanıtamıyoruz. Hattâ, kendimiz bile, onu gerektiği gibi anlayıp kavrayamıyoruz.

Yûnus'un Türk dili ve edebiyatındaki yerini belirtmek için netice olarak diyebiliriz ki, o, Anadolu'da yeni bir edebiyat dilinin kuruluşunda en büyük rolü oynamış bir san'atkâr, Türk tasavvuf edebiyatına kendi damgasını vurmuş pek büyük bir şairdir. Edebiyatımızın eşsiz ve ölmez sîmasıdır.

Son yıllarda, Yûnus Emre'nin nerede yaşadığı ve gömülü bulunduğu yer hakkında münakaşalar olmaktadır. Karamanlılar ve Eskişehirliler bu hususta büyük gayret sarf ediyorlar. Eskişehirliler daha haklı görünmekle beraber, durumu kesin olarak aydınlatan vesikalar henüz elde edilememiştir. Fakat, kanaatimizce, bu husus fazla büyütülecek bir mesele değildir. Çünkü, Yûnus Emre ayarındaki çok büyük şahsiyetler, şu veya bu şehrin ve bölgenin değil, bütün Türkiye'nin, hattâ bütün Türk dünyasının malıdır. Yattıkları yer ise, bütünüyle Türk milletinin kalbidir.

Bir Türkmen çadırının içi.

Esaretten Kurtuluş

Yüzyıl önce Türkmenler'e esir düşen bir Fransız'ın hatıraları : 2

Yazan : H. de Blocqueville
Çeviren : Eser Tutel

TÜRKMENLER'in yanındaki esaretim uzadıkça, yavaş yavaş onları daha iyi tanımak fırsatını buluyordum. Bir Avrupalı için, kabile hayatı yaşayan bu insanları incelemekten daha alâka çekici bir şey olamazdı. Yaşayışları, âdetleri artık beni ilk günlerdeki kadar şaşırtmıyordu.

Türkmenler, çadırlarda yaşıyorlardı; çadır, Türkmen'in hemen her şeyiydi. Her çadırda bir aile oturuyordu: Bir erkek, karısı, bir veya birkaç çocuğu. Ayrıca, bekâr erkeklerin oturduğu çadırlar da vardı.

Yeni bir çadırın dikilmesi, Türkmenler için başlıbaşına bir hadise teşkil ederdi. Çadırın kurulmasından birkaç gün önce misafirler davet edilir, koyunlar kesilir, yemekler pişirilir, eğlenceler yapılırdı. Her Türkmen çadırının önünde, böyle müstesna günlerde kesilmek üzere beslenen bir veya birkaç koyun, keçi bulunurdu. Kesilen hayvanın eti, kemiklerinden ayrılır, bir kısmı hemen pişirilir, bir kısmı da, hayvanın işkembesinin içine konarak, ilerde kaynatılmak üzere saklanırdı. Kaynatılan kemiklerin çorbası, ihtiyaca göre suyla çoğaltılarak davetlilere, konu komşuya dağıtılırdı. Hayvanın barsakları ise çocukların hakkıydı. Kömür ateşinin üzerinde biraz ateş yüzü gören bu barsakları çocukların ne büyük bir iştahla mideye indirdiklerini tarif pek zordur.

Tahta kaşıklarla çorba içildikten sonra, sıra, etlerin yenmesine gelirdi. Bir et ne kadar yağlı olursa, o kadar makbul sayılıyordu. Yemek, elle yendiği için, ev sahibi eti elleriyle bölerek parçalar, sonra da herkese buyur ederdi.

DERİ KIZARTMASI

Türkmenler'in en çok sevdiği şeylerden biri de yemek üzerine tütün içmek. Buhara'dan gelen tütünler, son derece sert oluyor. Bir Avrupalı'nın bu tütünü içmesinin imkânsız olduğunu sanıyorum. Türkmenler, bu tütünü bir çeşit nargile ile içiyorlar. Hemen bütün Türkmenler'in gömleklerinde içine tütün koymak için ayrı bir cep bulunur.

Geceleyin uykusu kaçan Türkmen'in aklına gelen ilk şey, kalkıp tütün içmektir. Kendi çadırında ateş yoksa hiç çekinmeden komşusunun çadırından içeri girer, elindeki maşayla mangalda ateş aramakta bir mahzur görmez. Ev sahibi uykusundan uyanıp da, içerde birinin olduğunu hissederse, «kim var orada?» diye sorar, içerdekinin, ateş almaya geldiğini anlayınca da arkasını dönüp yatar.

Türkmen saz şairleri çalıp, söylerken.

Türkmenler arasında çay içme âdeti de çok yaygındı, fakat tütünleri gibi çayları da son derece sert olduğu için, bana çarpıntı veriyordu.

Türkmenler, deve sütünü ekşiterek yaptıkları bir çeşit içkiyi de çok sever. Meze olarak yediği koyun derisi kızartmasıyle bu içkiden içerek sarhoş olan Türkmen'in keyfine diyecek yoktur. Kesilen koyunun derisi, eğer pösteki olarak kullanılmayacaksa, bir süre meydanda bırakılarak dinlendirilir, üzerlerindeki tüyleri yolunduktan sonra, ateşin üzerinde kızartılarak ortaya getirilir. Çok kızartılan deri, yağını kaybetmiş olacağından, sadece biraz kızarmış olmasına çok dikkat edilir. Türkmenistan'ın karpuzları da pek lezzetli ve tatlı oluyor.

KADINLARININ MEŞAKKATLİ HAYATI

Türkmen kadınının bir dakikası bile boş geçmez. Buğday öğütmek, ekmek yapmak, yemek pişirmek bir yana, ipek, yün veya pamuk eğirmek, yünleri boyamak, kadının bütün gününü alır. Yazları iyi havalarda dışarıya kurdukları tezgâhlarda kumaş dokumak da yine kadına mahsus bir iştir. Öte yanda erkeklerin de tarlada çalışmaktan, hayvanlarla uğraşmaktan pek boş vakitleri kalmaz.

Gerek erkek, gerek kadın, bütün Türkmenler, çocukların okuyup yazma öğrenmesine büyük ehemmiyet verirler. Molla adını verdikleri hocalar çocuklara okuyup yazmayı öğretirler, buna karşılık da çocukların anne-babalarından, pirinç, yağ, buğday, meyva veya soğan gibi erzak alırlar. Türkmenler yeni şeyleri öğrenmeye de çok meraklı. Çadırımda kendi başıma yazı yazdığımı görenler, sık sık yanıma gelir ve kendi dilimi onlara da öğretmemi isterlerdi. Hatta yazılarımı, tek harfini bile anlamadan, mükemmel bir şekilde taklit ederek yazdıklarına da şahit oldum.

İranlılar'ın, Şiî mezhebinden olmalarına karşılık, Türkmenler, Sünnî. Bu bakımdan ibadetlerinde, İranlılar'la aralarında önemli bazı ayrılıklar var. Önceleri dinimi değiştirip, bir Türkmen kadınıyle evlenmem için çok ısrar ettiler. Fakat sonunda kendilerine, «Sizden, dininizi değiştirip Hıristiyan olmanızı isteseler, hoşunuza gider mi? Hem size ne gözle bakarlar?» dedim, bunun üzerine bu bahsi bir daha kurcalamadılar.

EVLENME VE DOĞUM

Türkmen kızları umumiyetle 16, 17 yaşlarına gelince evleniyor. Diğer Müslümanlar'dakinin tersine, Türkmen kızları yüzleri örtülü gezmedikleri için, delikanlılar evlenecekleri kızı beğenip seçmekte büyük zorluklarla karşılaşmaz. Evleneceği kızı beğenen delikanlı, yakınlarından birini kızın ailesine göndererek kızı istetir.

Eğer kız güzelse kıymeti 160-200 tümen arasında değişir. Orta güzellikte bir kız babası ise damattan 60-80 tümen kadar bir para isteyebilir. Eğer kızın tek gözü kör, sağır, veya dudağı tavşan dudağı denen şekilde yarıksa 15-20 tümenden fazla etmez. Türkmenler, kızlarını, güzellikleri bozulmasın diye evleninceye kadar fazla ağır işlerde çalıştırmamaya bilhassa dikkat ederler. Kocasının evine doğru yola çıkan müstakbel gelin, son derece süslü bir deveye bindirilir, etrafında şenlikler yapılır.

Hemen bütün Müslümanlar'da olduğu gibi Türkmen erkekleri, durumları müsaade ettiği takdirde, birden fazla kadınla evlenebilirler. Her kadın için ayrı bir çadırı olması gerekirse de, bir çadırın içinde iki karısıyle yaşayan Türkmenler pek çoktur.

Türkmen çadırında doğum başlı başına bir hadisedir. Çadırın kapısında bekleyen eli tüfekli bir yakınları, doğum sırasında ateş ederek kadına yardım etmeye çalışır. Çünkü Türkmenler, silâh sesinin doğumu kolaylaştıracağına inanırlar.

Doğumda olduğu gibi ölümde de Türkmenler'in kendilerine mahsus âdetleri var: Ölen kimsenin cenazesi, dinin icaplarına göre yıkanıp duası yapıldıktan sonra bir çadıra konur. Ölünün yanında yere serilen bir halının üzerine oturan kadınlar, zaman zaman, derin derin içlerini çekerek matem evinin dekorunu tamamlarlar. Geceleyin toplanan yakınları, aralarında çay içip, tütün tüttürerek ölüyü anarlar. İkinci veya üçüncü günü iki uzun sırığa sarılan bir kilimin üzerine yerleştirilen ölü, gömülmek üzere mezarlığa götürülür. Gömme ameliyesi sona erdikten sonra, baş ucuna uzunca bir sopa dikerler, bu sopaya da mendil büyüklüğünde renkli bir bez bağlanır. Bazı aileler, ölülerinin etrafına alçak bir duvar çevirirler.

KAN ALDIRIYORUM!

Türkmenler arasında, bizim anladığımız mânada doktor yok gibi bir şey. Buna karşılık, molla veya tabip adını verdikleri kimseler var. Bunlar, hastaya ilâç tavsiye ettikleri gibi, muska da yazarlar.

1861 yılında bir ara gözlerimi kan bastı, müthiş ıztırap çekmeye başladım. Kan aldırmakla bunun önüne geçeceğimi biliyordum, ama bu tabipleri, benden kan almaları için ikna etmem pek kolay ol-

Türkmenistan'da bir at yarışı.

Bir Türkmen kızı.

madı. Çünkü, kanı durduramayıp ölümüme sebep olmalarından, böylece kurtarılma paramı alamamaktan korkuyorlardı. Nihayet bir tanesini kolumdan kan almaya razı ettim, ama adam kan kaybından ölmemem için pek az bir miktar kanla yetindi. Birkaç kere daha aldırdıktan sonra gözlerim iyileşti, ama bir ay kadar bir müddet kan alınan kolumu bükemedim.

Türkmenler, iki telli sazlarını çalarak türkü söylemeyi çok severler. Şarkılar söyleyen, beyitler düzen Türkmenler'in kabile arasında büyük itibarı vardır. Çağırılacakları zaman çadırlarına at gönderilir. Tabiî bu arada davet edenler, kudretlerine göre hediyeler vermekten de geri kalmazlar.

Türkmenler'in şarkı söylemekten sonra boş zamanlarında en çok sevdikleri şey satranç oynamak. Üzerinde satranç oynadıkları şey, siyahlı beyazlı karelere boyanmış bir mendil, taşlar da tahtadan acemice yontulmuş şekillerden başka bir şey değil. Türkmen bunu daima yanında taşır.

At, Türkmenler'in en çok değer verdikleri şeylerin başında gelir. Ufak cüsseli, son derece oynak ve yumuşak başlı atlarla, Türkmenler'in yapmayacağı hüner yok gibidir. İki buçuk yaşından itibaren binmeye başladıkları bu atlara, dört nala giderken kısa dönüşler yapmasını öğretmek, herkesin harcı olmasa gerek. Bir keresinde bir çarpışmada ağır yaralanıp, öleceğini anlayan bir Türkmen'in, elindeki kılıçla atını da öldürdüğüne şahit oldum. Türkmenler, çok sevdikleri atlarını, başkasına geçeceğine kendi elleriyle öldürmeyi tercih ederler.

TAHRAN'A DÖNÜŞÜM

Tahran'dan hiç bir haber çıkmaması, her gün beni biraz daha endişelendiriyordu. Öğrendiğime göre Türkmenler, çok yüksek bir para karşılığında beni salıvermeyi kabul etmişler, Şah da bunun üzerine benimle ilgilenmekten vazgeçmişti. Bu durumda kaçmayı denemekten başka çıkar yolum kalmıyordu. Ne var ki, gece gündüz göz hapsinde bulunuyordum, civardaki atları çalmam da imkânsızdı. Para vaadederek bir Türkmen'i kandırmak, onun mihmandarlığında yola çıkmak da çok tehlikeliydi. Bu şekilde yola çıkanların yolda, ya mihmandarları tarafından öldürülüp soyulduğunu, ya da başka bir kabileye satıldıklarını çok işitmiştim. Yine de kaçma çareleri arıyordum. Fakat buna lüzum kalmadı.

Gelen haberlere göre Nasîrüddin Şah kurtarılma paramı nihayet göndermeye muvaffak olmuştu. Bu durumda Buhara'ya kaçmaktansa, hiç bir tehlikeye maruz kalmadan rahatça Tahran'a dönmem çok daha iyi olacaktı.

Nitekim öyle oldu. Paranın sayılması bir gün kadar sürdü. Kabilelerinden ayrılmam münasebetiyle koyunlar kesildi, ziyafetler verildi, bu arada kabilenin yaşlılarından biri de yarı Farsça, yarı Türkçe bir nutuk çekti. «On dört ay süren esaretinde çok sıkıntı çektin, fakat bu, daha çok, memleketinden uzak kaldığın içindi. Yoksa bizler, sana iyi davranmak için elimizden geleni yaptık» diyordu.

Uzun süren bir yolculuktan sonra, önce Meşhed'e, sonra da nihayet Tahran'a vardım. O kadar heyecanlıydım ki, kervanın geç varacağını düşünerek, bir gün önce onlardan ayrıldım. Atımı, çatlatmayı bile göze alarak yolculuğun son kısmını dört nala katetmiştim. Döneceğimden haberleri olmayan dostlarım ve tanıdıklarım karşılarında beni görünce âdeta gözlerine inanamadılar.

Uzun süren maceralı bir yolculuk da böylece sona ermiş oluyordu.

SON

Atina'daki Fethiye Camii'nin bir görünüşü.

ATİNA CAMİLERİ

Yazı ve Fotoğraflar: Erdoğan Arıpınar

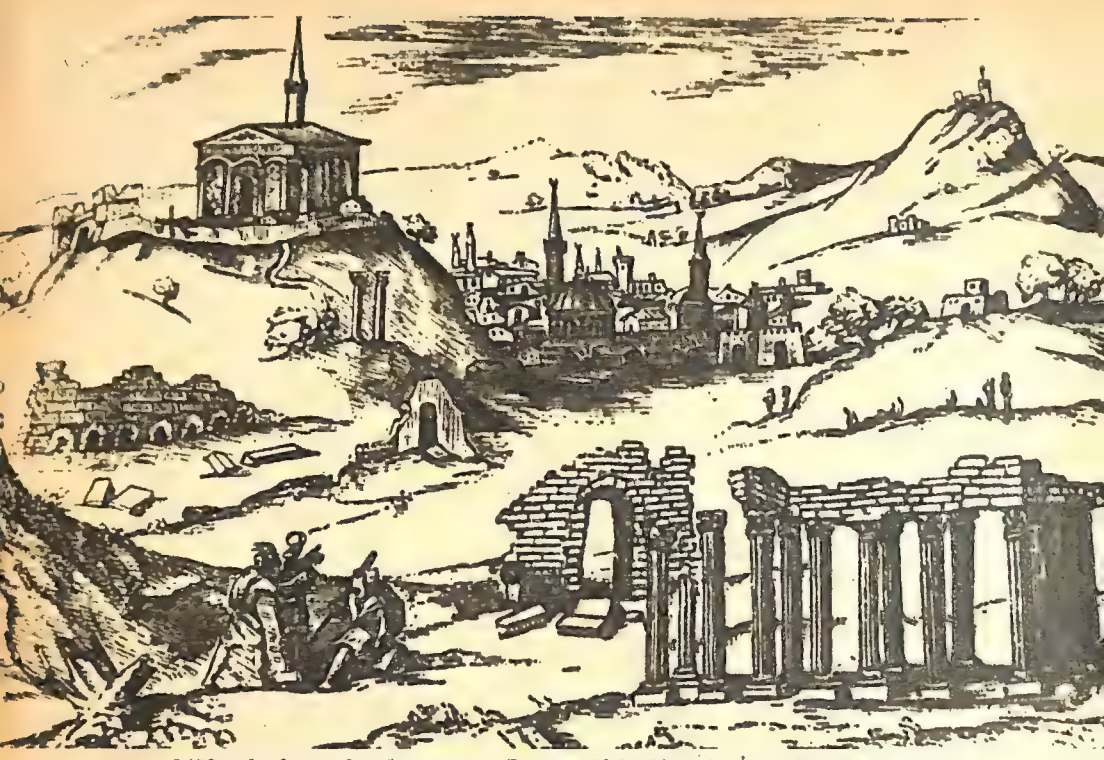

1672 yılında yapılan bu gravür, Partenon'daki Mescid-i İsmâidi'yi gösteriyor.

1071 de, Anadolu'nun kapılarını açan Türkler, 1453'de, Hz. Muhammed'in Hadîs-i Şerîf'in mutlu sıfatına lâyık olarak Kostantıniyye'nin kapılarını da açmış, Batı'ya yönelmişlerdi.

Batı'da; Ege'nin karşı kıyısında, adını tarihe yazmış Attika yarımadasının Atina adıyle anılan şehri, eski parlak günlerini geride bırakmıştı. Belki de, 1204'den önce, Sulla'nın ordularıyle Romalı olduğu günleri bile arıyordu. Doğu Roma'da; ne varsa yağma eden, IV üncü Haçlı seferinin orduları, Ortodoks Atina'ya, Katolik Latin hâkimiyetini getirmişti. 1204'ten 1311'e kadar iki Fransız ailenin hükümranlığında kalan tarihî şehir, sonra Bizanslılar'ın hükümranlığını kabul eden Katalanlar'ın eline geçmiş, sonra da İtalyan asıllı Floransalı bir aile olan Accijudi-Acciaioli'lerin eline düşmüştü. Halk, yöneticilerden memnun değildi. Zaten, Osmanlılar, Rumeli'ne sarkar sarkmaz 1415'den itibaren Atina hâkimleri, Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi kabul etmişlerdi.

Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul'u feth edip; Kuzey'e, Batı'ya ve Doğu'ya yayılma planlarını uygularken, Atina Dukası Rainer (veya Neri), geride çok küçük bir çocuğu vâris bırakarak öldü. Dul eşi, Osmanlı devletine başvurarak, vasî olduğunu beyan etti. Dileği kabul edildi. Fakat dul düşes, hemen sonra Venedikli bir asılzâdeye âşık oldu ve karısını boşatıp onunla evlendi. Atinalılar bundan memnun olmadılar; yönetimin değiştirilmesi için I. Mora Seferi'ne çıkmış ve Korint'e gelmiş bulunan Fâtih Sultan Mehmed Han'a müracaat ettiler. Fâtih, düşesi azledip, eski kocasının yeğeni II. Franco'yu düklüğe tayin etti. Düşesin eşi de bu sırada oğlu ile birlikte Fâtih'e sığınmıştı. Franco dük olur olmaz, eski yengesini öldürttü. Atinalılar, Fâtih'e yine baş vurup durumdan memnun olmadıklarını belirttiler.

Padişah, Mora Sancak Beyi Turahanoğlu Ömer Bey'e Atina'yı alması için emir verdi. Ömer Bey, Franco'yu vaidlerle ikna etti, serveti ile birlikte çıkıp gitmesine müsaade edileceğini bildirdi. Böylece Türkler'in Medînet'il-Hükemâ = Bilgeler Şehri adını verdiği Atina, 1458 sonbaharına doğru harpsiz olarak Türk topraklarına katıldı. Fâtih Sultan Mehmed, Ko-

rint'ten derhal Atina'ya geldi. Tarihî şehri gezdi. Atina'da 4 gün kaldı.

4 ASIRLIK BİR İDARE

Fâtih'den 509 yıl sonra bir ilkbahar günü Atina caddelerini gezerken gözümün önünde tarih sayfaları birer birer açıldı:

İlk günler... Romalılar... Bizanslılar... Latinler... Ve Biz... 1458'den, 1829'a kadar tam dört yüz yıla yakın bir yönetim. Eski Yunan hariç, diğerleri kadar uzun hem de aralıksız.

Peki, Atina'da ne bırakmışız? Atina'ya yerleşen Türk halkı için neler yapmışız ve şimdi son ayrılıştan 137 yıl sonra neler kalabilmiş?

9 CAMİ, 1 MEDRESE

Türk ve Yunan arşivleri aynı rakamda birleşiyorlar. Atina'da Türk idaresi zamanında küçük kervansaraylar, çeşmeler, tekkeler ve sebillerin dışında, 9 cami ve tam teşekküllü bir medrese yapılmıştı.

Bunlar, ① — Mescit İsmaidî, ② — Fethiye (veya Pazar, Büyük, Buğday Pazarı) Camii, ③ — Yeni Cami, ④ — Aşağı Şadırvan veya Voyvoda Camii, ⑤ — Sofya Camii veya Hüsnü Bey Camii, ⑥ — Sütunlu Cami, ⑦ — Akropol eteğindeki cami, ⑧ — Küçük Cami, ⑨ — Kafisiye kazası camii ve Revaklı medrese...

Atina'yı adım adım dolaştım. Bu dokuz cami ve bir dev medreseden kala kala cami şekliyle, minaresiz boynu bükük iki cami ve bir de medrese kapısı bulabildim...

Şimdi, 400 yıl boyunca hâkim olduğumuz Atina'da, Türk anıtı olarak yapılan bu eserlerin hikâyelerine ve kalanların durumlarına bakalım:

MESCİD-İ İSMÂİDÎ : Osmanlı Türkleri, Atina'yı aldıkları zaman Partenon mâbe-

Atina'daki camilerimizden: Aşağı Şadırvan veya Voyvoda Camii.

Fethiye Camii'nin bahçesindeki bu sütunlar, mezar taşları değil, eski Yunan eserlerinin kalıntılarıdır. Türkler, asırlar boyunca bunlara dokunmamıştır.

dinde bir Katolik kilisesi vardı. İlk iş, bu küçük kilisenin bir minare ilâvesi ile camiye tahvili oldu. 1687 yılında Venedikli kaptan Morizini, Partenon'u topa tuttuğunda oraya yakın bir cephanelik isabet almış, eski Yunan abideleri ile birlikte, mescid de hasara uğramıştı. 1829'dan sonra, kısa zamanda harap olan caminin halen Partenon'da minaresinin merdivenlerine rastlanabilmektedir.

FETHİYE CAMİİ : Atina'da halen ayakta kalan Türk eserlerinin en derli toplusudur. Roma agorasında bulunan caminin temeli 1458'de Fâtih'in Atina'yı ziyaretinde atılmış; adını da buradan almıştır. Cami, 1824 yılından sonra müzikseverler derneğinin okulu olmuş, Atina garnizonuna askerî ceza evliği yapmış, askerî fırın olarak kullanılmıştır.

Halen, Yunan Arkeoloji Cemiyeti'nin malıdır. Onarılan Roma agorası içinde bulunmaktadır. Minaresi yoktur. Çevresindeki mezarlıklar kaybolmuştur. Camiyi ziyaretimde kapısı kapalıydı. Bahçesinde, Türk motifli bir çeşme akıyor, yan duvarının yanında başları yine kıbleye doğru ikisi de kırık iki mezar taşı yatıyordu.

YENİ CAMİ : Fetihden sonra yapılmış camilerdendir. İhtilâlden sonra okul olmuştur. Tarihler, çevresinin kabristan olduğunu yazmaktadır. Halen ne camiden, ne de kabristandan eser vardır.

AŞAĞI ŞADIRVAN CAMİİ : Atina'nın halen ayakta olan ikinci camisidir. Voyvoda Camii adı ile de anılmaktadır. 1759'da eski bir caminin yerine, Mustafa Ağa adında bir sevap sahibinin yaptığı belirtilmektedir. Atina'nın, Monastraki adıyle anılan Türk çarşısında bulunan cami, 1923 yılından beri müze olarak kullanılmaktadır. Camiyi ziyaretimde pek bakımlı bulmadım. Büyük özelliği, yükselen yeni binalara rağmen, Omania meydanından Akrapol'e doğru uzanan semte hâlâ yukarıdan bakması idi. Onun da minaresi yoktu.

SOFTA CAMİİ : Bu camiye, Hüsnü Bey Camii adı da verilmekteymiş, Yukarı Şadırvan mahallesinde bulunan cami, diğer Türk eserleri gibi, hükümranlıktan sonra Türk mahalleleri ile birlikte kayıplara

karışmış, ortadan kalkmıştır.

SÜTUNLU CAMİ : Hadriyan semtindeki bu caminin, fetihden çok sonraki yıllarda yapıldığı tahmin ediliyor. Mora ihtilâlinden sonra ilkokul olmuş, sonra belediye kütüphanesi yapılmış, ihtilâlciler, kütüphanedeki kitapların sayfalarından fişek yaptıklarından şeklini değiştirmiştir. Aynı temeller üzerinde şimdi okullar bulunmaktadır.

AKROPOL ETEĞİNDEKİ CAMİ : Akropol'un çıkışındaki sağdaki eteklerde yapılmış olan camiden, elimizde pek malûmat yoktur. Cami muhtemelen 1820'den sonra harap olmuştur. Halen temellerine ait kalıntılara rastlanmaktadır.

KÜÇÜK CAMİ : Atinalılar'ın Mikro Cami dedikleri bu eser, şehrin çok merkezinde olduğu için kısa zamanda şekil değiştirmiştir. Adından anlaşıldığı gibi basit bir mescitten ibaret olan caminin halen kalıntısı yoktur.

KAFİSE KAZASI CAMİİ : Atina'nın şimdi (Kifisiye) adıyle anılan banliyösünde yapılmış bir camidir. 1896'da son olarak, hamam gibi kullanıldığına dair kayıtlar olan camiden halen eser yoktur.

REVAKLI MEDRESE: Atina'daki en büyük medresedir. Fethiye Camii'ne 20 metre mesafede olan medrese, 1721 tarihinde Mehmed Fahri Efendi tarafından inşa edilmiştir. Büyük bir sahayı kaplayan medrese, tam teşekküllü olup, Yunanistan'daki Müslüman halka ve adalarda yaşayanlara, din adamı ve yönetici yetiştirmekteydi.

Halen Revaklı Medrese'nin yalnız cümle kapısı ayaktadır. Medresenin harap olan iç avlularına fakir halk, gecekondular yapmıştır.

BİR VESİKA

Halen Yunan arşivlerinde bulunan 18 kasım 1824 tarihini taşıyan bir vesika, Atina'daki Türk eserlerinin akibetleri hakkında izahat vermektedir.

18 kasım 1824'de görev alan bir geçici hükûmet, ilk karar olarak «Geri kalmış Yunan milletini eğitmek ve yetiştirmek» gerekçesi ile bütün camileri çeşitli teşekküllerin emrine vermiştir. Bu kararnamede derhal, Fethiye Camii'nin okul, Sütunlu Cami'nin kütüphane, Yeni Cami'nin fen lisesi haline getirilmesi yazılı bulunmaktadır.

Türkler, her gittikleri yere su getirmeyi kutsal bir vazife bilirdi. İşte Fethiye'nin çeşmesi: Hâlâ akıyor...

Hangi Ülkelerde Ne Kadar Kaldık

Yazan: Tahsin Tunalı

GÜRCİSTAN :

74.300 km², 4.758.000 nüfus, 735.000 Türk; büyük şehirler: Tiflis 837.000, Kütayis 120.000, Batum 115.000. Abhazistan, Güney Osetistan ve Acaristan'la beraber Gürcistan, aşağıdaki Ermenistan ve Âzerbaycan'la beraber bugün, Sovyetler Birliği'ni teşkil eden cumhuriyetlerdendir. Acaristan'da Türk hâkimiyeti daha Fâtih zamanında başlamış, III. Murad zamanında Gürcistan'ın tamamı, Safevî Türk imparatorluğundan alınmıştır. Ancak XVII. asır başlarında Gürcistan, doğu kesimleri İran, batı kesimleri Türkiye arasında bölüşülmüş ve bu durum XIX. asrın ilk yıllarına kadar sürmüştür.

ERMENİSTAN :

29.900 km², 2.100.000 nüfus, 210.000 Türk; büyük şehirler: Revân 657.000, Gümrü 100.000. XVI. asır sonlarında İran'dan alınmış, XVII. asır başlarında iade edilmiştir. XVII. asırda ülkede Osmanlı ve Safevî hâkimiyeti çeşitli kesimlerde devam etmiş, sonraki asırlarda büyük kısmı itibariyle, İran'a geçmiştir.

ÂZERBAYCAN :

85.500 km², 4.355.000 nüfus, 3.093.000 Türk; büyük şehirler: Bâkû 1.191.000, Gence 156.000. Nahçıvan ve Karabağ'ın da dahil olduğu Kuzey Âzerbaycan (Şîrvân ve Arrân), XVI. asır sonlarında III. Murad zamanında fethedilmiş, çeyrek asır Osmanlı idaresinde yaşadıktan sonra, İran'a iade olunmuştur.

İRAN :

1.621.866 km², 24.507.000 nüfus, 5.513.000 Türk; büyük şehirlerden vaktiyle Osmanlı idaresinde kalmış olanlar: Tebrîz (Âzerbaycan) 364.000, Âbâdân (Hûzistan) 435.000, Hemedân (Hemedân) 160.000, Reşt (Geylân) 160.000, Kirmân-Şâh (Kirmân-Şâh) 140.000, Ahvâz (Hûzistan) 150.000. Bugün İran'daki 5,5 milyon Türk'ün eyaletlere dağılışı şöyledir: Âzerbaycan'da 3.045.000, Horasan'da 778.000, Fars'ta 420.000, Hâmse ve Hemedân'da 1.300.000, Kazvîn, Tahrân, Isfahân, Hûzistan ve Kirmân-Şâh'ta 223.000.

İran 1025 yıllarından 1925'te Kaçarlar devrilinceye kadar 900 yıl devamlı şekilde Türk idaresinde yaşamıştır. Osmanlı idaresi, hiçbir zaman ülkenin tamamına temas edememiş, şu eyaletlere münhasır kalmıştır: Âzerbaycan (106.605 km², bugünkü nüfusu: 4.165.000), Hemedân (30.410 km²), Hâmse (28.043 km²), Kirmân-Şâh (27. 506 km², 560.000 nüfus), Ardelân veya Kürdistan (24.260 km²), Lûristan (41.173 km²), Geylân (14.180 km², 560.000 nüfus), Hûzistan veya Arabistan (88.154 km², 1.668.000 nüfus). XVI. asır başlarından XVIII. asır ortalarına kadar bu İran eyaletleri tamamen veya kısmen, devamlı olmamak şartiyle, zaman zaman Osmanlı idaresine veya Geylân gibi Osmanlı tâbiiyetine girmişlerdir.

DOĞU TÜRKİSTAN :

1.560.000 km², 6.100.000 nüfus, 4.880.000 Türk; büyük şehirler: Kâşgar 614.000, Yârkent 425.000, Kulça 420.000, Aksu 415.000, Hotan 410.000, Ürümçi 200.000. Bugün Çin'e dahil olan Doğu Türkistan'ın batı kesimleri, Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876), Osmanlı tâbiyetine girmiş, Sultan Aziz namına hutbe okunup para basılmıştır.

İNDONEZYA, MALEZYA ve SİNGAPUR :

XVI. asrın sonlarında en geniş şeklini bulan Müslüman Açe devleti (250.000 km² kadar, bugünkü nüfusu: 12.000.000), bu çağda, padişahı metbû tanımıştır. En geniş şekliyle bu devlet, Kuzey Sumatra, Singapur ve Güneybatı Malezya'yı içine alıyordu (bugün bu topraklarda 1.940.000 nüfuslu Singapur, 1.072.000 nüfuslu Medan,

605.000 nüfuslu Kuala Lumpur şehirleri vardır).

ÖZBEKİSTAN ve KARAKALPAKİSTAN :

Tarihî Hıyve'de zaman zaman, bilhassa XVI. asır sonlarında Osmanlı nüfuzu duyulmuş ve ülkeye Osmanlı askerî yardımları gönderilmiştir.

HİNDİSTAN ve PÂKİSTAN :

Umman denizi kıyılarında Türk denizcileri XVI. asırda çok dolaşmışlar, Gücerât'a çıkıp askerî harekât yapmışlardır.

AFRİKA

MISIR :

1.049.869 km², 32.010.000 nüfus, 27.000 Türk; büyük şehirler: Kahire 4.297.000, İskenderiye 1.711.000, Port-Sa'îd 258.000, Tantâ 218.000, 100-200 bin nüfuslu daha 9 şehir. Mısır'da Tulunlu, İhşıdlı, Memlûk Türk devletleri asırlarca hâkim olduktan sonra bu ülkeyi 1517'de Osmanlılar, 1250'den beri iktidarda olan Memlûkler'den almışlardır. 1914'te İngiltere, Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetine son verinceye kadar 397 yıl, Osmanlı egemenliği devam etmiştir. Ancak 1881'den itibaren ülke, ancak ismen ve hukukan Osmanlı imparatorluğunun bir parçasını teşkil etmekteydi ve 1841'den itibaren de dahilî muhtariyet verilmişti (Sînâ ve Gazze gibi Mısır'ın Asya kıt'asında kalan toprakları, yukarıdaki hesaba dahil edilmiştir).

SUDAN :

2.505.405 km², 14.490.000 nüfus; büyük şehirler: Hartûm 715.000, Ubeyd 152.000, Port-Sûdân 134.000, Vâd-Meydânî 126.000, Atbara 108.000. Dalma Mısır'a bağlı yaşamış olan Sudan'da durum, Mısır'daki gibidir. 3 Güney eyaletinde (741.778 km², 3.600.000 nüfus), Osmanlı hâkimiyeti, ancak XIX. asırda Mısır yoluyla kurulabilmiştir. Geri kalan parçalar, kısmen veya tamamen, 1517-1914 arasında 397 yıl, Osmanlı idare veya nüfuzunda yaşamıştır.

LİBYA :

1.759.500 km², 1.460.000 nüfus, 6.000 Türk; büyük şehirler: Trablusgarb 216.000, Bingazî 92.000. Bingaazî, 1517-1911 arasında 394 yıl, Trablusgarb ve Fizân ise 1551-1911 360 yıl doğrudan doğruya Osmanlı idaresinde yaşamıştır. Trablusgarb ve Fizân'ı, Trablusgarb'te gömülü olan Turgut Reis (Paşa), fethetmiştir.

TUNUS :

155.830 km², 4.753.000 nüfus; büyük şehirler: Tunus: 905.000, Safaskus 100.000. Tunus şehri 1534-1535 ve 1574-1881 arasında 308 yıl Osmanlı idaresinde yaşamıştır. Ancak Tunus şehri dışında ülkenin büyük kısmının Osmanlı idaresine girmesi daha da öncedir. Ülkeyi Turgut Paşa; Tunus şehrini önce Barbaros, 40 yıl sonra kesin olarak Kılıç-Ali Paşa fethetmişlerdir.

CEZÂYİR :

2.223.990 km², 13.852.000 nüfus; büyük şehirler: Cezâyir 1.000.000, Kosantine 525.000, Vahrân (Oran) 491.000, 100-200 bin arası da-

Yüzlerce yıl Türk hâkimiyetinde kalan Tlemsen'de bir cami.

ha 5 şehir. Cezâyir'in çok az nüfuslu Sahrâ kısmı (1.995.228 km², 1.247.000 nüfus), Osmanlı tâbiiyet veya nüfuzunda kalmakla beraber, büyük kısmı itibariyle doğrudan doğruya Türk idaresine girmemiştir. Cezâyir, 1517'de Oruç Reis tarafından fethinden 1830'da Fransızlar'ca işgaline kadar 313 yıl Türk idaresinde yaşamıştır. Mısır dışında hiçbir Afrika ülkesi, Osmanlılar'dan önce Türk hâkimiyetine girmiş değildir. Vahrân (Oran) şehri ise, ancak XVIII. asırda İmpanyollar'dan fethedilmiştir.

FAS :

443.632 km², 14.832.000 nüfus; büyük şehirler: Dâru'l-Beydâ 1.018.000, Merrâkeş 360.000, Fas 294.000, Rabat 284.000, Miknâse 205.000, 100-150 bin arası daha 3 şehir. Zamanının büyük devletleri arasında bulunan Fas Arap Sultanlığı (İmparatorluğu), XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın başlarında, Osmanlı tâbiiyetinde yaşamış, zaman zaman bazı yerleri Türkler tarafından işgal de edilmiştir.

İSPANYOL SAHRASI :

(257.500 km², 69.000 nüfus), İFNİ (2. 500 km², 51.000 nüfus), PRESIDIOS (213 km², 215.000 nüfus) gibi İspanyol sömürgeleri, o çağlarda Fas Sultanlığı'na dahildi ve dolayısıyle Türk nüfuzunda bulunuyordu.

MORİTANYA :

(1.085.805 km², 940.000 nüfus), MALİ (1.204.021 km², 5.095.000 nüfus) de Fas'a dahil olduğu için durum aynıdır.

NİJER :

(1.188.794 km², 3.530.000 nüfus), ÇAD (1.284.000 km², 3.242.000 nüfus), kısmen **SENEGAL, NİJERYA, KAMERUN, GAMBİYA** ve **GİNE'** deki Zenci devletler, bilhassa en güçlü ve devamlıları olan Bornû Müslüman devleti, Fas'a veya Bornû gibi doğrudan doğruya Türkiye'ye tâbi olmuşlardır. Bornû'da bu tâbiiyet, XIX. asrın sonlarına kadar sürmüştür.

UGANDA :

243.410 km², 8.510.000 nüfus. XIX. asrın son yarısında bir aralık Mısır nüfuzuna düşmüştür.

ERİTRE :

119.422 km², 2.200.000 nüfus. Asmara şehri: 403.000), Fransız sömürgesi olan **CİBUTİ** (21.700 km², 75.000 nüfus), **SOMALİ** ve Eritre dışındaki **HABEŞİSTAN**'ın mühim bir kısmı, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idare veya tâbiiyetine düşmüş, Eritre'de bu durum XIX. asrın son yıllarına kadar sürmüştür. Sokotra adası, Asya kıt'asında, Güney Arabistan bendinde mütalâa edilmiştir.

ZENGİBÂR :

(2.642 km², 368.000 nüfus) adaları ve bugün bağlı olduğu Tanganyika (ikisi birden: Tanzanya) kıyıları ile Kenya ve Portekiz sömürgesi olan **MOZAMBİK** sahilleri, XVI. asırda Osmanlı denizcileri tarafından ziyaret edilmiş, bazı yereri işgal edilmiştir. Zengibâr ve karşı sahiller XIX. asırda Umman'a bağlı olduğu için, dolayısıyle Osmanlı nüfuzunda kalmıştı.

Üç asır Türk idaresinde kalan Cezâyir'in tarihî şehirlerinden biri: Tlemsen.

Peygamberler Şehri

URFA

Urfa'da ziyaret edilen yerlerden biri: Makamı Halil İbrahim

Peygamberler Şehri

URFA

Urfa'da ziyaret edilen yerlerden biri: Makamı Halil İbrahim

Harran, evlerinin kendisine has özelliğiyle dikkati çeken bir kasabadır. Sağda, Urfa'nın genel görünüşü.

28 şubat 1087... Bu, Urfa'nın Büyük Türk Hakanlığı'na katıldığı tarihtir.

880 yıl oluyor...

Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Melikşah, Anadolu Sultanı Süleyman-Şah'ın ölümü üzerine, büyük teessür duyarak bir Haleb seferi tertiplemişti. Ünlü Türk kumandanlarından Porsuk, Bozan ve Aksungur da, Melikşah ile beraberdiler. Isfahan'dan gelen Sultan Melikşah, yolda, kumandanlarından Bozan'ı, Urfa'yı zapta memur etti ve onu, kuvvetleriyle birlikte Urfa muhasarasında bırakarak yoluna devam etti.

Mevsim kış, havalar yağışlıydı. Kumandan Bozan, derhal kaleyi kuşatarak şehri tazyik etmeye başladı. Bu sert mevsimde muhasaranın uzun sürmesi başarısızlığa yol açabilirdi. O sırada Urfa'ya hâkim olan mahallî Arap hükümdarı da şehri iyi müdafaa ediyordu. Bununla beraber Bozan, birkaç ay süren bir muhasara ve çeşitli hücum teşebbüslerinden sonra, 28 şubat 1087'de Urfa'yı zaptetti. Sultan Melikşah da, kendisini, oraya vali tayin etti. Böylece, bundan 880 yıl önce, Selçuklu kumandanı Bozan, Urfa'nın ilk Türk valisi oldu.

1087, şehrin Türkler'in eline ilk defa geçtiği tarihtir.

Türkler tarafından fethedilen Urfa, o tarihten itibaren kesin bir istikrara kavuşmuş değildir. XVI. yüzyılın başlarına kadar, bu havalinin ve şehrin birçok defalar el değiştirdiğini, çeşitli yabancı ve Türk hanedanlarının idaresinde kaldığını görüyoruz.

URFA KONTLUĞU VE ZENGİLER

Urfa'nın ilk olarak Türk hâkimiyetinde kalışı, ancak 11 yıl sürmüş, I. Haçlı seferinde burası, Latinler'in eline geçmiştir. Haçlılar, birçok yerlerde yaptıkları gibi, Urfa'yı da alır almaz, burada, bir devletçik kurdular. Bu devlet, ancak 48 yıl yaşadı ve bu süre içinde Urfa'da Fransız aslından 4 kont hüküm sürdü. Bu kontluk bir ara, Malatya, Adıyaman, Antep, Maraş ve çevrelerini içine alacak kadar büyüyüp, kuvvetlendi.

Kontluk devrinde Urfa'da hüküm süren Fransız kontlarından ikisi Ardenne, ikisi de Courtenay hanedanına mensuptur. İlk Urfa Kontu I. Baudouin, ancak iki yıl hüküm sürmüş, 1100 yılında Kudüs Kralı olunca, kontluğu amcasının oğlu II. Baudouin'e bırakmıştır. Godefroy ve Bouillon'un yerine Kudüs Kralı olan I. Baudouin, 1118'e kadar Kudüs'te saltanat sürmüştür.

18 yıl müddetle Urfa kontluğunda bu-

Kaleden şehrin görünüşü: Ön planda yazıda bahsi geçen sütunlardan biri görülüyor...

lunan II. Baudouin'den sonra, Courtenay hanedanından I. Jocelin 1118'de, ondan sonra da II. Jocelin 1131'de Urfa kontluğuna geçti. II. Jocelin'in hükümranlığı, kontluğun ortadan kalktığı 1146 yılına kadar devam etti.

Urfa kontluğunun hüküm sürdüğü sıralarda, aynı çevrede hüküm süren bir Türk hanedanı vardı: Zengîler. Musul Atabeyleri diye de anılan bu hanedan, İslâm dünyasını Haçlılar'a karşı korumuş ve buradaki Latin kontluklarını devamlı sıkıştırmıştır. İşte, Urfa Kontluğu'nu ortadan kaldıranlar Zengîler'dir. Zengî hanedanının kurucusu İmâdeddin Zengî, kontluğu devamlı olarak tazyik etmiş, nihayet küçük oğlu Nureddin Zengî de tamamen ortadan kaldırmıştır.

Bu arada, Urfa'îda hüküm süren kontlar da, zaman zaman Türkler'e esir düşmüşlerdir.

YAVUZ SULTAN SELİM'E KADAR URFA

Kontluğun yıkılmasından sonra Urfa topraklarında Begtiginler adında bir Türk hanedanı, 1144'ten 1233'e kadar 89 yıl, bir prenslik kurmuş, bu devlet, Zengîler'e, Artuk-oğulları'na, Eyyûbîler'e, Anadolu Selçuklularına tâbi olmak suretiyle hayatını devam ettirmiştir.

XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlıyarak İlhanlılar, yani sonradan Türkleşen İran Moğolları, bu bölgeye kadar gelmişlerdir. Fakat Urfa, daha çok İlhanlılar'ın azılı düşmanı olan Mısır-Suriye Türk-Memlûk İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Zaman zaman Karakoyunlular ile Akkoyunlular, Memlûkler'e tâbi olmak şartiyle ülkeyi ele geçirmişlerdir.

Urfa ve havalisinin kesin olarak Osmanlılar'a geçmesi ve istikrarlı bir idareye kavuşması 1516 yılına raslar. Bu, Yavuz Sultan Selim'in 2. sefer-i hümâyûnunun yani Mısır seferinin başladığı tarihtir. Haziranın ilk günlerinde sefere çıkan Türk ordusu, temmuz sonlarında Güney-Doğu Anadolu'ya karşı girişilen bu sefer sırasında Urfa'yı da aldı ve Osmanlı topraklarına kattı. 1535 yılında da Kanunî, Irakayn seferi dönüşünde iki gün müddetle Urfa'da kalmıştır.

Osmanlılar devrinde Urfa, Osmanlı idaresinde «Rakka Beylerbeyiliği» denen eyaletin merkezi olmuştur. Eyalet merkezi bazan şimdi Suriye'de kalan Rakka'da bulunmuşsa da, daha çok Urfa'da kalmıştır.

Bu devirde, Urfa şehrine «Ruhâ» denmişse de, zamanla «Urfa» şekli istikrar kazanmıştır.

Urfa'nın Harran kasabasında Türkiye'nin en eski üniversitesinin harabeleri vardır: İşte, Abbasîler zamanında yapılan Harran medresesi.

RAKKA BEYLERBEYİLİĞİ'NİN XVII. YÜZYILDAKİ DURUMU :

Yüzölçümü : 145 000 km²

Beylerbeyisinin (umumî valisinin) yıllık tahsisatı (hassı) : 680 000 akça (takriben 3 400 000 TL.)

Merkezi: Ruhâ (Urfa) ve bazan Rakka.

8 sancağı (vilâyeti) : Urfa, Surûc, Rakka, Âna, Hâbûr, Çamas, Deyr-i Ruhbe ve Benî-Rabî'a.

Eyaletin kapladığı sahada bugün şu topraklar vardır: Türkiye'nin (Birecik kazası hariç) Urfa Vilâyeti, Irak'ın Cezire gölü bölgesi ve çevresi ile Suriye'nin Furât vilâyeti.

Osmanlılar çağında Urfa, mühim bir şehir olmak sıfatını muhafaza etmiş, birçok tanınmış şahsiyet yetiştirmiştir ki, en

Urfa'nın eski camilerinden: Pazaryeri ve Tabakhane camileri.

meşhurları büyük şair Nâbî'dir. Urfa meşhurların isimlerinin sonuna «Ruhâvî» veya «Rehâvî» yani «Urfalı» lâkabı eklenmiştir.

Tanzimat'tan sonra Urfa, Haleb vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur; sancağın 5 kazası bulunuyordu. Son yıllarda Urfa, Haleb'ten ayrılarak müstakil sancak ve Cumhuriyet çağında bütün sancaklar (mutasarrıflıklar) gibi «vilâyet = il» olmuştur.

Şehir, 7 mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş, 7 ay 25 gün sonra Fransızlar'a bırakılmıştı. Fransız işgali de 7 ay, 25 gün sürmüştür. Fransızlar'ın ve onların silâhlandırdıkları Ermeniler'in zulmüne dayanamıyan Urfalılar, 9 şubat 1920'de işgal kuvvetlerine karşı ayaklanmışlar, 2 ay devam eden pek kahramanca vuruşmalardan sonra düşmanı Urfa'dan kovmuşlardır.

Urfa'nın nüfusu son bir asır içinde büyük değişiklikler geçirmiştir. Şehir nüfusu 1850 yılında 75 000 iken, 77 yıl içinde, 1927'de 29 000'e düşmüş, bundan sonra küçük artmalarla yükselmeye başlayan nüfus, ancak günümüzde 1850'deki nüfusuna ulaşabilmiştir. 1850'den bu yana Urfa'nın nüfus durumu şöyledir:

1850 : 75 000
1875 : 60 000
1927 : 29 000
1935 : 32 000

Fırat üzerindeki büyük köprülerden: Birecik köprüsü.

1940 : 35 000
1945 : 37 000
1950 : 38 000
1955 : 48 000
1960 : 60 000
1965 : 73 000

TÜRKLER'DEN ÖNCE URFA

Bugün Urfa vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa Anadolu'da siyasî birlik meydana getiren Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Fakat bu bölge daha çok Mezopotamya'daki Sâmîler'in, yani Bâbilliler'le Asurlular'ın tesirinde idi. Eski Bâbil İmparatorluğu, daha Hititler'den önce, bu bölgeyi de içine alıyordu. Sonradan bu saha, Hurriler'in yaşadıkları ve büyük Hurri-Mitanni devletini kurdukları ülkelerden biri oldu. Hititler'den sonra Asurlular, onlardan sonra Bâbilliler, tekrar Urfa bölgesini aldılar. Memleket daha sonra Bâbil İmparatorluğu ile beraber İran İmparatorluğu'nu temsil eden Medler tarafından fethedildi. M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'in, İran devletini ortadan kaldırmasına kadar da İranlılar'ın (Persler'in) elinde kaldı. Büyük İskenderin'in mirası paylaşılırken burası Selevkoslar'ın (Asya İmparatorluğu'nun) hissesine düştü. Bölge, o devirde haşmetli çağını Hurri-Mitanniler'in zamanında yaşadı; çünkü bu krallığın başkenti Vaşşugan, bugünkü Urfa topraklarında bulunuyordu (Bugünkü Resülayn kasabası ki, nahiye merkezidir ve Hâbûr ırmağının doğu kıyısına yakın olup, şimdi Suriye sınırı üzerindedir).

Romalılar, M.S. I. asırda bu bölgeye erişmişlerse de, Urfa daha çok İran İmparatorluğu'nu ihya eden Partlar'ın ve onların yerine geçen Sâsânî hanedanının elinde kalmıştır. Fırat ve Toroslar ötesinde Roma'nın yerine geçen Bizans ile İran arasında, büyük bir jeopolitik mücadele olmuştur. Bu sıralarda Edessa yani Urfa şehri gelişmiş ve Günedoğu Anadolu'nun büyük merkezi haline gelmiştir. Şehirde daha fazla Ârâmî kültürü, yani Sâmîler hâkim olmuştur. Ârâmî Krallığı, sırasında Bizans'a, sırasında İran'a harac vermek suretiyle nüfuzunu bu bölgeye kadar uzatmıştır. Urfa, VII. asrın ikinci çeyreğinde, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Müslüman Araplar tarafından fethedilmiş ve İslâm İmparatorluğuna katılmıştır.

BİRECİK

Urfa'nın bu şirin kazası, tarihî ehemmiyeti haiz bir beldedir. Şehrin adı Ârâmî dilinde «Bîrsâ» kelimesinden gelmektedir; «Bîrsâ»nın Arapça'sı «Bîre» olup «kale, hisar» mânalarına gelmektedir ve bu adı taşıyan başka yerler de vardır. Türkler, bu ismin sonuna «-cik» küçültme ekini getirmişlerdir. Şu halde Birecik «küçük kale» demektir.

Urfa şehrinin geçirdiği bütün tarihî devrelere iştirak eden Birecik, 1099'da Haçlı-

Urfa'nın en ünlü köşelerinden biri Halil Rahman Camii'nin yanındaki Ayni Zelliha gölüdür.

lar tarafından zaptedilmiş, Mardin Artuklu Türk beyliği tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra birkaç yıl için Bizans, Birecik'e hâkim olmuşsa da, şehir, kesin şekilde Türkler'de kalmıştır. Moğollar, Birecik'i ele geçirememişler ve Memlûkler, burasını İlhanlılar'a karşı başarıyle savunmuşlardır. Şehrin, Fırat'ın doğu kıyısında 56 metre yüksekliğindeki kalesi, bu savunmada birinci derecede rol oynamıştır. Kalenin birçok kısımları bugün de durmaktadır. Tâ Selevkoslar'dan kalan bu ünlü kale, son şeklini XIII. asırda Memlûk Türkleri'nin inşaatı ile almıştır. 1879 da nüfusu 30 000'e kadar çıkan Birecik, sonraki yıllarda gerilemiştir. 1892'de 7 camisi, 4 kilisesi vardı; 10 000 nüfusunun 8 000'i Türk, 1 000'i Arap, 1 000'i ise Hıristiyandı. Kervan ticaretinin tarihe karışması, şehir için büyük darbe olmuş ve İstanbul - Bağdad hattının Birecik'ten değil daha güneyden geçmesi, bu inhitatı hızlandırmıştır. Birecik, XIX. asrın ortalarına, hattâ sonlarına, bir dereceye kadar da asrımızın başlarına kadar o derece mühim bir transit ticaret merkeziydi ki, 5 000 develik muazzam kervanların yük alıp indirmek için burada mola verdikleri, sık görülen manzaralar arasında idi. Şimalî Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'dan gelen ticaret yolları, Birecik'te düğümleniyordu. I. Cihan Harbi'nden sonra Birecik'in Suriye sınırına çok yaklaşması ve ticarî bölgesinin mühim kısmının Suriye topraklarında kalması, şehir için son darbeyi teşkil etmiş, Fırat'ın karşı sahilindeki Nizip'in yanında ikinci dereceye düşmüştür.

EFSANELEŞEN URFA

Yalnız siyasî ve askerî tarihinden bahsetmek, Urfa'yı eksik bırakmak demek olur. Bu şehrin tarihinin efsaneleşen bir kısmı daha vardır.

Bilindiği gibi Hz. İbrahim, Nemrûd kavmini Hak yoluna getirmek için vazifelendirilmiş bir peygamberdi. Puta tapan halkı ikna etmek için bir gün puthaneye girdi ve bir balta ile putları kırdı, sonra da baltayı en büyük putun eline tutuşturdu. Gelip de bu durumu gören halk, ondan hesap sorunca:

— Bu işi yapan en büyükleridir. Ondan sorun, diye cevap verdi.

Bu cevabı duyanlar putun konuşamıyacağını söyleyince, Hz. İbrahim:

— Yazıklar olsun size! Demek, Allah'tan gayri öyle şeylere tapıyorsunuz ki size zararı da, faydası da dokunmaz, dedi.

Bunu haber alan Nemrûd da, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını emretti. Hemen bu emir yerine getirildi ve büyük bir ateş hazırlanarak Hz. İbrahim buraya atıldı. Üç veya yedi gün ateşte kalan Hz. İbrahim, Allah aşkıyle burasını bir gül bahçesi gibi hissetti ve sağ salim ateşten çıktı. Bundan sonra «Halîlullah» unvanını aldı.

İşte bugün Urfa'da Halil Rahman Camii'nin yanındaki Ayni Zeliha diye anılan gölcük, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yer olarak gösterilir (1).

AYNİ ZELİHA

Ayni Zeliha (Zeliha kaynağı) 150×30 metre eb'adında büyük bir havuzdur. İçinde yaşayan balıklar kutsal sayılır, avlanmaz, ihtimamla beslenirler. Ayrıca, Urfa kalesindeki bir mağara da Hz. İbrahim'in doğduğu yer olarak gösterilir.

Nemrûd, gördüğü korkulu rüyalar üzerine, yeni doğan çocukları öldürtmeye başlamıştı. Bundan korkan Ûşâ adındaki kadın, bir mağaraya saklanarak yavrusunu orada dünyaya getirdi. Doğan bebek Hz. İbrahim'di (2).

Şehrin güneyindeki bir mağaranın da İslâm âleminde sabır sembolü haline gelen Hz. Eyyûb'a ait olduğu söylenir.

Yine Urfa yakınlarında bir şehir harabesi vardır ki, Şuayb şehri diye anılır. Bu şehrin harabelerinde Hz. Şuayb'a ait olduğu söylenen bir mağara vardır.

URFA KALESİ

Görülüyor ki, Urfa'nın tarihinin bu cephesi, şehre bambaşka bir hava katmaktadır. Bu yüzden bazı yazarlar, Urfa'dan, Peygamberler Şehri diye bahseder. Evliyâ Çelebî'ye göre, Hz. İsa da Urfa'ya gelerek bir kiliseye inmiş. Bundan ötürü kiliseye Deyr-i Mesih denmiş. Çelebî zamanında bu kilise maruf imiş.

Urfa kalesi, şehre hâkim bir yamaçta kurulmuştur. Kalenin içinde yontma taşlardan yapılmış iki sütun vardır. Yirmi beş burçla tahkim edilen kalenin içinde eskiden muhafızların oturması için çeşitli binalar, depolar, sarnıçlar ve cami vardı. Bu kaleden başka, şehrin bir de dış kalesi mevcuttur. Gayet büyük taşlarla yapılmış olan kalenin «Harran kapısı», «Bey kapısı», «Samsad kapısı» diye anılan üç kapısı vardır.

XVII. yüzyılda bu iki kale arasında üç bine yakın ev bulunuyordu.

---

(1) Eski İslâm kaynakları, Hz. İbrahim'in Irak'ta bulunan Kûsâ şehrinde ateşe atılmış olduğunu kaydeder.

(2) Eski kaynaklara göre, Hz. İbrahim'in doğduğu mağara da Kûsâ şehrindedir.

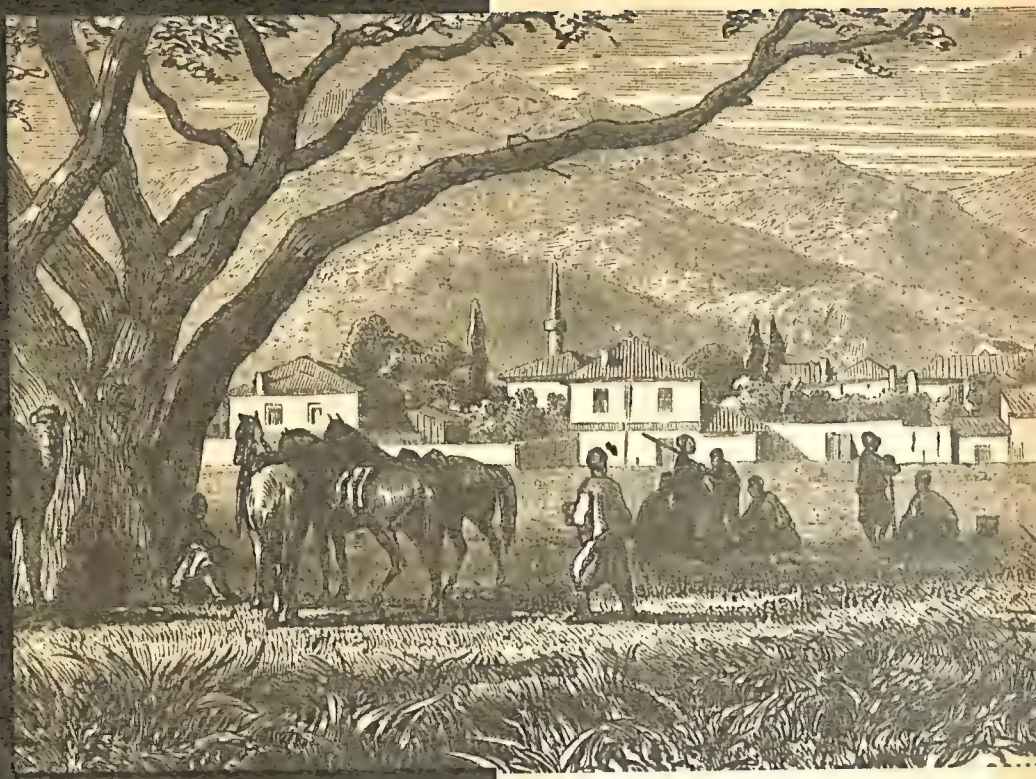

Sakarya'nın kazalarından Geyve'nin bir asır önceki görünüşü.

Marmara Bölgesinde Yeni Bir Vilâyetimiz

SAKARYA

Sakarya nehri üzerindeki meşhur köprü. Sağda, Sakarya'nın idare merkezi Adapazarı'nın genel görünüşü.

VİLÂYET olarak daha on üç yıllık bir geçmişi olan Sakarya topraklarının tarihi, zamanımızdan 3 000 yıl öncesine kadar uzanır. M. Ö. 1900 - 1200 yılları arasında Anadolu'da hükümran olan Hitit İmparatorluğu'na, bugünkü Sakarya toprakları da dahildi.

Sakarya ilinin bulunduğu topraklar, ilk çağlarda, Hititler'in, Frikler'in, Lidyalılar'ın eline geçmiş, sonra M.Ö. VI. yüzyılda, bütün Lidya ve Anadolu ile beraber, İran İmparatorluğu'na katılmıştır. M.Ö. IV. yüzyılda, Makedonyalı Büyük İskender, bütün Anadolu ile birlikte burasını da İran'dan almıştır. İskender'in halefleri, bu bölgeyi aralarında çekişmişlerdir. Bölgeye hâkim olan Bitinya Krallığı, Makedonyalılar'a karşı iç bağımsızlığını korumuştur. Bölge, Bitinya ile beraber M.Ö. I. yüzyılda, tamamen Roma'ya geçmiştir.

M.S. 395'te Roma, ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi, Bitinya Bölgesi de, Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. VI. yüzyılda, İmparator Justinianus çağında, Bitinya Bölgesi de kalkınmıştır.

İran (Sâsânî) ve sonra İslâm Arap akınları, zaman zaman bu bölgeye de uğramıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman-Şâh'ın başkomutanlığındaki Türk orduları, Sakarya'yı da almışlardır. İznik başkent olmak üzere, Büyük Selçuklular'a bağlı Türkiye devleti kurulmuş, fakat I. Haçlı seferinde İznik, Bizans'ın eline düşmüş, başkentlerini Konya'ya taşıyan Türkler, bütün bölgeyi Bizans'a bırakmışlardır. Ancak, Orhan Gazi devrinde XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Sakarya, Kocaeli ile beraber fetholunmuş ve Türk-Osmanlı devletine katılmıştır. Bundan sonra da, aralıksız Türk hâkimiyetinde yaşamıştır.

Tanzimat'tan sonra kurulan, müstakil, yani doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olup, hiç bir eyalete bağlamayan bir sancak (vilâyet) olan İzmit mutasarrıflığına, Adapazarı da dahildi. Bu durum Cumhuriyet devrinde de devam etti.

Yukarıda, vilâyet olarak, Sakarya'nın on üç yıllık bir geçmişi olduğunu söylemiştik. Gerçekten, vilâyetin kurulması 1954 yılına raslar. Bu tarihte, Kocaeli vilâyeti bölünerek Sakarya vilâyeti kurulmuştur. Eski Kocaeli'nin, doğudaki kazaları, Sakarya'ya bırakılmış, Adapazarı da vilâyet merkezi olmuştur.

BİR FRANSIZ KONTUNUN SEYAHAT NOTLARI

Bundan bir asır önce, 1862 yılında, bir Fransız kontu, A. de Moustier, bugünkü Sakarya'nın belli başlı yerlerini, Sapanca, Adapazarı, Geyve ve Pamukova'yı gezmiş, seyahat intıbalarını iki yıl sonra, güzel gravürlerle süsleyerek yayınlamıştır.

Le Comte de A. de Moustier, Sakarya'daki seyahatinin intıbalarını şöyle anlatır:

«Akşamın saat altısına doğru Sapanca'ya vardık. Ağaçlık, şirin bir nahiye, büyük çınar ağaçları dikkati çekiyor. Şehri bir uçtan bir uca geçtikten sonra kervansaraya vardık. Bize iki oda ayırdılar, halı döşeli, kenarlarında divanlar bulunan iki oda. Gidişimizde nahiye müdürü yokmuş; yerine, vekili bizi ziyaret etti. Yanımıza zaptiye katacağını ve iyi atlar temin edeceğini söyledi.

«Ertesi sabah erkenden yola çıktık. Adapazarı'na gidiyoruz. Yolda, Plinius'un bir teklifi aklıma geldi. Bu büyük seyyah, imparator Trajan'a, Sakarya nehri ile İzmit körfezi arasında bir kanal açılmasını teklif etmiş. Kanal, ikisinin tam arasında bulunan Sapanca gölünden geçerek, Sakarya ile denizi bağlayacak. Yüzlerce yıldan beri uyuyan bu proje herhalde günün birinde gerçekleşecektir. Çünkü arazi alçak, yol hemen hemen su altında. Bazen bayağı su içinde ilerliyoruz.»

MARMARA — SAKARYA KANALI MESELESİ

Fransız kontu, «yüzlerce yıldan beri uyuyan» derken, Türkler'in yaptığı teşebbüslerden haberi olmadığını göstermektedir. Çünkü, Kanunî zamanında, böyle bir kanalın açılması meselesi, ciddî olarak ele alınmıştı. Mimar Sinan, bu bölgeye gelmiş, keşiflerini yapmış ve tesviyesi gereken yerleri göstermiş, buralar kazılıp tesviye edilmişti.

III. Sultan Murad zamanında bu iş yeniden ele alındı. 6 mart 1591'de kanalın açılması için ferman çıktı. Ne var ki, hemen bir ay sonra, 11 nisanda, çıkarılan başka bir fermanla, ilk ferman iptal edildi. Kanal işi geri kaldı. Halbuki, projeyi gerçekleştirmek için 30 000 işçi yazılmıştı. Bu işe memur edilen Anadolu Beylerbeyisi Sokollu-zâde Hasan Paşa idi. Sadrâzam Sinan Paşa, beraberinde ikinci vezir Ferhad Paşa ve Anadolu Kazaskeri Ali Efendi olduğu halde, ilk çalışmaları görmek üzere Sapanca'ya gelmişti. Ancak birkaç gün sonra, işçilerin dağıtılması ile yollanan malzemenin de İstanbul'a iadesine karar verildi.

Bu proje, IV. Mehmed ve III. Mustafa zamanlarında da aynı ciddiyetle ele alındıysa da gerçekleştirilemedi.

ADAPAZARI'NIN ORMANLARI

A. de Moustier, bugünkü vilâyet merkezine varışını ve Adapazarı'nın 100 yıl önceki halini şöyle anlatıyor:

«Yolda, Justinianus tarafından yaptırılan köprüden geçtik. Sangarius (Sakarya nehri), artık, VI. yüzyılda yaptırılan bu köprünün altından geçmiyor. Köprünün altında hafif bir su akıntısı var. Daha çok batak gibi bir şey. Yetişen yabanî bitkiler, neredeyse, köprünün kemerlerini kapatacak durumda.

«Benden yirmi beş yıl önce bu bölgede seyahat eden bir Fransız seyyahı, Sapanca gölünün bu ucunda bir zafer tâkı

Fransız kontunun, sitayişle bahsettiği Akhisar (Pamukova) nahiye müdürünün konağından bir salon. Sağda, kont ve arkadaşı görülmektedir.

harabesi bulunduğundan bahsetmektedir. Bugün, eseri bile kalmamış. Yalnız öbür tarafta, yarım kubbeler şeklinde bazı bina kalıntıları var. İki tarafı ağaçlıklı bir yoldan ilerliyoruz. Saat dört sıralarında şehrin minareleri göründü.

«Adapazarı, Sakarya nehrinin sol kıyısında kurulmuş on bin nüfuslu bir şehir. Adaköy de deniyor. Burada, Rafaelli adında bir Rum'la tanıştım. Büyük bir imalâtçı. Cevizden tüfek kabzası yaparak Avrupa'ya satıyor. Bu bölgedeki ceviz ağaçları pek çok, hem de pek iri ağaçlar. Etraf ormanlık. Ne yazık ki, bu zenginliği gelecek nesillere hazırlayıp bırakanları takip edenler yok. Çünkü, kesilenlerin yerine yenisi dikilmiyor. Bir tek genç ağaca raslamadım. Bu gidişle Adapazarı, ormansız kalacak!»

Fransız kontunun, bundan yüzyıl önce, bugün acı acı yakındığımız bir yaramıza parmak basması dikkati çekicidir. Adapazarı, bugün gerçekten ormansız kalmıştır.

SAKARYA VE ADAPAZARI

Sakarya vilâyeti adını, içinden geçen nehirden alıyor. Sakarya nehrinin eski adı «Sangarius», Rumca bir kelime. Zamanla Türkçe'leşmiş, Sakarya olmuş. Vilâyet merkezinin adında «ada» sözünün bulunuşu da yine bu nehirle ilgili. Şehir, daha köy halindeyken, Justinianus zamanında yapılan köprü ile daha doğudaki Tavuklar Köprüsü arasında bir ada durumunda olduğu için, kurulu olduğu arazi «ada» diye anılmış. Buraya Adaköy denmiş. Bu köy, belirli zamanda kurulan pazarlardan ötürü de zamanla, Adapazarı diye anılmaya başlanmış. Daha da eskiden aynı yerde, Tığcılar adını taşıyan bir köy bulunuyormuş.

GEYVE VE AKHİSAR (PAMUKOVA)

Adapazarı, Osmanlı çağında kaza merkezi idi. 1954'te Kocaeli'nden ayrılan Sakarya iline merkez olmuştur. Cumhuriyet devrinde en çok gelişen şehirlerden biri Adapazarı'dır. 1943'te geçirdiği zelzele felâketine rağmen, gelişme temposu gittikçe artmıştır ve artmaktadır. Şehir adını, eskiden bu alanda kurulan pazardan almıştır. Şehirdeki Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar, Çıracılar, Papuççular gibi mahalle adları, eskiden kalmıştır.

Adapazarı'ndan bir gün kaldıktan son-

Sapanca gölü, Sakarya'nın tabiî güzellikleriyle tanınan bir köşesidir.

ra yoluna devam eden Fransız seyyahı, öğleye doğru bir köprüye vardıklarını anlatır:

«Köprü, Osmanlı devrinin güzel eserlerinden biri. Adı Kemerköprü. Avrupa'yı, Niğbolu'da yenen I. Sultan Bâyezid tarafından yaptırılmış. XIV. yüzyılın son yıllarında yapılan Kemerköprü, eşit büyüklükte olmayan on beş kemerden meydana geliyor. Kısmen harab olmuş vaziyette. XIX. yüzyıl Türkiyesi, Ortaçağ Türkiyesi'nde yapılan bu eseri tamir etmekten bile aciz!

«Bir müddet sonra Geyve'ye geldik. Burası, şirin bir kasaba, eski adı «Tottoeum». Şimdi, kavun, karpuzuyle meşhur. Burada fazla kalmadık, İznik'e doğru yolumuza devam ederek, akşam üzeri Akhisar, yahut Aksaray diye anılan nahiyeye ulaştık (bugünkü Pamukova). Geceyi geçirmek üzere bir hana indik. Fakat çok geçmeden, nahiye müdürünün uşakları ve zaptiyeleri gelerek bizi konağa davet ettiler.

«Müdürün konağı bir meydana bakıyor. Türk mimarî zevkini aksettiren çok güzel bir yapı. Beni ve arkadaşımı doğruca selâmlığa aldılar. Doğrusu, Anadolu'da, fakir bir nahiyede böylesine mükemmel bir konakla karşılaşmak bizi hem şaşırtmış, hem sevindirmişti. Nahiye müdürü ve adamları da bize son derece yakınlık gösterdiler. Bizi misafir ettikleri salonun güzelliğini tarif etmeme imkân yok, gravüre bakınca anlayacaksınız. Akşam yemeğinde şiş kebabı, yaprak dolması, kaymak, yoğurt ve pilâv yedik. Üstüne de kavun, karpuz ikram ettiler.»

Fransız seyyahının, Akhisar, yahut Aksaray diye bahsettiği nahiye, bugün yine nahiyedir ve Pamukova adını taşımaktadır. Eskiden, Pamukova'nın geniş bir ovaya hâkim bir kalesi vardı. Bugün, harabe halindedir. Türkler, 1309 tarihinde kaleyi fethetmiştir. Kasabada ve çevresinde birçok tarihî eser kalıntıları vardır. Manisa Akhisarı ile karıştırılmasını önlemek için Cumhuriyet devrinde adı «Pamukova» olarak değiştirilmiştir. Daha eski adı, bilinmemektedir.

O. Y.

İzmir'in işgalinde düşmana atılan İLK KURŞUN

Yazan: Ertan Ünal

— Geliyorlar, Geliyorlar!...

1919 yılının İzmir'i... Mayısın onbeşi... Bulutlu bir ilkbahar sabahı, telâş ve heyecan içinde sokaklara dökülen halk, Kordonboyu'nda toplanmış, günlerdir bir söylenti halinde kulaktan kulağa dolaşan Yunan işgalinin gerçekleştiğini görmenin üzüntüsü içinde...

İzmirliler, şehrin Yunanlılar'a verileceğini işittikleri andan bu yana huzursuz ve düşünceliydiler. İşgal haberi çok önceden duyulmuştu. Rum mahallelerinde, saklanmaya lüzum görülmeksizin açık açık yapılan hazırlıklar, sabahlara kadar süren içki âlemleri, coşkun eğlenceler, evlerin mavili beyazlı Yunan bayraklarıyle süslenmesi, bu felâketin meş'um habercileriydi. Türk mahalleleri ise, derin bir sessizlik içinde, günlerini tedirgin geçirmiş, halk hiçbir şey yapamamanın üzüntüsü içinde günlerce kıvranmıştı. Hepsi bir mucize, bir işaret, bir lider beklemişti. Ama beklenen mucize bir türlü gerçekleşmemişti!...

14 Mayıs 1919 sabahı İngilizler'in Akdeniz filosu kumandanı Amiral Galtorphe, 17. Kolordu Kumandanı Ali Nâdir Paşa'ya bir nota vererek, «İzmir istihkâmlarıyle, askerî müdafaa tedbirlerini haiz arazinin, Mondros mütarekesinin yedinci maddesi gereğince 14 mayıs günü öğle üzeri İtilâf Devletleri'nce işgal edileceğini» bildirdi. Haberi İstanbul'a duyuran Ali Nâdir Paşa, bu hareketin mütarekeye uygun olduğu ve karşı konulmaması emrini aldı. Ali Nâdir Paşa'nın izni üzerine, şehre yakın istihkâmlar Yunanlılar; Foça ve Urla istihkâmları da Fransızlar tarafından işgal edildi.

İzmir'in işgalinden bir gün önce toplanan aydınlar ve vatanperverler — ki, bunların arasında M. Necati, Hüseyin Ragıp, Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey, Sultanî Okulu müdürlerinden Kemal İsmail Habib, İdadî Müdürü Ahmed Nailî, Ahenk gazetesi sahibi Ali Nazmi ve Albay Süleyman Fethi de bulunmaktaydı — gece, Yahudi mezarlığında halkın da katılacağı bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlar, bu karar Türk mahallelerini dolaşan gençlerin, «Vatanını seven, Yahudi mezarlığına gelsin» şeklindeki sözleriyle herkese duyurulmuştu. Gece, akın akın Yahudi mezarlığına (Burası, bugün, Bahribaba Parkı'dır) gelen halk, yakılan ateşlerin etrafında toplanarak konuşulanları dinledi. Herkes tedirgindi, şaşkındı. Sabaha kadar yapılan toplantı sonunda

hiç bir karara varılamamış, ancak bir beyanname yazılmıştı. El yazısı ile çoğaltılarak dağıtılan beyannamede şöyle denmekteydi:

«Ey bedbaht Türk,

Wilson Prensipleri unvan-ı insaniyetkârânesi adı altında, senin hakkın gasp ve namusun lekeleniyor. Buralarda, Rum'un çok olduğu ve Türkler'in, Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi.

Bunun neticesi olarak güzel memleketin, Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz, Rum senden daha mı çok? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık, kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüz binlerce toplan ve kahir ekseriyetini bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, âlim yok, fakat, Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire olduğunu ilân ve ispat et. Bu, sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma, hüsran ve nikbet fayda vermez. Binlerce, yüz binlerce maşatlığa koş ve heyet-i milliyenin emrine itaat et.

İlhakı Red Heyet-i Milliyesi»
15 mayıs 1919

Beyanname, hemen tesirini göstermiş, birçok kimse kolordu kumandanı'na başvurarak çarpışmak için silâh ve cephane istemişti. Ancak, Ali Nâdir Paşa, bu istekleri kesinlikle reddetmiş, vatanlarını müdafaadan başka bir şey düşünmeyen İzmirliler'i güç durumda bırakmıştır. Kendilerine bir lider bulamayan silâhsız İzmirliler ise, dağılmak zorunda kalmış ve işgali beklemeye başlamışlardı (1).

Mustafa Kemal NUTUK'ta, İzmir'in işgalinden önceki gece yapılan toplantıyı şöyle anlatmaktadır:

«İzmir'in işgal olunacağına dair mayısın 13'ünden beri fiilî emâreler gören İzmir'de bazı genç vatanperverler 14/15 gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavele-i efkâr eylemişler ve emrivâki haline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mani olmak esasında müttefik kalmışlar ve «redd-i ilhak» prensibini ortaya atmışlardı. Aynı gece de, bu maksadın teşmilini temin için İzmir'de Yahudi maşatlığında toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmeşiyle, bu teşebbüs ümit edilen derecede temin-i maksat edememiştir...»

Bu arada, şehirdeki Rumlar da boş durmuyor, kendilerine yardım adı altında Yunanistan'dan gönderilen sandıklardan çıkan teçhizatla gizlice silâhlanıyor, bu arada Rum Metropoliti Hristostomos'un çabalarıyle teşkilâtlanıyorlardı.

İşgalden önce İzmir, işte bu durumdaydı..

İLK KURŞUN

Ortodoks kilisesinin çılgıncasına çalan çanları, bandonun çaldığı Yunan marşları, rıhtıma birikmiş yerli Rum kalabalığının sevinç çığlıkları, zitoları arasında karaya ayak basan Efzun taburu, İzmir Ortodoks Metropoliti Hristostomos tarafından gösterişli bir şekilde takdis edildi. Kordonboyu'nda yapılan bu dinî törenden sonra, başlarında Yunan bayrağı ve alay sancağı olduğu halde, yürüyüş başladı.

Bu esnada, Rumlar'daki coşkunluk son haddini bulmuştu. Mavili beyazlı giyinmiş genç kızlar, efzunların üzerine çiçekler atıyor, Yunan bayrağına sarılarak öpüyorlardı. Alayın etrafı tamamen, elleri silâhlı Rumlar tarafından sarılmıştı. Onlar da silâhlarını tehditkâr tavırlarla sallıyarak alayla beraber yürüyorlardı. Merak saikasıyle yolların iki tarafına birikmiş Türkler, Rumlar'ın aksine, üzüntü ve heyecandan taş kesilmiş halde, efzunları seyretmekteydiler.

Alay, Kokaryalı tramvay durağı yakınlarına gelmişti ki, kalabalık birden yarıldı. Açılan kalabalık, içlerinden bir şimşek hızıyle kaldırıma fırlayan, uzun boylu, siyah elbiseli bir adamın göz açıp kapayıncaya kadar elindeki tabancayı alaya çevirerek ateş etmeye başladı. En önde yürüyen bayraktar, boğuk bir feryat çıkararak yığılıp kaldı.

SİYAH ELBİSELİ ADAM

Tabanca sesi, askerleri birbirine katmıştı. Böyle bir şeyi hiç beklemeyen, kendilerine karşı konulacağını akıllarına bile getirmeyen askerler, başıbozuk bir sürü halinde, başlarında Alay Komutanı Yarbay İstavriyanopolis olduğu halde, geldikleri yöne doğru kaçmaya başladılar. Elleri silâhlı Rumlar da, fena halde korkmuşlardı. İçlerinde, canlarını kurtarmak için, kendilerini denize atanlar, civardaki sokaklara dalıp, evlere sığınanlar oldu; Türkler ise, büyük bir şaşkınlık ve sevinç içinde bu ilk kurşuna, yenilerinin eklenmesini, birkaç kişinin, büyük bir topluluğun ortaya çıkıp karşı koymasını, bir mucizenin gerçekleşmesini gizli bir ümitle beklediler. Ancak beklenen mucize gerçekleşmedi.

---

(1) Ali Nâdir Paşa, sonraları bu hareketinden ötürü divan-ı harbe verilerek yargılanmıştır.

İzmir'den kaçan düşmanın yaptığı tahribat.

«İlk Kurşun»un uyandırdığı şaşkınlık fazla uzun sürmemişti. Diğerlerinden önce sakinleşen, kendilerine hâkim olan bayrak mangası, panikten istifadeyle, yan sokaklardan birine sapmış olan siyahlı adamı takip ederek, yaylım ateşi açtı. Adam, sığındığı köşeden, tabancasındaki bütün kurşunları, manganın üzerine boşaltıp, birkaçını daha cansız yere serdikten sonra, cebinden bir bomba çıkararak yaklaşan askerlere savurdu. Bomba tok bir gürültüyle kalabalığın tam ortasında patladı. Ancak bu anda, sokağa diğer taraftan giren bir efzun mangası, onu yaylım ateşine tutmuştu. Uzun boylu, siyah elbiseli adam bu amansız yaylım ateşinin altında bir an ayakta durabildi, sonra yere yığılıp, hareketsiz kaldı. Tabancası, hâlâ elindeydi. Yaklaşan askerler, korkularını yenememiş olacaklar ki, yerde hareketsiz yatan adama birkaç kere daha ateş ettiler. Sonra, hınçlarını alamayarak cesedi defalarca süngülediler. Öldüğüne iyice kanaat getirdikten sonra, tekmeleyerek bırakıp gittiler.

Bu adam, koca bir istilâcı kuvvete tek başına tabancayla karşı koymaya kalkan bu yiğit, gözüpek insan Hasan Tahsin'di. Gazeteci Hasan Tahsin!...

Hasan Tahsin, İzmir'de Kordonboyu'nda Yunanlılar'a ilk kurşunu sıkarken, bunun, Millî Mücadele ateşinin bir başlangıç kıvılcımı olduğunu biliyor ve vatanını seven her Türk'e düşen görevin, silâhına sarılmak, kanı, canı pahasına, yurdu savunmak olduğunu göstermek istiyordu.

İstiklâl Savaşı hakkında, başarılı eserler vermiş yazarlarımız, Hasan Tahsin'in mücadeleci, atılgan, tuttuğunu koparan bir yiğit olduğunu belirtmektedi. 1304 doğumlu olan Hasan Tahsin, Fevziye Lisesi'ni bitirdikten sonra, İstanbul'a gitmiş, meşrutiyetin ilânı üzerine, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'ne girmişti. Daha sonra, Paris'e giderek Siyasî İlimler Mektebi'ni bitiren Hasan Tahsin'i, Balkanlarda görüyoruz.

BOMBA HÂDİSESİ

Birinci Dünya Savaşı arifesinde birbirine düşmanlık besleyen birkaç devlet, kendilerine müttefik bulmak için Balkanlar'da kesif bir propaganda faaliyetine girişmişler, ve bu iş için çeşitli kişileri görevlendirmişlerdi. Bunların arasında İngilizler hesabına çalışan ünlü Türk düşmanı Baxiton kardeşler de vardı. Talât ve Enver Paşalar, cesaret isteyen bir işi Hasan Tahsin'e vermekte tereddüt etmediler. Baxiton kardeşler, mutlaka ortadan kaldırılmalıydı. Bu işi ancak Hasan Tahsin başarabilirdi. Hasan Tahsin, bu görevi kabul ederek Bükreş'e gitti. Baxiton kardeş-

lere bir sokak ortasında savurduğu bomba, umulan neticeyi vermedi. İki kardeş, muhtelif yerlerinden yaralanarak hastahaneye kaldırıldı. Bombanın, Baxiton kardeşleri karşılamak için toplanan halk arasında yarattığı kargaşalıktan istifade edemeyen Hasan Tahsin, Romen polisi tarafından yakalanmıştı. Kısa süren muhakemesi sonunda, on yıl ağır hapse mahkûm edildi.

Ancak, mahkemesinden bir yıl sonra çıkan Birinci Dünya Savaşı sırasında Bükreş'e giren Mustafa Hilmi Paşa kumandasındaki bir Türk kolordusu, onu, zindandan çıkararak Türkiye'ye yolladı. Ne var ki; geçirdiği zindan hayatı ciğerlerini mahvetmişti. Bu sebeple, Türkiye'ye dönüşünden kısa bir süre sonra tedavi için İsviçre'ye gönderildi.

Bazı yazarlar, onun asıl adının Osman Nevres olduğunu, İsviçre'ye giderken tanınmamak için, babası Hasan Tahsin Recep adına pasaport aldığını, daha sonraları adının, Hasan Tahsin olarak kaldığını belirtirler. Ancak, bu korkusuz insan, öteden beri Hasan Tahsin adıyle bilinegelmiştir.

Hasan Tahsin'in bundan sonraki yaşayışı hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Tedavi için gittiği İsviçre'de ne kadar zaman kaldığı, yurda tekrar ne zaman ve nasıl döndüğü bilinmemektedir. Bildiğimiz, mütareke yıllarında İzmir'de olduğudur. Hukuk-ı Beşer gazetesine yazdığı başmakalelerle hep aynı şeyi savunmuş, eli kolu bağlı olarak vatanın teslim edilemeyeceğini, son ferde kadar çarpışmak gerektiğini defalarca yazmıştı. Bir makalesinde, «Memleketimizi teslim etmektense, yakar, yıkar, intihar ederiz. Çünkü, tarihimiz var, çünkü, bizi tel'in edecek ecdadın ruhu, ahfâdın feryadı var, çünkü, herşeyden üstün namusumuz var» derken, bir diğerinde de millî birliğin kurulmasının gerektiğini belirterek şöyle diyordu: «Aramızdaki ihtilâf ve lâkaydîyi bırakmak gerekir. Bütün bir cihan bize düşmanken, biz ne İngiltere'den, ne Fransa'dan ve ne de saireden kendimize ufak bir muavenet ve muhabbet beklemeyelim. Bizi kurtaracak kendi ruhlarımızın derinliklerinden doğan samiyetle birbirimizin elini sıkmak, bünye-i millîmizi ezen cânileri, şiddetle cezalandırmaktır. Bu babta yapacağmız propaganda, isyan, her şey, evet her şey meşrû olacaktır. İşte bu son fırsatları da kaçırırsak, zavallı bizler için döğüşmekten başka bir çare kalmayacaktır. Felâketi, metin Türk ruhu ile, yumrukları ile karşılıyalım (2)».

Bu arada, müellifler arasında ihtilâf konusu olan bir noktaya da işaret etmek isteriz. Bazı yazarlar, İzmir'in işgali sırasında, adı bilinmeyen bir neferin, kışla önünde açtığı tüfek ateşiyle, birkaç efzun askerini öldürdükten sonra, ortadan kaybolduğunu, giderken, evinin penceresinden kendisini seyreden yaşlı bir Türk annesine: «Nine, kurşunum bittiği için gidiyorum, yarın âhirette şahidim ol.» dediğinden bahsediyorlar. Bir yazar da, bu sözleri söyleyenin, bizzat Hasan Tahsin olduğunu belirtiyor. Fakat bunun doğru olup olmadığı kesinlikle anlaşılamamış, bu nokta karanlıkta kalmıştır.

SÜLEYMAN FETHİ BEY ŞEHİD EDİLİYOR

Hasan Tahsin'in, yiğitçesine davranışıyle korkarak sinen efzun askerleri, başka bir mukavemet görmeyince cesaretlenerek, gemilerden yeni çıkan takviyeli kuvvetlerle, bu defa kışlayı, şiddetli bir kurşun yağmuruna tuttular. Bir saatten fazla süren bu yaylım ateşine, içerden bir tek kurşunla dahi mukabele edilmedi. Sonra, bir gün önceden kolordu kumandanının verdiği emirle, kışlada toplanmış subaylar, başlarında elinde beyaz teslim bayrağı tutan Kolordu Kumandanı Ali Nâdir Paşa olduğu halde dışarı çıktılar.

Ali Nâdir Paşa, Tümen Kumandanı Hurrem Bey, Kolordu Kurmay Başkanı Abdülhamid Bey, kışladan çıkar çıkmaz, Yunanlı subaylar tarafınadn tartaklanarak, dövüldüler. Bu arada cesaretlenen yerli Rumlar, efzunların refakatinde, kin dolu bakışlarla, subayların üstlerini arıyor, buldukları kıymetli eşyaların hepsini alıyorlardı. Üstlerinden bir şey çıkmayan subaylar, Rumlar tarafından dövülüyor, başlarından kalpaklar alınarak, ayaklar altında çiğneniyordu.

Subaylar içinde bulunan Askerlik Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, etrafını çeviren efzun askerleriyle, yerli Rumlar'ın korkunç bakışları arasında vakur ve heybetli, sessizce bekliyordu. Askerlerden birisi süngüsünü göğsüne dayayarak, «zito Venizelos» diye bağırmasını istedi. Süleyman Fethi, gözleri çakmak çakmak, ortalığın çınlatan bir sesle:

— Kato (kahrolsun) Venizelos diye bağırdı.

Son sözü ağzından henüz çıkmıştı ki, efzunun süngüsü hızla göğsüne girdi. Albay Süleyman Fethi, ses çıkarmadan, sırtüstü yere yuvarlandı. Başına üşüşen efzun askerleri, öfkelerini alamamışlardı, süngülemeye devam ettiler. Bir an sonra Süleyman Fethi, bu vatanperver subay,

(2) Hukuk-ı Beşer 19 şubat 1919.

Bugünkü İzmir'den bir görünüş.

bir kan gölünün ortasında hareketsiz yatıyordu.

ÖLÜM YÜRÜYÜŞÜ

Birkaç dakika sonra Askerî Tabip Yarbay Şükrü Bey de, Süleyman Fethi'nin akıbetine uğruyor, «zito Venizelos» diye bağırmadığı için efzun askerleri tarafından şehit ediliyordu. Durumu gören Ali Nâdir Paşa, göğsüne dayanan süngüler karşısında, duyulur duyulmaz bir sesle: «Zito Venizelos» diye bağırdı.

Akabinde, subayların ölüm yürüyüşü başladı. Süngülü efzunlar arasında yürüyen subay ve erlere, Rumlar, taş yağdırıyordu. Ellerine geçirdikleri taş ve demirleri, önlerinden geçen subayların başlarına indiriyor, yere yuvarlananlar, yürüyüşe mâni olmasın diye, efzunlar tarafından lâhzada süngüleniyordu. Rumlar arasında, tabancayla, tüfekle ateş eden, gözüne kestirdiğini vuranlar bile vardı. Rumlar'ın gazabı, yalnız subaylara karşı değildi. İşgali görmeye gelen Türkler de, Rumlar tarafından tabanca, bıçak ve kamalarla şehit ediliyordu. Rıhtıma kıçtan yanaşmış İtilâf Devletleri gemileri mürettebatı ise, katliâma seyirciydiler...

Bu sırada şiddetli bir sağnak başladı. Islanmak istemeyen Rum askerleri, subayları dipçikliyerek, koşmalarını söylediler. Yürüyüşe başladıkları andan beri çeşitli yerlerinden yaralanan subaylar, koşmaya çalışırken, Pasaport önlerinde Leon torpidosu erlerinin gemiden açtıkları ateşe mâruz kaldılar. İçlerinden bir kısmı, kaldırımlar üzerine yığıldı kaldı. Diğerleri koşmaya devam ettiler. Saçaklara, evlere ve gazinolara sığınan Rumlar ise, yağmurun dinmesini bekliyordu. Kordonboyu, bir anda boşalmış, yağmur, bir kurtarıcı gibi yetişmişti. Türk subayları, Pasaport İskelesi'ne yanaşmış olan Patris vapuru ambarına hapsedildi. Kordon'daki bu ölüm yürüyüşü sırasında, yerli Rumlar tarafından yirmiden fazla subay şehit edilmiş, otuzu, çeşitli yerlerinden yaralanmış, yirmi ikisinin akıbeti ise meçhul kalmıştı.

DÜŞMAN, HIRSIZLIĞA BAŞLIYOR

Bu sırada, bir başka efzun müfrezesi de, hükûmet konağını basıyor, vali ve vilâyet memurlarını, süngü ve dipçik darbeleri altında, bir çoğunu da yaralayarak hapsedilmek üzere, diğer bir vapurun ambarına götürüyordu. Memurlar kafilesi de, Kordon'da yürürken, subaylar gibi binbir hakarete uğruyor, iki adımda bir «zito Venizelos» diye bağırtılıyorlardı. Rumlar, memurlara küfrediyorlar, öfkelerini almak için, gözlerine kestirdiklerini yumrukluyorlardı. Vali İzzet Bey, bu kûfür ve hakaret sağanağı altında bir süre yürüdükten sonra, Yunan mümessili gelerek, kendisini otomobiline alıp götürdü. Aynı günün akşamı, valiye, görevine iade edildiği bildirildi. Aslında İzzet Bey'in görevi, göstermelikten başka bir şey değildi. Gerçekte, vilâyet işleri, kayıtsız şartsız, Yunan temsilcisi tarafından yürütülmeye başlanmıştı.

Bu arada, hükûmet konağı, kışla ve askerlik şubeleri ile şehrin ileri gelenlerinin evleri altüst edildi. Para, mücevher, kıymetli eşya ne varsa, en küçük değerde olanlarına kadar gasbedildi. İşgalin ilk 48 saati içinde, çeşitli yerlerdeki 12 kasadan çalınan para miktarı 231 426 altın lirayı, çalınan her türlü eşyanın değeri ise 127 862 lirayı buluyordu.

İzmir'in Yunanlılar'a verilmesi, İtilâf Devletleri arasında tartışılırken, buna itiraz eden, zamanın İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Curzon, 18 nisan 1919'da şöyle demişti:

«Selânik şehrinin kapılarından beş mil ötede, asâyişi devam ettirmekten âciz olan Yunan hükûmetine, bütün İzmir vilâyetinde nizam ve asâyişi kurmak vazifesi emanet edilebilir mi?» Nitekim olaylar, kendisini haklı çıkarınca da 22 Ekim 1919'da yaptığı bir konuşmada: «İzmir'in, Yunanlılar tarafından istilâsına meydan vermek, yaptığımız hataların en büyüğüdür. Bunu tasvip etmediğimi, 18 nisan 1919'da da söylemiştim» demekten çekinmiyordu.

İzmir, 15 mayıs 1919'dan, 9 eylül 1922'ye kadar çok acı ve kara günler geçirdi. Mustafa Kemal, istilâcılar için: «Geldikleri gibi giderler» demişti. Nitekim öyle oldu. 9 eylül sabahı Kadifekale sırtlarından ve Mersinli'den şehre giren Türk süvarileri, İzmir'e, kurtuluş ve zaferi müjdeledi. Ama işgal sırasında Türkler'e binbir eziyet ve işkence yapan Yunanlı subaylara ve yerli Rumlar'dan kalanlara, aynı şekilde mukabele edilmedi. Süvari Kolordumuzun başında İzmir'e giren Fahreddin Altay, neden böyle davranıldığını, bir makalesinde şöyle anlatıyor:

«İzmir'i, Yunanlılar'dan geri aldığımız 9 eylül 1922 gecesi, üç tümenle, süvari kolordumuz şehirde konakladığı sırada, elimizde, birkaç bin Yunan asker ve zabiti vardı. Ne bunlara, ne de Rum ahaliye, hiçbir fenalık yapılmamış, intikam güdülmemiş ve bütün halkın, geceyi rahat ve neşe içinde geçirmesi temin olunmuştur. Bu halin, savaşta taaddiyi meneden dinimize bağlılığımızdan ve zebunkeşliği hor gören yüksek Türk seciyesinden ileri geldiğini, göğsümüzü gererek bütün dünyaya bildirmek hakkımızdır...»

III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd

III. SULTAN Selim Han, gençliğinin en verimli çağında imparatorluk tahtına oturan padişahlardan biridir. On iki yaşında iken veliahlığa yükselen III. Selim, on beş yıl müddetle bu makamı muhafaza etmişti. Müstakbel padişah, bu süre içinde, müstesna bir eğitim gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. Ayrıca diğer şehzâdeler gibi kafes arkasında yaşamaya mecbur tutulmadı. Daha serbest yetişti. Musiki ve edebiyata ve hattatlığa karşı büyük bir merakı vardı. Şehzâdeliği sırasında bu sahada çalıştı. Musiki sahasında eserler verdi. İlhâmî mahlasıyle şiirler yazdı. Bestelerini ise bugün de zevkle dinliyoruz.

III. Selim'in babası olan III. Sultan Mustafa, çeşitli yenilikler yapmak için gayret sarfetmiş, Avrupa'dan mütehassıslar getirtmişti. Esasen XVIII. yüzyıl, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid gibi ıslahatçı padişahların yaşadığı bir devirdi. III. Selim, şüphesiz kendisinden öncekilerin ıslahat teşebbüslerine vâkıftı. Ayrıca, babasının ıslahat fikirlerinin de üzerinde büyük tesirleri oldu.

Veliahtlığı zamanında Fransa Kralı XVI. Louis ile de gizlice temasa geçmiş, onların idarî ve askerî teşkilâtını öğrenmeye çalışmıştı.

III. Selim'in saltanatının ilk yılları, Alman ve Rus savaşlarıyle geçti. 1792 yılının başında imzalanan Yaş Antlaşması'yle sulh haline girilince, padişah hemen ıslahat hareketlerini düşünmeye başladı.

NİZÂM-I CEDÎD DEVRİ

Nizâm-ı Cedîd, adından kolayca anlaşılacağı gibi bir «yeni nizam, yeni düzen» demektir. Daha eskiden de yapılan ıslahat teşebbüsleri, yenilik hamleleri için nizâm-ı cedîd tabiri kullanılırdı. Mevcut düzenin yerine bir yenisinin konacağını ifade eden bu tâbir, III. Selim zamanında da doğrudan doğruya askerî ve siyasî sahada yapılacak büyük ıslahatı ifade etmek için kullanılıyordu.

Genç padişah, bu mühim harekete girişmeden önce devlet ricali, yapılması düşünülen ıslahat hakkında fikirlerini, sefirler, incelemelerinin neticelerini sefaretnamelerle, devlet adamları da lâyihalar halinde genç padişaha sundular. Varılan sonuç şu idi: Türkiye'nin askerlik alanında Avrupa'dan geri kaldığı bir gerçektir. Onlara yetişmek için de tutulacak en doğru yol, ileri durumdaki devletlerin kanun ve nizamlarını incelemek, bunları bünyemize uydurarak, memleketimizde tatbik etmek, düzenli bir ordu kurmaktı.

Bu hususta sarfedilen ciddî gayretlerden sonra nihayet 24 şubat 1793'te «Nizâm-ı Cedîd» resmen ilân edildi. Yapılacak ıslahat için gerekli parayı sağlamak ve harcamak üzere bir de Nizâm-ı Cedîd Hazinesi ve Defterdarlığı kuruldu. Askerlik sahasında Yeniçeri ve Kapıkulu ocaklarının bir düzene sokulmasında çok, yeni bir ordu kurulması yoluna gidildi. İlk olarak toplanan 1.602 gönüllünün, Levend çiftliğinde, eğitimine başlandı. Bir yandan da 12.000 kişilik modern bir piyade birliği kurmak için teşebüse girişilmişti. Hemen ertesi yıl, 1794'te Levend'de büyük bir kışla yapıldı, Nizâm-ı Cedîd kanunları yürürlüğe kondu.

Bir taraftan kara ordusunda büyük bir ıslahat yapılırken, bir taraftan da Tophane, ıslah ediliyor, İsveç, Fransa ve İngiltere'den usta dökmcüler getirtiliyordu. Öte yandan Selânik ve Gelibolu barut haneleri ıslah edilmiş, yenileri açılmıştı.

Denizcilik de ihmal edilmeyen mevzular arasındaydı. Tersaneler genişletildi. Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn kuruldu. Bunlardan başka kumbaracı, topçu, lâğımcı ocaklarını yeni bir düzene sokan kanunnameler yapıldı.

Nizâm-ı Cedîd hareketlerinin en mühimi şüphesiz orduda olan ıslahattı. Nizâm-ı Cedîd ordusu, geri kafalıların daima düşmanlığını çekiyordu. Gittikçe artan menfur dedikodular, vatan hainlerinin uğraşması sonunda 1807 yılında çıkan meş'um Kabakçı isyanı neticesinde lâğvedildi.

Nizâm-ı Cedîd ocağının kaldırılması şüphesiz ki Türkiye'yi bir süre daha gerileten bir âmil oldu, ama bütün nizâm-ı cedîdi öldüremedi. III. Selim'in, tahtı, hattâ hayatı pahasına öncülüğünü yaptığı yeni nizam hareketlerinin çoğu yaşamakta devam etti.

Afrika'nın En İlkel Kabilelerinden Biri

NUBALAR

Yazan : Oskar Luz
Türkçesi : Öz Dokuman

Akşam oluyordu, hava biraz serinlemişti. Tesse, tütün tarlasının kenarındaki düz taşa oturup, sırtını gerdi: Güzelleşmek için hazırdı artık. Sonra, Kosse - Gogo, elinde sivri uçlu bir çiviyle ona yaklaştı, derisini oyarak, sırtında dövme yapmaya koyuldu. Kosse - Gogo, yaşlı bir kadındı ve Masakin - Kisar kabilesinin usta dövmecilerindendi; eli de, bu işe oldukça yatkın sayılırdı. Her çivi batışında, Tesse'nin sırtından ipince bir kan şeridi beline doğru akıyordu. Gene de, 15 yaşındaki güzel Tesse, geleneklerine göre sırta dövme yaptırmanın şart olduğu inancıyle, dişlerini sıkarak acıya dayanmaya çalışıyordu.

Bir zamandır, Sudan'ın güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Nubalılar'ın arasında bulunuyorduk. Daha Hartum'dayken yepyeni elbiselerimizi giyerek hükümet komiserinin karşısına çıkmış, Nuba kabilesinin yaşadığı bölgede bir arkeolojik araştırma yapmak istediğimizi söylemiştik. İlkin razı olmamıştı ama, sonradan, bize gerekli izni vermişti komiser. Şimdi, kızgın vahada, toz toprak içinde, Nubalılar'la anlaşmaya çalışıyorduk.

Masakin - Kisar, belki de Nuba kabilelerinin en ilkel olanıdır. Zaten, Nuba dağlarında, birbirlerinden ayrı yerlerde yaşarlar. Masakin - Kisar, bu bölgenin güneyinde yedi köyden ibarettir.

Hartum'dan yola çıkalı bir hayli olmuştu; yol, tozlu ve bakımsızdı, jeepimiz, güçlükle ilerliyordu. Dağın eteğinde, uzaklarda evler görünmüştü. Birden yol kenarında, küçük bir zenci kızı belirdi. Elindeki küçük kaval gibi bir şeyi üflüyordu, bizi görünce kaçtı. Sonra, kasabaya girdik. Nubalılar, toplanmış bize bakıyordu.

Önce, kabilenin şefine gidip, onların törelerine uygun şekilde, saygıda bulunduk. Şef Natu, hemen yanındaki yeğenine, marissa getirmesini emretti (Marissa, darıdan yapılmış bir çeşit biradır). Sonra bütün Nubalılar da bizi selâmladılar.

MASAKİN - KİSAR'DA EVLER

Ertesi gün, şef Natu, bize, kasabayı gezdirdi. Evler, beş ayrı kısımdan ibaret. Her birinin görevi başka. Bir bölümde, çocuklarla hayvanlar kalıyor, iki bölüm, depo olarak kullanılıyor, birinde yatıp kalkıyorlar, beşincide de, yemek filân pişiriliyor. Kısımları meydana getiren kulübelerin içi ve dışı çamurla sıvanmış, üstlerinde de birer koni dam var. Pencere yok, ışık, alçak kapı biçiminde oyulmuş deliklerden giriyor.

Şef Natu, kasabada bizimle birlikte dolaşıyordu, yanında oğlu Aleppo vardı. Aslında, Aleppo oğlu değil de yeğeniymiş. Yalnız Masakin - Kisar'da bir gelenek var: Çocuklar, altı ve yedi yaşına kadar ana - babalarının yanında kalıyor, sonradan dayıları veya amcaları tarafından yetiştiriliyorlar.

— Böylece, dedi şef Natu, aile bağlarını kuvvetlendirmiş oluyoruz.

Daha sonra, bizi karılarıyle tanıştırdı. Şefin, üç karısı var. Bu da, kabilede bir gelenekmiş. Ne var ki, birden çok karı alacak Nubalılar, her kadın için, ayrı bir ev yapmak zorundaymış. Şef:

— Nubalılar'ın çoğu tek bir karı almışlardır, diye anlattı, zaten birinin çok karı alması için zengin olması gerekir, benim gibi geniş toprağı ve geliri olmalı.

Gezdiğimiz evlerde garip bir şey gözümüze ilişti, kulübelerin çevrelediği avluda, yüksekçe bir yere asılmış, iri bir bakraç vardı. Bu bakraca, hemen her evin avlusunda rasladık. Ne işe yaradığı pek anlaşılamıyordu. Şef Natu'ya sorduk:

— Ha, dedi, bunlar, su hazinedisir! Şu yandaki ipi çekince bakraçdaki su dökülür, biz de yıkanırız.

— Yani bir çeşit duştur, öyle mi?

— Siz ne dersiniz bilmem ama, biz bununla yıkanırız işte.

Birkaç gün sonraydı, kasabayı ve civarını gezmiştik. Şef Natu, bizi, en genç karısının oturduğu eve götürdü. Koişe - Tutu, yemek hazırlıyordu.

Belinde ufacık bir bez parçası var. Avlunun ortasındaki büyük taşın üstünde, darı unundan ekmek yoğuruyor, sonra da, hamuru, taşın yanındaki ateşte pişiriyordu. Bu ekmeği de, ekşi meyva sularından yapılmış bir çeşit salça ile yiyorlar.

Masakin - Kisar halkı, kısa zamanda bize alışmıştı, yabancılık çekmeden, kasabayı ve az ilerideki Nuba dağlarını dolaşıyorduk artık. Tercümanımız, genç bir Sudanlı'ydı. Arapça, İngilizce kadar, yerli lehçelerini de konuşuyordu.

Gerek Masakin - Kisar, gerekse Masakin - Tıval ve öteki kabileler, ana yoldan oldukça uzaktalar. Nuba dağları da Büyük Sahra ile Beyaz Nil'in sulak kuzey bölgesi arasında birdenbire yükselir. Ekvator çizgisinin hemen üstünde olduğundan, nisan ve ekim ayları arasında çok yağmur yağar. Yağışlar, ağustos ayında büsbütün artarmış.

Nuba dağlarındaki zenci kabileler, yarım milyona yakın. Sudan hükümeti hepsine Nubalı diyor. Ne var ki, yüksek dağ

Nubalar, en az 35 kilo ağırlığındaki darı dolu sepetleri başlarında taşırlar

Nubalar, beş ayrı kısımdan meydana gelmiş evlerde yaşarlar, evler de daima yamaç kenarındadır.

ve tepeler, bu kabileleri birbirinden ayırmakta. Nubalılar, çeşitli lehçe konuştukları için birbirleriyle pek anlaşamıyorlar. Kabileler, en çok biner kişilik. Yaşlı bir Masakinli ile konuşuyordum. Bana dedi ki:

— Eskiden daha kalabalıkmışız, şöyle bir sekiz on kuşak önce filan. Sonra, Araplar gelmiş ve bizi Nuba dağlarına doğru itmişler. Bunda, doğudan gelen esir tacirlerinin rolü de olmuş. Yamaçlarda kale biçiminde ev yapmamızın başlıca sebebi, kendimizi daha iyi savunabilmemizdir.

Tadoro'daydık. Burası, diğer altı kabileye en yakın olanıdır. Ötekiler de şunlar: Reikha, Tosara, Tamuri, Tosobi - Tabalia ve Buram. Her birinde 20 ile 50 kadar ev var. Bunların nüfusu, komşu Masakin'deki de eklenecek olursa 6 bine yakın.

MEZARLARI BİLE YOK

Bir gece, ansızın bir gürültüyle uyandık. Dışarıdan sesler geliyordu. Sonra yaşlı bir kadın gelerek, bize, ikinci şefin karılarından birinin öldüğünü söyledi. Çıktık. Dışarıda bir hayli insan toplanmıştı. Şarkıya benzer bir ağıt okuyorlardı.

Sabah olunca, birkaç genç Nubalı, kasabanın az ilerisindeki düzlükte mezar kazmaya başladılar. Kazdıkları mezar, Avrupalılar'ın pek alıştığı şekle benzemiyordu. Çok dar bir oyuk ve ancak bir insan alabilecek büyüklükte bir boşluk. Ölüyü de kuzey - güney yönünde mezara koyuyor, sonra deliğin ağzını düz bir taşla kapıyorlar. Ayrıca, ölen erkekse mızraklarını taşın hemen yanına saplıyorlar.

Garip bir gelenekleri daha varmış: Ölenin davarı varsa, ondan seçtikleri birkaç hayvanı, kireç tozuna bularlarmış. Hattâ daha eskiden, ölenin yakınları mızrak döğüşü de yaparlarmış ama, Sudan hükümeti bunu yasaklamış.

PARA YERİNE ÖKÜZ

Masakinliler, güçlü kuvvetli insanlar, pek öyle hastalanmadıklarını söylediler, zaten, hastalığın ne olduğunu bilmiyorlar da, şeytan eseri olduğunu sanıyorlar.

Kasabadayken, bir iki hastaya ilâç vermiş, birinin ağrıyan dişini de novokainle uyuşturarak çekmiştik. Hasta hemen iyileşince akrabaları gelip:

— Siz, büyük bir kujur'sunuz, dediler. Kujur, onların dilinde, sihirbaz doktor anlamına geliyormuş.

Birkaç gün sonraydı, dişini çektiğimiz genç Masakinli yanımıza yaklaştı. Kocaman bir öküzü de beraber getirmişti:

— Midemdeki ağrı geçti, dedi, ama şimdi sırtımda fena bir ağrı var. Sihirbaza gittim, kızgın demir yaptıştırdı, gene de geçmedi. Eğer siz geçirirseniz, karşılığında, şu koca öküzü vereceğim.

Ona, ağrı dindirici ilâçlar verdim, ama ancak bir hastanede iyileşeceğini söyleyerek, öküzü kabul etmedim. Birkaç gün sonra tekrar karşıma çıktı. Ağrısının geçtiğini, söyledi, bana karşı çok saygılı durduğuna dikkat ettim. Şu var ki, Nubalılar, kendilerine yapılan yardımdan dolayı her zaman böyle saygılı değiller.

SÜSLENMEK İÇİN KULLANILAN VAZELİN

Nubalılar, verdiğimiz hediyeleri kabul etmiyor değillerdi. Hele, boncuklar, iğneler, çekiç, balta gibi şeylere çok iltifat ediyorlardı. Kadınları ise, daha çok tabanca yağını istiyorlardı. Tabanca namlusunu temizlemek için kullandığımız vazelini ne yapacaklarını merak etmiştik. Sonradan öğrendik. Birkaç damla sürüyorlardı avuçlarına, sonra da, onu saçlarına, boyunlarına sürüyorlardı. Bu, erkeklerin hoşuna gidiyormuş.

Nubalılar hakkındaki antropolojik araştırmalarımız ilerliyordu. Şef Natu'ya, evlenme akîdelerini sorduk.

— Bizde de bazı yasak evlenmeler vardır, dedi. Meselâ, birden çok karı alırız ama, iki kız kardeşle evlenemeyiz. Sonra şu da var, ancak bağlı olduğumuz klanın dışındaki bir klandan kız alabiliriz. Belki bu davranışlarımızı cezalandıran müeyyideler yoktur ama, toplumun ve çevrenin manevî baskısı ve tutumu, müeyyidelerden daha ağır olmaktadır.

— Aşağı yukarı kaç yaşında evlenir bir Nubalı erkek?

Şef Natu, başını salladı:

— Bakın, yeğenim Aleppo, on dört yaşındayken, Gaga - Gaşal'la evlenmek istemişti. Gaga - Gaşal da, Tosara'daki bir klan şefinin kızıdır. 9 yaşındaydı o zamanlar. Aleppo'nun anası, Gaga'nın anası ve babasına hediyeler götürdü. Sonra da söz kesildi.

Bir ara şef Natu'ya garip bakmış olacağım ki:

— Yok, belki size tuhaf göründü ama, diye ekledi, bizim Aleppo da iyi güreşir hani, güçlüdür de, neden evlenmesin?

— Peki, Aleppo 14, Gaga da 9 yaşındayken mi evlendiler?

— Yok canım, sadece nişanlandılar. Aleppo şimdi, güreş takımında birinci olmak için çalışıyor. Gaga da daha olgunlaşmadı.

Bir genç Nubalı kadın, darı unudan ekmek yaparken.

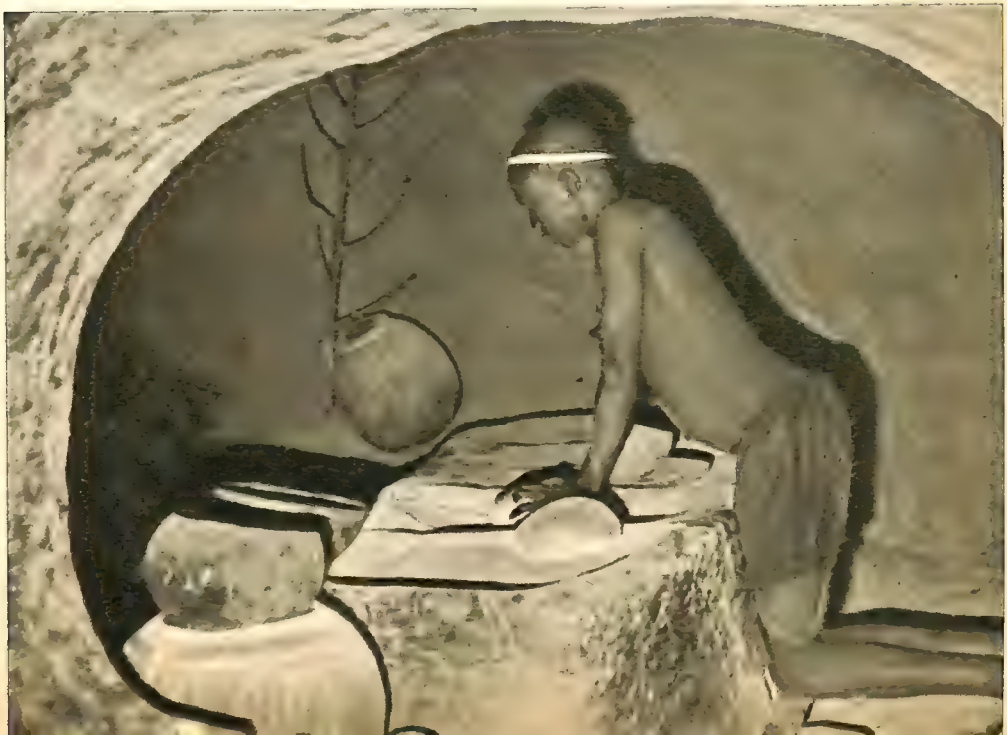

Durup düşündü, sonra devam etti:

— Yakında, Aleppo 20 yaşına basacak. Kendisine bir öküz, üç keçi ve 12 de mızrak ayırttım. Hasat bittikten sonra, bir törenle bunları, Gaga'nın babasına vereceğiz, böylece evlenmiş olacaklar. Yalnız şu da var. Gaga gene eskisi gibi gündüzleri, babasının evinde kalacak, orada çalışıp, onlara yardım edecek. Geceleri buraya Tadoro'ya, gelecek.

Pek anlamamıştım ama sordum:

— Peki ne zaman kendi evleri olacak?

— Gaga, bir çocuk doğurunca. O zaman Aleppo da ona yeni bir ev yapacak. Gaga da, yeni evlerine gelirken, susam, darı, fasulye ve gerekli ufak tefek ev eşyası getirecek.

Sonra şef Natu, bizim aile anlayışımıza ait bazı sorular sordu.

Ertesi akşamdı, makinemin başına geçmiş mektup yazıyordum. Şef Natu girdi içeri:

— Karınıza mektup mu yazıyorsunuz? diye sordu.

— Evet, dedim.

— Peki, hangi karınıza yazıyorsunuz?

Onlardaki gibi bizde poligami olmadığı için ancak bir kadınla evlenebileceğimizi anlatmak istedim ama, pek anlıyamıyacaktı. Tek kadınla evli olduğumu söylersem itibarımın sarsılacağını düşünerek karşılık vermekten vazgeçtim.

TOSARA'DA SANDA VAR

Hasat zamanı, Masakin - Kisar'da festival mevsimi sayılıyor. Gece gündüz durmadan dans edip şarkı söylüyor, güreşiyorlar. Bu sayılı günlere **sanda** diyorlar. Bizim bulunduğumuz zaman, sanda, Tosara kabilesindeymiş, bizi de çağırdılar. Tosara, zaten pek uzak değil, 4 kilometre ötede; akşam üstü yola çıktık. Tadoralılar, üçer beşer kişilik gruplar halinde, yürüyorlardı. Erkeklerde, mızraklar, sopalar, kalkanlar, yaylar, oklar vardı. Hepsi süslenmişti.

Güreşçiler, bembeyaz bir toza bulanmışlardı, onlara göre, toza bulanmak, güreşenlere kuvvet verirmiş. Sonra da, beyaz toz, sihirbazlar tarafından okunduğu için kutsal sayılıyormuş.

Kadınlar da, bir takım tüyler, hayvan kuyrukları takmışlardı, çalgı çalarak yürüyorlardı.

Çeşitli yerlerden gelen Nubalılar, Tosara'nın meydanında toplanınca, sanda da başladı. Hava oldukça sıcaktı. Nubalılar da hemen hemen çıplak sayılırlardı. Sadece bellerinde peştamal gibi bir şey vardı.

Kadınlar da garip bir şekilde parlıyordu güneş ışığında. Meğer, vücutlarına yağ sürmüşler. Bu da festivallerde, uydukları bir gelenekmiş.

Müzik bir yandan, dans da bir yandan devam ederken, güreşçiler, ortaya çıktılar, kendi törelerine uygun bir şekilde dans ettiler. Sonra güreş başladı ama, bu, bizim bildiğimiz güreşlere benzemiyordu. Güreşle dans karışımı bir şeydi. Zaman zaman durup tepiniyorlar, sonra tekrar birbirlerine sarılıyorlardı.

Bu güreşte bir kural varmış. Güreşçi, vücudunun herhangi bir yeri toprağa değince, yenik sayılırmış.

Güreş, hava kararıncaya kadar sürdü. Artık güneş, Nuba dağlarının ardında kaybolmak üzereydi. Ay çıktıktan sonra devam edilmek üzere, ara verildi.

AY IŞIĞINDA ZİYAFET

Nubalılar, geleneklerine çok bağlı oluyorlar. Birkaç kuşak önce nasıl davranıyorlarsa gene o usullerden ayrılmamışlar.

Ziyafetleri de bu eski geleneklerine uygun oluyormuş.

Sudanlılar hemen hemen hiç etkilememişler onları. Zaten gerek Sudanlılar, gerekse Sudan hükümeti ile temasları da çok azmış. İçlerine kapanık bir toplum halinde yaşıyorlar. Bu yüzden de birkaç kuşaktan beri süregelen törelerini muhafaza edebilmişler.

Hava iyice kararmıştı. Nubalılar da uçlarına yağ sürülmüş sopaları yakmışlardı. Bir yandan da Marissa içip darı unundan ekmek yiyorlardı.

Daha sonra, ay, Nuba dağlarının ardından göründü.

Etraf aydınlanınca, güreş başladı. Ama bu, gündüzkü gibi değildi, daha yavaş ve hareketsizdi. Ay, tam tepeye çıkmıştı ki, Nubalılar, ayağa kalktılar, gene şarkı söyleyerek kasabalarına döndüler. Biz de şef Natu ile birlikte, bir grubun önünde yürüyorduk.

TAŞ DEVRİNİ Mİ YAŞIYORLAR?

Şubatın ilk haftasında işimizi bitirmiştik artık, dönebilirdik. Nuba dağlarını, Tosara'yı, Tamuri'yi, Tadoro'yu görmüş, Nubalılar'ın hayatlarını incelemiştik. Tübingen Üniversitesi'nin Arkeoloji Enstitüsü'ne verilmek üzere de şarkı ve müziklerini teype almıştık.

Ayrıldığımız gün, hemen bütün Masakinliler, meydanda toplandılar. Şef Natu, yeğeni Apello, şefin en genç karısı Koişe-Tutu, Gaga - Gaşek, daha yüzlercesi, bizi uğurlamaya hazırlanıyorlardı.

Jeepimize binip Hartum yoluna doğru uzaklaşırken, dişini ağrısız çektiğim genç Masakinli, elindeki demir uçlu mızrağı hâlâ sallıyordu.

Bir Yedek Subayın Hatıraları: 2

Ruslar Değil, Yerli Gâvurlar

Yazan: Muhittin Erev

ÖZET — I. Dünya Savaşı'nın başında «zabit namzedi» olarak askere alınan yazar, güney-doğu cephesine gönderilir. Askerin silâh ve yiyecek durumu iyi değildir. Ruslar'la olan bir çarpışma sonunda geri çekilme emri verilir.

Yürüyüş, ara sıra tevakkufa uğruyor. Bu fırsatı kaçırmayan asker, temizlik yapıyor. Akarsu varsa kenarına kazanlar kuruluyor ve herkes bulabildiği bir kapta, icabında karavanaların içinde çamaşırını yıkamaya çalışıyor. Simsiyah, kirli paçavralar kuruduktan sonra, açık gri bir renk alıyor, zira, sabun yok gibi bir şey... Bu arada vücut temizliği de lâzım. Saçlarımız mükemmel briyantinli... Hiç olmazsa başımızı olsun biraz yıkayabilsek. Sürülen sabun, merhem gibi vıcık vıcık yapışıyor. Askerler biraz sıcak su yetiştiriyorlar ve güya temizleniyoruz. Her tarafımızı istilâ eden haşaratı yok etmek bakalım hangi eşref saate kalacak?..

Batarya arkadaşlarımdan Servet adlı biri, Fransa'da Montpellier Yüksek Ziraat Mektebi mezunu bir mühendis. Tahsili esnasında kendisini operaya kaptırmış ve bir hayli ilerletmiş. Sesi de güzel. Fırsat buldukça bizlere Aida'dan, Faust'tan, Carmen'den parçalar dinletiyor ve opera mevzuunda bilgi veriyor. Kendisi klâsik Türk musikisinde de bir hayli kuvvetli... İki direkli Sekban çadırındaki portatif karyolalarımızda uzanmış veya oturmuş vaziyette:

Gönüller uğrusu bir yâr-ı bî amânım var

Hüseynî yürük semâîsini meşk ediyoruz. Neyzen de bize refakat ediyor. Geçirdiğimiz bu sıkıntılı ve mahrumiyetli anlarda bu güzel parça geçilirken, arkadaşlar, tatlı tatlı kaşınıyorlar. Zaten, ufak tefek araştırmalar ayıp değil. Ele geçirilen haşerat derhal idam ediliyor.

Ziraat mühendisi, tavuklara ârız olan haşerelerin itlâfı usullerinden birçok fennî ıstılahlar kullanarak bahsediyor. Gelgelelim bizim tabur doktoru da derdimize devâ bulamıyor.

Biricik tesellimiz şu: «Bit yiğitte bulunur.»

Bir yandan hatır hatır kaşınırken, öte yandan meşkimize devam ediyoruz.

«HANÇERLERİMİZ, KAZANA SOĞAN DOĞRAMAK İÇİN Mİ?»

Bizim zabit vekilliği galiba suya düştü. Bu acıklı ricat zamanında bu hususta teşebbüste bulunmak ve büyüklerimize bu meseleyi hatırlatmak da doğru bir şey olmayacak. Olmayacak ama, halimiz de günden güne kötüleşmekte.

Üstümde, Harbiye'de verdikleri, kullanılmış bir elbise ve İçerenköy'deki topçu alayından aldığım bir asker paltosu var. Pantolonun arkası ve dizleri delindi. Bölük debboyunda, asker için böyle biraz elbise var. İstedim. Almak mümkün ol-

madı. Neferlere tahsis edilmiş imiş. Zabit namzetlerine verilemezmiş. Biz ne garip mahlûklarız, nefer de değiliz. Ya neyiz?...

Arkadaşlarımdan Sabri Bey, manevra sandığında ihtiyaten sakladığı bir pantolonunu ödünç olarak bana verdi. Ben de çıkardığım pantolonu, dikiş yerlerine yerleşmiş dizi halindeki haşeratla birlikte derhal yaktım.

Fakir denecek vaziyette olan ailem, İstanbul'dan ayrılırken birkaç kuruş para vermişti. Onları, tasarruf ederek harcıyordum. O da tükendi. Maaş namına hemen birkaç kuruştan başka bir şey alamıyoruz. Para sıkıntısına, paralı birkaç arkadaş devâ olabiliyor. Yemeklerimiz, yürüyüşlerde, kazandan veriliyor. İstirahat günlerinde ise erzakı çiğ olarak alıyor ve arzumuza göre pişirip ağız tadıyle yiyoruz. İşte buna namzetlik hayatı derler. Sabır ve tahammül edeceğiz. Terfi edeceğimiz gün yakındır.

Kuvve-i seferiye, Başkale taraflarından geçerken, Van ve civarından kurtulabilen birçok vatandaşlar da, sefil ve perişan vaziyette bize iltihak ettiler:

Babalarını, analarını kaybeden yavrular, oğullarının, torunlarının gözleri önünde öldürüldüğünü gören beli bükülmüş alil ihtiyarlar, dul kalmış anneler... Ve genç gelinler...

Bize ne facialar anlatıyorlar. Tüylerimiz ürperiyor, buna mukabil kinlerimiz bileniyor. Erbil'den aldığımız hançerlerimizi hâlâ niçin taşıyoruz? Kazana soğan doğramak için mi?

Siirt'e vardık. Uzaktan bakılınca, alçıdan yapılmış hissini veren bembeyaz binalarıyle şirin bir kasabacık. Birkaç gün istirahatten sonra tekrar yürüyüş.

Nihayet Bitlis... Burası, vilâyet merkezi olduğundan her şeyi bulabildik ve umumî bir temizliğe giriştik. Elbiselerimizin dikiş yerlerindeki inci dizilerini ateşte kızdırılmış demirlerle dağlıyoruz. Sabun bol. Çamaşırlarımız yıkanıyor. Bizler de hamama giderek temizleniyoruz. Ooh, insana döndük.

Bir hafta kadar istirahatten sonra, Van gölü sahilinde Tatvan'a varıyoruz. Batarya hayvanlarını her gün gölde yıkıyorlar... Artık yaraları iyileşti. Denize hasret kalan bizler de ara sıra gölden istifade ediyoruz.

Tek tük gördüğümüz yelkenliler, İstanbul'un hasretini gidermiyor, bilâkis artırıyor... Dilman'daki düşman gene karşımıza geldi. Mevzilerimize yerleşiyoruz. Ufak tefek patırdı, gürültü oluyor. Amma henüz ciddî bir karşılaşma yok.

Kıtalarda gene bir kaynaşma göze çarpıyor. İleri hatlarda oldukça faaliyet var. Biz de, mini mini toplarımızla işe karıştık. Düşman topçusu da cevap verdi. Ne bileyim, buna muharebe denemez, yarenlik gibi bir şey. Akşam batarya kumandanı mühim olduğunu söylediği bir zarfı elime tutuşturdu. Ve diğer bataryaya götürmekliğimi emretti.

Bu zarfı bataryaya götürmek bir mesele oldu. Anlatayım: Ortalık zifirî karanlık, göz gözü görmüyor. Bataryanın istikamet ve mevkiini tarif ettiler, hemen yola koyuldum. Yarım saatten fazla yürüdüm, fakat bataryaya ulaşamadım. Görünürde piyade kıtaları da yoktu. Yanlışlıkla ileri hatlara geçersem, kendi ayağımla düşmana esir olmak işten değil, dikkatli hareket lâzım. Biraz uğraştıktan sonra tekrar istikamet üzerinde yürüyüşe devam ettim.

«DERE TEPE DÜZ GİTTİM...»

Hani masallarda vardır ya: Az gittim, uz gittim, dere tepe düz gittim... Onun gibi bir şey. Saatler birbirini kovalıyordu. Nihayet, yakınlardan kulağıma munis sesler, hayvan kişnemeleri gelmeye başladı. Sevindim, çünkü bataryayı bulmuştum. Katırların ve portatif çadırlarını kurmuş askerlerin arasından geçerek bir nefere batarya kumandanının çadırını sordum, gösterdi. Heyecanla ve nefes nefese içeri girdim. Bir de ne göreyim? Karşımda Firuzağalı yüzbaşı, bana bakarak gülümsemiyor mu?.

— Oğlum, hayli geciktik... Verdiğim zarfa ne cevap getirdin?

— ?...

— Oğlum, evlâdım!... Aptal aptal öyle ne bakıyorsun? Cevap versene!

Neden sonra kendime gelebildim. Yüzbaşıya, ârızalı arazi üzerinde saatlerce yürüdükten sonra gene kalktığım noktaya döndüğümü ve zarfın da henüz üzerimde bulunduğunu münasip şekilde anlattım. Yüzbaşı, çok mülâyim bir sesle:

— Oğlum, dedi, işte askerlik bu, burnumuzun dibindeki bataryayı bulamadın. Fakat bunlar olağan şeylerdir. Balkan Harbi'nde, ellerinde haritalar olduğu halde, bazı erkânıharplerin köylülerden yol sorduklarını çok görmüşümdür. Bu, senin için pek büyük bir kusur sayılmaz.

Yanıma bir onbaşı kattı, tekrar yola çıktım, onun rehberliğiyle zarfı bir müddet sonra yerine ulaştırarak cevabını aldım, döndüm... Tabiatı, araziyi, her şeyi tanıyan, fakat mektep, medrese görmeyen zavallı Mehmetçik... Sana nasıl hor bir gözle bakıyormuşum meğer!.. Senden af dilerim, koca çarıklı erkânıharp! Senin, be-

nim gibi saatin, fosforlu pusulan yok.. Yıldızların harekâtını bilmiyorsun, kozmoğrafya okumadın. Bütün bunları bana öğretmişlerdi. Ama senin kafanda fosfor değil, radyum var. Becerikli, mütevazı, arslan Türk onbaşısı!

Taburumuzun hânende kumandanı, epey oluyor ki, sıhhî vaziyeti dolayısıyle tebdil-i hava alarak taburdan ayrıldı. İşlere artık, bizim Firuzağalı yüzbaşı bakıyor. Kendisi bir kademe terfi etti. Bizler hâlâ yerimizde sayıyoruz, zira namzetiz...

Bir gün topçu mevzilerinin arkasında, fırka kumandanımız Kaymakam Ali İhsan bey, namzetleri topladı ve görüştü. Birçoklarımızın sivil vaziyetlerini sordu... İşte verilen cevaplardan bazıları:

— Montpellier Ziraat Mekteb-i Âlisi'nden mezunum, efendim.

— Mekteb-i Hukuk mezunuyum efendim.

— Muallimim efendim.

— Darülfünun Riyaziye Şubesi son sınıf talebesiyim, efendim.

Kumandan soruyor:

— Zabit vekili misiniz?..

— Hayır! Hâlâ namzet bulunuyoruz...

Kendisinden, zabit vekilliğine inhâmız için, tabur kumandanına emir verildiğini haber aldık ve tabiî ki sevindik. Aradan günler geçti, fakat ses seda çıkmadı. Nihayet mesele anlaşıldı:

Firuzağalı tabur kumandanı: «Bunlar, zabit vekilliği değil, toplarda numara neferliği bile yapamazlar!» diye fırkaya cevap vermiş. Bu cevap üzerine fırka, bir iki gün sonra zabit vekilliğine terfiimiz emrini verdi, fakat topçu kıtasından alıp, piyade taburlarına emir zabiti yapmak suretiyle!..

Bir müddet sonra, yeni bir emirle tekrar bataryalarımıza, mini mini toplarımıza, sürmeli gözlü katırlarımıza kavuştuk. Fakat bu defa, omuzlarımızda birer «çatlak» taşıyarak...

Cephede şiddetli muharebeler oluyor. Zabitvekili arkadaşlardan yaralananlar, şehit düşenler eksik değil. Toplarımızdan birisine Rus topçusu tam isabet kaydetti. Adaşım Bergamalı zabitvekili Muhiddin ve mülâzım-ı evvel Cevdet ile, top neferlerinin paramparça olan vücutları, topun kalkanına ve tekerleklerine yapışmıştı. Çok acıklı bir manzara... Kafa, kol, bacak artıkları, portatif çadırlara doldurduldu, sonra da bu aziz şehitleri, mezar taşından değil, en küçük bir işaretten bile mahrum bir çukura, fâtihalar okuyarak terk ettik...

Artık biz de, enikonu çalışabiliyor, hattâ ölebiliyoruz demek!..

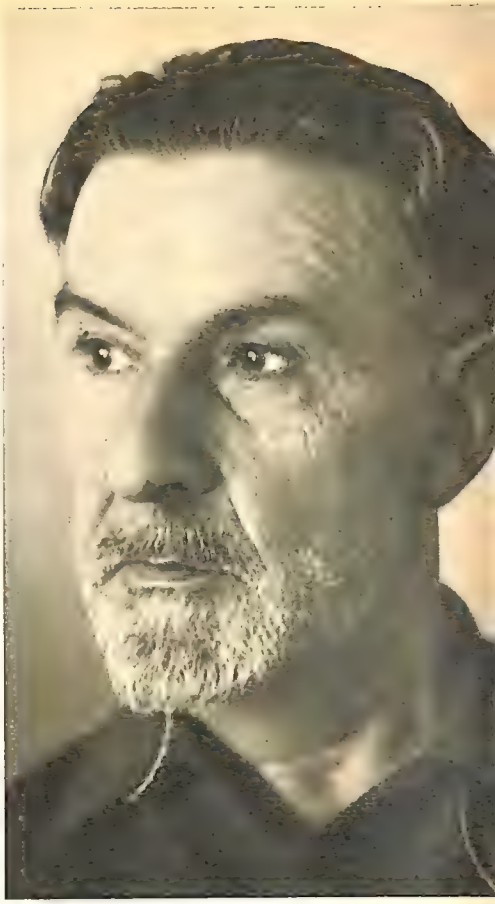

Hâtıraların yazarı Muhiddin Erev, 1894-1965) aynı zamanda bestekârdı. Musiki matematiği ile de uğraşmıştır.

Toplarımızın geri tepme tertibatı, Alman Krupp toplarında olduğu gibi yaylı değil, hava baskılı ve gliserinli bir mayi dolu silindirle mücehhez... Taburun, toplara bakan kamacı ustası Üsküplü yaşlıca bir zat...

«ZAVALLI HÜSEYİN!...»

Atış esnasında toplar sık sık bozuluyor, gliserinli sıvı akıp gidiyor. Kamacı, bütün vesaitini el altında bulundurarak tamire uğraşıyor ve güya muvaffak oluyor. Ancak yeni bir ateşten sonra, bir gliserin fıskıyesi, top, gene stop ediyor. Kamacı, nihayet dayanamıyor:

— Tıkayirim, tıkayirim, gene akayir!... diye teessüf ediyor ve etraftan yardım bekliyor.

Zabitan, top malzemesine ait tarifnameleri heceleyerek çözmeye gayret ediyorlar... Bazen bilinemez, ne sihir, ne ke-

râmet oluyorsa oluyor, top tekrar işler bir hale geliyor.

Alman mermilerini atabilmek için topların namluları da bir miktar kestirilmiş, azamî müessir mesafe dört buçuk kilometre... Halbuki Rus topçuları 7 - 8 kilometre uzaklarda mevzi almış, bize duman attırıyor. Biz ancak, düşman piyadesine ateş edebiliyoruz... Kendi piyademizi, düşman topçusuna karşı himaye bile edemiyoruz. Acıklı haller vesselâm...

Erciş üzerinden Bangiri'ye doğru bir taarruza kalktık. Muvaffakıyet yüz gösteriyor... Düşman ricat halinde, Erciş'e giriyoruz. Kasaba harap, tamamiyle yanmış... Her taraf kömür haline gelmiş, vatandaş cesetleriyle dolu...

Bir bina gözüme ilişiyor: «Erciş Nümune Mektebi». Kısmen yanmış, kitaplar, defterler darmadağınık. Ayağımın dibinde bir defter: «Altıncı sınıf talebesinden 78 numaralı Hüseyin bendelerinin şiir ve inşad defteri»... Yapıştırmalarla süslenmiş sayfaları, gelişigüzel açıyorum:

«Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim
uludur»

Zavallı Hüseyin! Sen de bu harabelerde yanan, vücutları delik, deşik edilenler arasında mısın?...

YERLİ GÂVURLAR

Kasaba halkından kurtulanlar var mı? diye araştırıyoruz. Tek tük, ölüm halinde, ağır yaralı vatandaşlar buluyoruz. Bu feci, vahşiyane hareketlerin Ruslar tarafından yapılmadığını söylüyorlar ve hâlâ yeni bir taarruza uğrayacaklarından korkar gibi gözlerini etrafta gezdiriyor ve sonra fısıltı halinde, bir sır tevdi ediyormuş gibi, ölgün dudaklarından şunlar dökülüyor:

— Ruslar değil, yerli gâvurlar!.

Bargiri'ye doğru yürürken, 36. fırka ile temas ediyoruz. Fırkanın zabitan ve efradı tamamiyle Iraklı vatandaşlarımız. Buraya hayli zaman önce gelmişler. Mevsim yaz olmasına rağmen, geceleri oldukça soğuk yapıyor. Zabitan dahil, bütün efrat, Irak iklimine göre giyinmişler, tabiî gecenin ayazında titriyorlar. Herkes çadırlarda yatıyor. Zabitlerin çadırları görülmeye değer: Hemen hepsi çay ve

Bir Türk muhabere birliği, Bağdad'da trene binmeye hazırlanıyor.

nargile tiryakisi. Her birinin çifte çifte semaveri ve nargilesi var. Bizi çadırlarına davet ediyor ve demli çayla ağırlıyorlar. Dereden tepeden konuşurken, içinde bulundukları şartlardan memnun olmadıklarını hissediyoruz.

Dicle'nin suyundan, Basra'nın hurmasından, meşhur kokulu amberbû pirinciyle yapılan enfes pilavdan, ağızlarının ve ağızlarımızın suyunu akıtarak hasretle bahsediyorlar. Memleketlerinde bıraktıkları daha birçok şeylerden söz açarken, bir an geliyor, göz yaşlarını tutamıyorlar. Pek yufka yürekli arkadaşlar...

Bizim kuvvetler Bargiri'ye gidemiyor ve bir duraklama oluyor. Biz bir miktar piyade ile ihtiyatta kalıyoruz. İstirahat halindeyiz... Bu gibi istirahat anlarında oldukça hararetli ticarî muameleler eksik değil.

Şehit düşen zabit arkadaşlarımızın kullanılmış gömlekleri, çamaşırları, fanilâları, değerlerinin dört, beş misli kadar fiyatına satılıyor, elde edilen paralar, süratle ailelerine gönderiliyor. Bir şehit arkadaşın çamaşırlarını ürpererek değil, seve seve giyiyoruz. Zira bizim eşyalarımız da, belki bir gün bu akıbete mahkûm olacak...

«MALAZGİRT'İ GERİ ALIYORUZ.»

Fırkamız, yavaş yavaş sola doğru kaymaya devam ediyor. Düşmanla yapılan muharebelerde ganimetler bile almaya başladık. Kazakların, kaçarken bıraktığı binlerce «yamçı» yüzünden, bir tepeye Yamçı Tepe adı konuldu. Ben de bir yamçı sahibi oldum.

Malazgirt'i geri aldık. Geniş bir ovanın ortasında bulunan kasaba ve civarında, düşman, birçok eşya bırakarak kaçmış.

Bu şanlı ovada asırlarca evvelki cengâverleri ve onların, şanlı, mert kumandanı Alp Arslan'ı hatırladım.

Solumuzdaki kolordu, biraz sarsıldığı için, gene mecburî bir ricat başladı. Gece yürüyoruz, gündüz yürüyoruz. Arkamız Muş ovası... Cephe, gene tespit ediliyor, haftalarca devam eden bir sükûnet..

Tabur zabitanının ufak tefek ihtiyaçlarını tedarik için Muş'a gittim. Murad çayının aktığı, güzel ve münbit ovadan geçerek, şehre vardım. Burası, bir dağa yaslanmış, anfi teşkil eden evleriyle, yeşilliklere bürünmüş bir cennet, ancak bu cennet sakinleri muztarip...

Yollar, Beyazıt ve Malazgirt taraflarından hicret eden, yuvalarını terk eden vatandaşlarla dolu... Kimsesiz kadınlar, öksüz kalmış yavrularla dertleştim ve onları elden geldiği kadar teselliye çalıştım.

Muş'ta misafir olduğum bir kahvehanenin sahibi İbrahim Ağa, mümkün olan hiç bir yardımı esirgemedi. Arkadaşların siparişlerinin bir kısmını temin etti. Geceyi, kahvehane peykesi üzerinde çektiğim mükemmel bir uyku ile geçirdim.

Muş'tan döndüğüm zaman, fırkamızı harekete hazır buldum. Hınıs üzerinden, Hasankale'ye geldik. Kıtalar, şehir civarına yerleşti. Fırkamız ihtiyatta bulunuyor. Kasabada mevcut kaplıcalar bizi ihya etti. Sık sık yıkanıyoruz.

Temiz bir şive ile konuşan ihtiyar Hasankaleliler, eski muharebelere ait hâtıralarını anlatıyorlar ve 93'te kaybettiğimiz toprakların kazanılması için dua ediyorlar. Mevsim sonbahar, havalar haylice serin. Asker, yemeklerini tezekle pişiriyor. Yakacak namına başka bir şey yok. Bu civarda kış geçmeyecek. Bilmem ki nasıl olacak?...

DUT RAKISI

Mezuniyetle Erzurum'a giden bazı arkadaşlar, oradan meşhur dut rakısı getiriyorlar. Zabit çadırları, akşamları neşe içinde... Dut rakısının lezzetini söylemekle bitiremiyorlar.

Bataryanın muvazzaf zabitanından Bursalı Rasim Bey, Erzurum'dan getirttiği kemanı ile bizim neyzen arkadaşla beraber ahenge başladılar. Gönülü hanendeler de eksik değil. İşler yolunda...

Ben ve neyzen arkadaş, henüz rakı içmiyoruz. Ara sıra bir sigara tüttürmek ihtiyacını duyuyorum. Dumanları arasında hayalâta dalarak, anamı, babamı, kardeşlerimi düşünüyorum. Hâlâ çocuk muyum ben? Dut rakısı tesirini göstermeye başlıyor. Hanendeler, kadehleri yuvarlıyorlar ve peltek bir edâ ile, saz refakatiyle:

Ey şûh-ı gülten, meclûbunum ben
Üftâden oldum, cân-û gönülden

şarkısı okunuyor, arkasından:

Ehl-i aşkın neşvegâhî kûşe-î meyhânedir şarkısı başlıyor. Fakat, bizim neyzen çalmıyor. Sebebini soruyoruz:

— Kürdîli Hicazkâr güç!... diyor.

Ona da, bir dut rakısı ikram ediyorlar, yüzünü buruşturarak reddediyor. Ceza olarak bir taksim yapmaya mahkûm ediliyor. Uysal çocuk, bildiği makamlarda dolaşıyor ve hepimizi helâk ediyor. Ah-ü vahlar arasında şişeler boşalıyor. Arkadaşlardan biri neyzene:

— Şimdi içmiyorsun, ama seni de göreceğiz. Bir gün olacak, bu sesler, nağmeler, senden mi çıkıyor, diye neyinin deliklerini kapatacak ve onu sifon gibi kul-

lanarak rakı içeceksin!. diyor.

Çadırdakiler hep birden:

— Âmin!...

Diye, dua ediyorlar.

— Allah, yazdıysa bozsun!... diyen neyzen, boynu bükük, dertli kamışına elem ve hicranları söyletiyor.

Fırka kumandanlığına Mehmed Ali Bey isminde biri geldi. Gündüzleri yorucu talimler, sık sık teftişler... Yeknesak ve sıkıcı bir hayat... Üst baş, zabitvekili olmamıza rağmen, gene aynı. Elbise tedariki, buralarda hayli güç. Babamdan, elbise ve bir çift çizme istedim. İstanbul'da da tedarik müşkülâtından bahsederek, yalnızca, hayır dualarını tekrarlayan bir mektup ile cevap verdi.

Acaba, geçimleri nasıl? Üzüntü içinde bunalıyorum. Aldığımız maaş bize yetişmiyor bile.

Zabitan tabldotuna girdik. Bizde de, artık, yemede içmede kendimizden büyük rütbeli zabitan ile atbaşı gitmek sevdası başlıyor galiba... Aldığımız kâğıt paralarda da, bet bereket yok gibi. Şeyhulislâmın oğlu İbrahim, nihayet, İstanbul'a gidiyor. Kim bilir nasıl bir mecburiyetle?. İyi arkadaştı, yolu açık olsun.

«BAĞDAD GİBİ DİYAR OLMAZ»

Fırkamız, Bağdad'a hareket emrini aldı. Bir, iki güne kadar yola çıkacağız. Bargiri taraflarında, Iraklı zabitan ile temasımızda, sık sık, «Ana gibi yâr, Bağdad gibi diyar olmaz.» sözünü işitirdik. Onlar bu kışı nasıl geçirecekler? Allah yardımcıları olsun. Biz güneşe, hurmaya ve bolluğa kavuşacağız.

Babama, biraz da toyluk eseri olarak, aşağı yukarı şöyle bir telgraf çekiyorum:

— Babacığım, yakında İmâm-ı Âzam'ı ziyaret nasip olacak.

Hasankale'den, Şair Nef'î'nin doğup büyüdüğü bu kasabadan hareketle, Hınıs, Muş, Bitlis yolunu takip ederek, Siirt ve oradan Dicle'nin Botan ırmağını geçiyoruz.

Nihayet, Cizre'nin doğusuna geldik. Arkadaşların tedarik ettikleri şarap, o gece bana da zorla içirildi. Artık pehrizi bozduk demektir. Yolumuz üzerinde Zaho'ya uğradık, askerin istirahati için iki gün kaldık. Zaho'nun ahalisinin çoğu Musevî. Evlere dağıldık. Genç kadınlar, tandır ekmeği yapıyor, genç kızlar, ev işlerini görüyor. Evin ihtiyar erkek ve kadınları da ellerinde Tevrat, durmadan okuyorlardı.

Nihayet Musul'dayız. Bağdad'a kelekle gidilecek. Şişirilmiş koyun, keçi tulumlarından yapılan, bir çeşit sal olan keleklere, toplar, efrat ve zabitan yerleşti. Hayvanlar, bir kısım efrat ile karadan yola çıktı.

Keleklerle gündüz Dicle nehri üzerinde gidiliyor, akşam olunca sahile yanaşıp, karadan gelen kafile ile birlikte ordugâh kuruluyor. Şirkat ve Hamam-ı Âli, sahilde iptidaî petrol tesisatının bulunduğu mevkiler. Bir hafta kadar süren seyahatten sonra Sâmerra'ya geldik. Şîîler'in muhtelif merkezlerinden biri olan bu kasabanın cami kubbesi, altın yaldızlı olup, kilometrelerce mesafeden görülebilir. Buradan trene binip, Bağdad'ın batı sahiline geliyoruz. Dicle üzerindeki köprüden geçip, şehre varıyoruz.

Asırlarca, büyük bir medeniyetin merkezi, Kanunî Sultan Süleyman ve Dördüncü Murad zamanından beri hâkimiyetimiz altında bulunan ve ufuklarında aşk ve ıztırabın sembolü Fuzûlî'nin hayali uçuşan Bağdad elîm vaziyette, büyük bir tehlike geçiriyor. Düşman ordusu pek yakında...

Bir, iki gün zarfında fırka, tamamlanıyor. Biz, muvakkat istirahatten istifade ederek noksanlarımızı ikmâl ediyoruz. Bağdad'ın cenubundan top sesleri duyuluyor ve fırka derhal harekete geçiriliyor. Taak-ı Kisrâ ve Diyale (Dicle'nin bir kolu) nehirleri arasında müthiş bir muharebe var. Fırkamız derhal yetişip, oradaki kuvvetlerimize iltihak ediyor. Mukabil taarruzumuza düşman akşama kadar mukavemet ediyorsa da, gece tekmil kuvvetiyle geri çekiliyor ve büyük bir hezimete uğruyor.

Muharebe meydanı ve düşman mevzileri Hind ve İngiliz askerlerinin cesetleriyle dolu. Hepimiz sevinç içindeyiz. Bağdad kurtuldu demektir... İleri hareket derhal başlıyor. Tanrı yardım etsin.

KORKUNÇ BİR BASKIN

Takipte düşmana hiç rastlanmıyor. Bir, iki gün sonra, geceleyin ordugâha geçiyoruz. Arazi oldukça düz ve ârızasız olduğundan, etrafta, yanan ateşleri görüyoruz. Tertibat tamamiyle alınmış olmalı ki, büyük bir emniyetle çadırları kuruyor ve gönül rahatlığı ile deliksiz bir uykuya dalıyoruz.

Ertesi sabah, tam kahvaltı için çay hazırlığı yapılırken, anî bir gümbürtü ve tarrakalarla tekmil kıtalar baskına uğradık. Düşman topçusu, bütün mevcudiyle her tarafı ateş altına almış. Ortalık bir ana, baba günü... Başı boş hayvanlar şaşkın ve ürkek koşuşuyorlar. Tam isabetle ölenler yerlere serilmiş, sağlam askerler gerilere kaçıyor.

Bu mahşer' hengâme devam ederken, ufukta düşmanın rasat merdivenleri gö-

I. Dünya Savaşı'nda, askere alınan vatan evlâtları...

rünüyor, fakat düşman piyadesinde bir hareket sezilmiyor.

İhtiyatta bulunan ve geride toplanan kuvvetlerimiz, bu fırsatı kaçırmadı ve mukabil taarruza geçti. İkindiye kadar devam eden savaş sonunda, muharebe meydanı, düşman cesetleriyle dolmuştu. Nehirden ilerleyen ve sağ kanadımızı vurmak isteyen iki ganbot, topcu ateşiyle esir edildi.

Bu, Aziziye - Delabha baskınından ve muzafferiyetinden önce, meğer, düşmanla kucak kucağa bulunuyormuşuz da haberimiz olmamış. Bu hatanın, Dağıstanlı Mehmed Fâzıl Paşa'nın maiyetindeki süvarilerin, gece olunca, düşmanı sezmemelerinden ileri geldiği söyleniyor. Sabahki baskın esnasında uykuda bulunan fırka kumandanı Mehmed Ali Bey'in ve erkânıharbinin, çadırlarında şehit olmaları, hepimizi müteessir etti.

İngiliz kuvvetleri Dicle'nin şark sahilinde ve bir dirsek teşkil eden kısmında, vaktiyle hazırladıkları ve tel örgüleriyle takviye ettikleri Kûtu'l - Amâre mevziine yerleşip muhasarayı kabul ediyor. Kuvvetlerimiz Kûtu'l - Amâre'ye geliyor. Piyadeler, topçular derhal siper kazıyor. Bu siperler, sıçan yollarıyle ikmâl ediliyor. Düşman mevkilerine yaklaşıyoruz. Devamlı bir siper muharebesi oluyor.

YAKUP CEMİL VE MÜNFERİT SULH

Kûtu'l - Amâre'nin tam karşısında, batı tarafında galiba bizim tarafımızdan adlandırılan İlhan diye bir cephe var. Bir müddet burada kalıyoruz. Bir gece, piyade ve topçu zabitlerinin bulunduğu bir mecliste, müfreze kumandanı Yakup Cemil Bey, zabitana bu müjdeyi söyledi:

— İngilizler, bizimle münferit sulh yapmak teklifinde bulunuyor. Yarın İstanbul'a hareket ediyorum.

İstanbul'da hükûmetle temas etmesini ve bu sulh meselesinde muvaffak olmasını hepimiz can-ü gönülden temenni ettik.

Neyzen arkadaşa, İstanbul'dan bir mansur (ney) gönderildi. Çaldığı parçaları bazen telefonla Felâhiye cephesine ve gerideki karargâha nakil imkânı bile hâsıl oldu. Arkadaşların teğmenliğe terfileri emri de gledi. Biraz daha geniş nefes alacağız.

Gelecek sayımızda :
KÛTU'L AMÂRE ZAFERİ

Bir Münakaşanın Sonu

Benim Çallım

ÖLÜMÜNÜN yıldönümünde «Hayat Tarih Mecmuası»nda Çallı İbrahim için bir yazı yazdım ve methettim. Hayatında onun eriştiği merhaleye ulaşamayanlar, ölümünden sonra uluorta konuşmaya, baş kaldırmaya, dil uzatmaya başladılar ve benim yazımdan hoşlanmadılar. Çallı'nın kendi nesli içinde, kader arkadaşları arasında, çağdaşlarıyle ölçülemeyecek kadar ileri görüşlü oluşu böyle bir reaksiyonu yadırgatmaz.

İnsanın, pek kolay söyleyemeyeceği şu satırları ibretle bir defa daha okuyalım: «Çallı, hayatında bir varlık, bir değer olduğu fikrini telkin za'fından kurtulamamış, gece sofralarında safdilleri inandırmıştır.»

Hikmetinden sual olunmaz. Hikmet Bey bu sözleri nasıl söyledi? şaştım. Bir insan kendi kendisini kolay kolay övmez, çünkü her böbürleniş ancak istihza yaratır, o kadar... Çallı hiç bir zaman böyle bir küçüklüğe uğramamıştır. Ama Hikmet Bey, Çallı'nın bütün yaptığı hizmetlerde kendilerinin de payı olduğunu rahatça söyleyebiliyor. Ve düşünmüyor ki, sofrada sarhoş olanlar sabahleyin ayılacaklardır.

Şurasını belirtmek isterim ki, file torbası ile çarşamba pazarından evine bakla, maydanoz alan, sözünü sohbetini bilmez, sanattan nasibi olmayan bir burjuvanın, Çallı'nın sofrasına yanaşabilmesi mümkün mü idi? Devrin bütün büyük adamlarını etrafına toplayan Çallı'nın sofrası âdeta bir akademi idi. Bu safdiller (!) sofrasına Hikmet Bey hiç bir zaman sokulamamıştır. Kendisi «mürekkep yaladım» diyor ama kültürü müsait değildi. Büyük sanat davalarının boğuştuğu meclislerde ağzını açabilmek, ölümünden sonra konuşmak kadar kolay olmazdı tabiî!...

Demek Çallı, hayatında iken susup, ölümünden sonra kendisini yermeğe kalkanlara boyunun ölçüsünü verecek bir Elif Naci bırakmış, çok şükür.

Çallı'yı metheden satırlarımdan gocunarak bir bardak suda fırtına koparmak isteyenler, şimdi sizleri bir saygı duruşuna çağırıyorum. Ey haddini bilmez Çallı düşmanları!... Geçin şöyle karşıma ve beni dikkatle dinleyin bakayım:

Çallı neden büyük, ötekiler neden küçük?

Memleketimizde kötü bir akademizmin hüküm sürdüğü bir devirde Çallı ve arkadaşları Avrupa'dan bize empresyonizmi getirip tanıttılar. Ne oldu? Galatasaray Lisesi salonlarında bu aynı fırça mahsulleri senelerce karşımıza aynı tempoda çıktılar, bıktırıncaya kadar. Bu böyle devam edip dururken Çallı bir ileri hamle yaparak, fildişi kulesinden sıyrılıp, ışıl ışıl renklerini bir kenara bırakıp Mevleviler'i doğurdu. Şimdi sorarım hangi tren arkadaşı bu empresyonist kabuğu kırarak, bellenmiş renklerinden, perspektiflerinden kurtularak bize yeni ufuklar açabildi? Şimdi onun ne kadar ileri görüşlü bir sanatkâr olduğunu şimdi anladınız mı?

Şu anda karşımda iki imza duruyor. Biri hiç tanımadığım Erol Öktem, öteki pek iyi tanıdığım Hikmet Onat. Bir şeyler söylüyorlar. Benim yazımdan biri «ruhu muazzep olmuştur», öteki «ruhu şad olmuştur» diyor, anlaşılır gibi değil. Öktem Bey üstelik benim renklerimi karıştırıyor. Hayatım boyunca fazla renkli olduğumdan şikâyet eden tenkitlerden habersiz, bana bunları bulamadığını söylüyor. A efendim zaten mesele benim renklerimde değil; mugalâtaya ne lüzum var? Mesele Çallı'yı metheden satırları okuyunca renkten renge giren muarızlarının Çallı aleyhindeki fikirlerinde!...

Salıpazarı iskelesine Frenk sicimi ile bağlı kayıkların diplerinde gölge avlamakla ömrünü tüketmiş bir ressamı kim kışkırttı da bu lâfları söyletti ona? Öteden beri konuşmasını bilmediği gibi susmasını da akıl edemedi.

Şu yarenliği eğlenceli bir hikâyecikle bitireyim.

Ben Akademi'de talebe iken Hikmet Onat'ın da bir atelyesi vardı. Ben, hem Akademi'ye devam ederdim, hem de gazetelerde resim tenkitleri yapardım. O zaman bana içerleyenlerden biri de Hikmet Bey'di. Mezuniyet imtihanımda yaptığım resim jüriye çıkarıldığı vakit Hikmet Bey de orada imiş. Süje, çayırda bir öğle yemeği idi. Çamlar altında bir aile piknik yapıyor. Hikmet Bey aklınca bir kusur bulup kazanamamaklığımı sağlayacak. «Olmamış, demiş. Öndeki çam, arkadaki çamdan daha küçük, kaideye uygun değil.» Tabiî bu yersiz iddia jüridekileri güldürmüş ve Çallı'nın güzel bir espri si ile sonuçlanmış:

— Elif Naci o küçük çamı iltizamen öne koymuştur. Devirmesi kolay olsun diye.

Öteden beri devam eden çam devirme huyundan hâlâ vazgeçmemiş görünen Hikmet Bey'e ağarmış saçlarımızın artık hak ve hakikatlere karşı daha sadık ve saygılı olmamız gerektiğini hatırlatır, kendisine uzun ömürler dilerim.

Elif Naci

Hikâye Olan Gerçekler

«Hangi Teres?»

Eski vezirlerden Müşir İzzet Paşa'nın herkese «teres» demek gibi kötü bir huyu vardı. Fakat, iyi bir insan olduğu için sevilir, kimse «teres» sözüne aldırmazdı. Günün birinde bu huyunu Sultan Hamid'e anlattılar.

Bir cuma selâmlığı dönüşünde Paşa'yı gören Padişah: «Kuzum Paşa, doğru mu? Sen, herkese teres dermişsin?», diye sorar. Cevap olarak, büyük bir şaşkınlık içindeki Paşa'nın ağzından şu kelimeler dökülür: «Bunu hangi teres efendimize arzetti?»

Öküz Mehmed Paşa

Öküz lâkabıyle anılan Mehmed Paşa çadırında bir toplantı yapıyordu. Her nasılsa başıboş bir öküz çadıra yaklaştı.

Misafirler, içeri bakan hayvanı görünce gülüştüler.

Durumu anlayan Mehmed Paşa, hiç bozuntuya vermedi ve misafirlerine:

«Hayvan bana ne dedi biliyor musunuz?» diye sordu. Bakın söyleyeyim: «Seni tanıdım, bizdensin ama, bu eşeklerin arasında işin ne?» dedi.

ÖZET — Kûtu'l Amâre'de, Türkler'e esir düşen İngiliz generali Townshend, esaret müddetini İstanbul'da, Büyükada' daki bir köşkte geçirir. Artık, I. Dünya Savaşı, Türkler'in mağlûbiyetiyle sona ermek üzeredir.

3

12 EKİM günü Büyükada'daki bahçemde iken Talât Paşa kabinesinin düşmesini müteakip yeni kabineyi teşkil ile görevlendirilen Tevfik Paşa kabinesinde değişiklik olduğu, Müşir İzzet Paşa'nın sadrâzam ve harbiye nazırı olacağı haberini aldım. Derhal İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak bir randevu rica ettim. Hâdiseler o derece süratle gelişiyordu ki, zaman bir saniye bile geciktirmeye müsait değildi.

Bahriye Nezaretine yeni tayin olunan arkadaşım Rauf Bey'e 15 ekim tarihinde bir mektup yazarak, esaretim esnasında, Türkler'in bana gösterdikleri yakın ilgi ve şerefli muameleden dolayı mukabele olarak, İngiltere ile müzakerelere girişildiği takdirde, Osmanlı hükûmetine yardıma hazır bulunduğumu bildirdim. Ayrıca, bu vazifeyi lâyıkıyle idare edebileceğime inanmalarını, memleketleri için en şerefli şartları elde etmek gayesiyle sarfedeceğim gayretin samimiyetinden emin olmalarını da kaydettim. Mektubumu, «Osmanlı hükûmeti teklifimin samimiyetini kabul ettiği takdirde bir dakika kaybetmeksizin İngiliz donanmasına gönderilmeye hazırım» diye tamamladım. Mektubumda, şahsım için talep ettiğim bir husus vardı: Hürriyetimin iade edilmesi.

İzzet Paşa, benimle görüşmek üzere 17 ekimde randevu verdi. Bâbıâlî'ye geldiğimde, bekletilmeden İzzet Paşa'nın yanına götürüldüm. Müşir İzzet Paşa, 60'ını geçkin, güçlü, kuvvetli, sıhhatli bir askerdi. Orduda büyük bir şöhreti vardı. Beni hararetle karşıladı, yalnız olarak görüştük. Bu muhteşem dairenin şark milletlerine has dekoru içinde karşı karşıya idik. Dikkatle baktığımda, yüzünün derin bir ıztırap ile dolu olduğunu, hattâ konuşurken, gözlerinden yaşlar damladığını elemle seyrettim. Fazlasıyle dertliydi ve gözlerini, zaman zaman uzaklara çevirerek, sevgili vatanının müthiş bir felâketle karşı karşıya bulunduğunu tekrarlıyordu. Kısa zamanda, esas maksadını açıklamayı uygun görmüştü ki:

— Demek, bize yardım etmek istiyorsunuz, dedi.

Kendisine cevap olarak:

— Evet, bütün kalbimle, dedim.

Gn. Townshend'in Hatıraları

Türkler'e Hürmet Etmek Gerekir

Çeviren: Osman Öndeş

— Yegâne emelim, memleketimin bir yıkılıştan, bir çöküşten kurtuluşunu görmektir. Ben, İngiltere'ye daima hürmet ve hayranlık duymuş bir aileye mensubum. İngiltere'nin, Kırım'da, Türkiye için ne büyük fedakârlıklar yapmış olduğunu asla unutmadım.

Bir müdde sustuktan sonra, İzzet Paşa, sözlerine devamla:

— Türkiye'nin, İngiltere'ye karşı savaşması cinayettir, dedi ve bu duruma sebebiyet vermiş olan Enver Paşa ve partisinden acı bir lisanla bahsetti.

Türkiye'ye yardım için elimden gelen yardımı yapacağımı söyledim. Paşa da bana, tamamiyle itimadı olduğunu ve beni bu maksat için derhal yola çıkaracağını bildirdi. Artık hürdüm. Kendisi de hürriyetimi iade etmiş olmasından dolayı çok memnun idi. Memleketinin selâmeti maksadıyle bana her hangi bir direktif vermedi. Yalnız, milleti için şerefli şartların temini hususunu tamamiyle bana bıraktığını ve bu tarihî görevi benden beklediğini zımnen anlattı.

İngiltere'yi derhal sulhe razı edebilmek imkânının, Çanakkale Boğazı'nın açılması ile mümkün olabileceğini söyledim. Gelibolu istihkâmlarından bahsetmeye çalıştım. Bu istihkâmların da İtilâf Devletleri tarafından işgali lâzımdı. Zira bu istihkâmları, Türk birlikleri işgal ettikleri müddetçe, hiç bir Amiral, donanması ile Marmara'ya girmek cesaretinde bulunamazdı! Konuşmamızın devamı boyunca, İzzet Paşa, İngiltere'nin, Türkiye'ye kolaylık göstermesi halinde, Osmanlı hükûmetinin, Çanakkale Boğazı'nı açmaya hazır olduğunu tekrarladı. Söyliyeceklerimizin sonu gelmişti. O zaman İzzet Paşa bana harekete kaç günde hazırlanabileceğimi sordu. Kendisine cevap olarak: «Hemen» dedim.. Bu esnada, İngiliz Donanması, Limni adası civarında toplanmış bulunuyordu. Hemen o gece yola çıkarılacağıma emindim. Vakit kaybetmemek hususunda İzzet Paşa da benimle aynı fikirdeydi. Çanakkale yolu ile İngiltere'ye yedi günde ulaşabilirdim. Bu ümidimi Paşa'ya söyledimse de, Paşa tereddüt ederek, beni bu yoldan göndermenin emin bir davranış olmadığını söyledi. Zira, bu yolun üzerinde muhtelif yerlerde, birçok Alman ordu mensubu bulunuyordu. Bu subayların teşebbüsten haberdar olmamaları lâzımdı. Türk milletinin kaderini, Almanlar'ın eline terkeden Enver Paşa'nın selefleri, memleketin her tarafını kaplamışlardı. Paşa, bu hususta, İzmir yolunun en müsait olduğu fikrinde idi. Ben, mesafenin azlığı ve vaktin ehemmiyeti sebebiyle, aynı zamanda, İngiliz Donanması'nın Limni de olmasını hesap ederek, Çanakkale yolunu tercih ediyordum.

ARTIK HÜRDÜM

İzzet Paşa, Çanakkale yolu için imkân olup olmadığını anlamak üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey ve sair mesai arkadaşlarıyle konuşacağını söyledi. Vakit kazanmak bakımından aklıma başka bir şey daha gelmişti. Nitekim, İngiltere hükûmetinin vereceği cevabın, İngiltere'deki Osmanlı sefareti vasıtasıyle ve telgrafla bildirilmesinin daha uygun olup olmıyacağını dahi sordum. Paşa, bu fikrimi uygun buldu ve bu meselede kendisine talimat verilmiş olan Yarbay Halil Bey'in adresini verdi. Yarbay Halil Bey, İzzet Paşa'nın son derece inandığı bir zattı ve İsviçre ataşemiliterliği görevini yapıyordu. Paşa, son olarak gece Büyükada'da görüşmek üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey'i ve muhtemelen dahiliye nazırını dahi göndereceğini söyledi. Ellerimi hararetle sıktı ve ilâveten:

— Yarın hareket edersiniz, dedi.

Mülâkatımız son bulmuştu. İzzet Paşanın nezaketi ve bana karşı gösterdiği hüsnükabul unutulamazdı. Türkiye'ye yardımım için yapacağım çalışmalara gösterdiği emniyet ve itimattan dolayı çok mütehassistim. Bir devletin ümidi, benim omuzlarımdaydı ve o devletin en büyük idarecileri, çaresizlik içindeydiler.

Bâbıâlî'den hür ve kendimi bambaşka hüviyette insanmış gibi hissederek ayrıldım. Vakit akşamdı. Büyükada'ya dönerken, İstanbul, göklere uzanan minareleri ile gözlerde küçülüyordu. Ben ise, düşünüyordum. Aradan bu kadar sene geçmişti. Bir avuç askerimle Bağdad'ı işgal etmek gayesiyle çarpıştığım cephede zafere ulaşamamıştım. Şimdi ise, diplomatik yoldan, devletlerin mütarekesinde ve hattâ kaderinde büyük bir yer işgal edecek bir görevle zafere gidiyordum. Her iki devir arasında ne muazzam bir garabet vardı. Memnun ve sevinçli olmakta haklı değil miydim? İzzet Paşa, Çanakkale Boğazı'nın açılmasını kabul etmişti. Gelibolu Boğazı'nın kilit mevkiinde bulunan Gelibolu, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, birkaç gün sonra elimizde olacak ve İstanbul'daki 20 000 kadar Alman askeri ya esir edilecek veya bir anlaşma ile uzaklaştırılacaklardı. Türkiye, bu suretle harp sahnesinden çekiliyordu. Muhtemelen Türkiye'nin hemen arkasından Avusturya da sulh talep edecekti.

Artık hürdüm ve hattâ beraberimde bulunan esir askerlerimin dahi serbest bı-

Selmanpak taarruzu, kesin bir galibiyet sağlıyamamıştı.

rakılmalarını istemiştim. Saat 10.20'de Bahriye Nazırı Rauf Bey, Büyükada'daki evîme gelerek, iki saat kadar benimle görüştü. Kahve ve sigaralarımızı içerken, Türkiye'nin mütareke şartlarını bildirdi. Ayrıca, bu şartları temin için benden yardım diledi. Rauf Bey'in bahsettiği maddeler şunlardı:

1 — Türkiye, İngiltere ile dost olmak arzusunda olup, İngiltere'nin yardımını talep etmektedir.

2 — İngiltere, askerî harekâtı derhal durduracaktır.

3 — Osmanlı hükûmeti, İtilâf Orduları'nın işgali altında bulunan topraklardaki milletlere, padişahın hükümranlığı altında olmak üzere muhtariyet vermeye hazırdır.

4 — İngiltere, muhtariyet verilecek bu bölgelerin idare şeklini, müdafaa ve himaye etmelidir.

5 — Türkiye, malî, siyasî ve sınaî bağımsızlığa sahip olacaktır.

6 — İngiltere, ihtiyaç halinde, Türkiye'de meydana gelecek bir buhranın izalesi için gerektiğinde mâlî yardımda bulunmalıdır.

Rauf Bey, Almanlar'ın, İstanbul'da mevcut iki siyasî parti arasındaki durumdan istifade ederek uyuşmazlık yaratmak istediklerini söyledi. İstihbaratına nazaran Almanlar, ellerindeki harp gemileri ve birlikleri vasıtasıyle, hâkimiyet kurmak üzere hazırlık yapıyorlardı. Nitekim, Almanlar'ın Karadeniz donanması hazırlanmıştı. Bu teşebbüs karşısında, Osmanlı hükûmetinin gizli bazı tedbirler aldığını öğrendim. Rauf Bey'in bu sözleri, bende, Osmanlı hükûmetinin, gerektiğinde İngiliz donanmasından yardım istiyeceği kanaatini hasıl etti. Rauf Bey mütareke şartları hakkında müzakeremiz tamamlanınca, ertesi sabah 08,30'da hazır olmamı bildirdi.

TÜRKİYE'DEN AYRILMA HAZIRLIKLARI

Titizlikle yapılan plana göre sabah 08,30'da Heybeliada ile Burgaz arasındaki kanalda bir gemi, beni bekliyecekti. İzmir Valisi Rahmi Bey, beni Sakız adasına götürmekle görevlendirilmişti. Sakız adasında, İngiliz harp gemileri ile Yunan askerî birlikleri bulunuyordu. Bandırma'dan, İzmir'e özel bir trenle gidecektik. Sakız'dan İngiltere hükûmetine bir telgraf çekerek, Türkiye'nin durumunu açıklamam ve Türkiye'nin, İngiltere ile sulh isteğinde bulunduğunu, ayrıca, İngiltere'inin yardımını talep ettiklerini bildirmem ısrarla tek-

Bir Alman birliği, St. Etienne'de bir sokak muharebesi yaparken...

rarlandı. Rauf Bey, Sakız adasında elde edeceğim neticeyi telgrafla bildirmekliğimi ve bu şekil hareket tarzının, Osmanlı hükümetine emniyet telkin edeceğini söyledi. İsviçre'de bulunan Yarbay Halil Bey'in haberdar edilmesinden vazgeçilmişti. Rauf Bey, İngilizler'in Çanakkale Boğazı'nı bir anlaşma yapmadan geçmeye teşebbüs etmemelerini, bu halin, İstanbul'da büyük bir hâdise ve heyecan yaratabileceğini açıkladı. Sonra, sözüne devamla:

— O zaman ne olacağını Allah bilir. Türkiye, yalnız İngiltere ile dost olmak arzusundadır. Bu dostluğu kabul ve kuvvetlendirmek, İngiltere'nin menfaati icabıdır. Bütün bu hususlar, başkaları tarafından öğrenilmeden bir emrivâki şeklinde yapılmalıdır. Yardıma muhtaç kalırsak, Çanakkale Boğazı'nı açar ve İngiltere'ye müracaat ederiz. O zaman bizi yalnız bırakmayınız.

Rauf Bey, Irak ve Suriye cephesinde devam etmekte bulunan muharebeler hakkında da bilgi vermişti. Sözlerinden, Haleb'in, henüz İngilizler tarafından işgal edilmediğini ve devamlı surette Türk birliklerinin çekilmekte olduklarını, İngilizler'in mukavemet görmeden şehre girebileceklerini söyleyerek, şunları ilâve etti:

— Biz, mukavemet etmiyoruz, zira, General Allenby'nin 80 000 askerine karşı koyacak 20 000 askerimiz dahi kalmamıştır. Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci ordularımızdan, yalnız Dördüncü Ordu ayakta kalmıştır. Orduda firar oranı süratle artmaktadır. Asker ya firar etmekte, ya da harp etmek istememektedir.

MİDİLLİ YOLUNDA

18 Ekim günü Yüzbaşı Morland, Yüzbaşı Tevfik Bey, iki İngiliz emir erim ve Hindli hizmetçim Simon'dan teşkil edilen yardımcılarımla harekete hazırdım. Eşyalarımızı Büyükada iskelesine indirip, bizi orada beklemekte olan istimbotla hareket ettik. Öğleye doğru bize tahsis edil-

miş olan yat geldi. Akşam üzeri saat 18.00'de, Bandırma limanına girmiş bulunuyorduk. Bandırma'da kalışımız ancak bir saat kadar sürdü. Müteakiben, İzmir valisinin özel treni ile Bandırma'dan ayrıldık. 19 ekim günü öğleyin İzmir istasyonuna giriyorduk. İstasyon, son derece kalabalıktı. Sonradan öğrendiğime göre halk, İzmir valisini görmeye gelmişti. Benimle beraber yürüyen vali, şiddetle alkışlanıyordu. Bize tahsis edilen otomobile binerken, bir İngiliz daha yanımıza katıldı. Bu zat, Türkiye'de yerleşmiş İngiliz tüccarlarından Mr. Vitol'dü. Otomobilde giderken, Mr. Vitol, bütün İzmir'in geleceğimizden haberi olduğunu ve bu hareketimin barışı ifade ettiğini halkın anladığını söyledi.

Vali, Mr. Vitol'ü ailesiyle birlikte yemeğe dâvet ederek, beni evine götürdü. Yemek, sayısı yirmiyi bulan kalabalık bir davetli grubu içinde epey devam etti. Saat 03,30'da yola çıkabildik.

Artık Limni yolundaydık. İzmir Körfezi'ni en kısa yoldan kat'ediyor ve bir İngiliz harp gemisine tesadüf ederiz ümidi ile dikkatle ilerliyorduk. Körfezden sonra Midilli istikametine ilerledik. Mehtap güzel ve deniz bir göl kadar durgundu. Almanlar tarafından tevkif edilmek tehlikesine maruz kalmamak için geceleyin daha kısa bir yol olan mayın sahası içinden geçmeyi kararlaştırdım ve kaptana bu fikrimi söyledim. Romorkörü idare eden Türk deniz subayı:

— Fakat paşam, bir mayına çarparsak ve siz ölürseniz, ben, dîvân-ı harbe giderim, diye itiraz ediyordu.

20 ekim gününe kadar hiç bir gemiye rastlamadan saat 15.00'de Midilli adasına vardık. İki düdük çalmamızı müteakip bir İngiliz motoru bize doğru yaklaştı. Motordaki İngiliz deniz subayı:

— Kimsiniz? diye seslendi.

Ben, cevap olarak:

— General Townshend, diye bağırdım. Subay sevinç ve şaşkınlık içindeydi:

— Aman Yarabbi! Sizi gördüğüme ne kadar memnun oldum. Motora buyrunuz, dedi. Ona:

— Tekrar İngiliz bayrağının himayesine geldim, dedim. Seneler sonra tekrar vatanıma ait bir vasıtaya ayak basıyordum. Fakat, beni bekleyen görevler vardı. Subaydan, Filo Komutanı amirale bir mesaj çekerek, süratli bir vasıta gönderip beni aldırmasını talep ettim. Londra'da Amiral Veims'e de bir telgraf çektirerek, aileme, serbest bırakıldığımı ve Londra'ya dönmek üzere yolda olduğumu bildirmesini rica ettim. Harbiye nezareti müsteşarına da bir mesaj gönderdim. Durum, hariciye nezaretine de bildirilmeliydi. Nitekim, hazırladığım metin, biraz sonra, hariciye nezaretine gönderildi. Bu mesajımda, Türkiye'nin durumunu ve tekliflerini açık bir şekilde izah ettim. Burada işimiz bitiyordu. Şimdi hedefimiz Mondros limanıydı.

GENERAL TOWNSHEND, MONDROS'TA

20 ekim günü saat 15,00'den sonra Mondros'a geldik. Derhal Amiral gemisine gittim. Sancak gemisinde, İngiliz Kraliyet Bahriyesi Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Sommerset Arthur Calthrope ve Amiral Sir Michael Colem tarafından karşılandım. Hepimiz memnun ve sevinçliydik. İngiltere'den gelen bir mesajda, ikinci bir emre kadar Mondros'da kalmaklığım ve ikametimin mümkün mertebe gizli tutulması emrediliyordu. Misafir olarak donanmada kaldım.

Müteakip günler, Londra ile Osmanlı hükümeti arasında yapılan ön hazırlık-

lara ait yazışmalarla geçti. Teşebbüsüm, müspet netice vermiş ve Amiral Sommerset Arthur Calthrope, Bâbıâlî'ye bir telgraf gönderip, hükûmeti tarafından, mütareke şartlarını konuşmaya salâhiyetli kılındığını bildirmişti. Telgraf, 23 ekim günü çekildi. İstanbul'da cereyan eden olaylardan artık pek az haberdardım. Yalnız, Osmanlı hükümeti adına gönderilecek heyet başkanlığına önce Dâmad Ferid Paşa'nın seçildiğini, fakat kabinenin itirazı üzerine değişiklik yapıldığını duydum. Müteakiben, Osmanlı heyetinin 24 ekim günü bir torpito ile İstanbul'dan hareket etmiş olduğu öğrenildi. Son günler bir türlü geçmek bilmedi. Heyetin İzmir'den romorkörle ayrıldıklarını haber aldığımız zaman takvimler 26 ekim 1918'i gösteriyordu.

Liverpool kruvazörü, heyeti karşılamak için görevlendirilmişti. Türk heyetini getiren Muzaffer isimli romorkör, Midilli'ye doğru gelirken kruvazör tarafından durdurulup, heyet, gemiye alındı. Nihayet akşam saat 21,00'de heyeti karşıladık. Bahriye Nazırı Rauf Bey'i tekrar görmüş olmaktan son derece memnundum. Heyet mensupları, misafir olarak Agamemnun muharebe gemisine yerleştirildiler. Müzakereler bir gün sonra başlayacaktı.

Türk heyetinde şu şahıslar bulunuyordu: Bahriye Nazırı Rauf Bey, Haleb Ordu Karargâhından Yarbay Sadullah Bey, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet ve kâtip Ali Bey. Esaretim sırasında emir subaylığımı yapmış olan Yüzbaşı Tevfik Bey ile beraber heyet tamamlanmış oluyordu. Bu konferansa iştirake davet olunmadığımdan pek tabiî müzakerelerin cereyan şekli hakkında görgü şahidi gibi bir bilgiye sahip değilim. Ancak, müzakereler sırasında meydana gelmesi muhtemel müşkülât ve anlaşmazlık hususunda yardımda bulunmak üzere, donanmada kalmıştım.

«TÜRKLERE, HÜRMET ETMEK GEREKİR»

Sulh anlaşması hakkındaki fikir ve mütalâamı, Londra'ya avdetten sonra, Hindistan Nazırı Lord Montague'ye yazdığım hususi bir yazıda şöyle açıklamıştım:

«Sayın Lord Montague,

«Sulh konferansında, Türkiye meselesi bahis konusu olurken hürmet edilmesi gereken bir millet olan Türkler'in ekserisinin, harp zamanında bile İngiliz taraftarı olduğunu dikkat nazarına almalısınız. Bu husus, inkârı kabil olmıyan bir hakikattır. Hükümet idaresini ellerine geçirmiş olan Enver ve Talât Paşalar'ın başkanlığı altındaki İttihat ve Terakki Partisi, Alman altınları ile satın alınmıştır. Bu partinin mensupları, harbin devamı müddetince, şahsî çıkarlarını düşünmüşler ve iktidarlarını arttırmak için, her türlü teşebbüse tevessül etmişlerdir. Enver ve Talât Paşalar ve etrafındakiler, tamamiyle tehdit ve korkutma kuvvetiyle iktidarda kalıyorlardı. Bu partiye muhalefet edenler, ortadan kaldırılıyorlardı. Bütün bu çirkeflikler içinde Türk köylü ve işçisinin ahlâk ve terbiyesi unutulmamalıdır. Türk köylüsü ve işçisi, hükûmetlerinin işlediği cürümlerden dolayı cezalandırılmamalıdır.

«Bu düşüncelerimi açıkladıktan sonra, şu hususu da kaydetmek isterim. Eğer bu meselede benim de sözüm olsaydı, Türkiye'ye, iki hareket tarzını birbirine karıştırmamaya dikkat ederek, yardım ederdim. Bunlar askerî ve siyasî problemlerden ibarettir. Askerlikle siyaset, birbirine karışırsa, sonucunun felâket olduğunu, bize, tarih misalleriyle göstermektedir. Aynı zamanda sadrâzam ve harbiye nazırı olan Müşir İzzet Paşa'nın, her zaman İngiltere'ye dostane hisler beslemiş olduğunu unutmamak lâzımdır. Bana hürriyetimi iade ettiği konuşmamız esnasında, benden, Türkiye'ye yardım etmek isteyip istemediğimi sordu. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılıp açılmıyacağı sualime karşılık, bunun hemen mümkün olduğunu bildirdi. İzzet Paşa, Irak ve Suriye'ye muhtariyet idaresi vermeyi uygun bulduğunu, fakat Padişah'ın hükümranlık haklarının baki kalmasının şart olduğunu söyledi. Paşa, «Türkiye'nin istediği, İngiltere'nin yardımından ibarettir,» diyordu.

«İngiltere için yan tarafta birer diken teşkil edecek devletler yerine, Türkiye'nin Hindistan yolu üzerinde İngiltere'ye sadık ve itaatli bir dost olarak kalması daha iyi olacaktır kanaatindeyim. Müşir İzzet Paşa diyordu ki:

«Haysiyet ve şerefimizi kıracak şartları kabul edemeyiz. Biz başka milletler gibi değiliz. Namusumuzu kaybedecek ve haysiyetimizi yok edecek şartlar kabul etmektense, arkamızı duvara dayar, sonuna kadar harp ederiz. Siz, bize karşı harp ettiğiniz için, Türkler'in gerektiğinde neler yapabileceklerini elbet de bilirsiniz. Asırlardan beri yerleşmiş olduğumuz İstanbul ve Avrupa Türkiyesi'nden bizi çıkarmaya kalkışmayınız. Böyle şartları kabul edemeyiz.»

«Müşir İzzet Paşa'nın her söylediği ile aynı fikirde olduğumu açıklamağa mecburum. Bulgarlar'ın, Türkiye'nin Avrupa'da-

Aslı Viyana Heeres Museum'daki bu tablo, galip orduların, mağlûp askerler önünden geçişini canlandırmaktadır.

ki toprakları üzerine yerleştirilmesinde bir fayda görmediğim gibi, İngiliz süngülerinin yardımından mahrum kaldıkları andan itibaren kısa bir zaman zarfında oradan kovalanabilecek Yunanlılar'ı da aynı topraklara musallat etmekte bir fayda görmüyorum. Benim görüşüme göre, menfaatlerimize uyan en müsait yol, Türkler'i, Hindistan yolumuz üzerinde bırakmaktır.

ANADOLU'YU İŞGALE KALKIŞMAK HATADIR

«Bahriye Nazırı Rauf Bey, İzzet Paşa'nın İstanbul'u serbest bir liman yapmaya hazır olduğunu bana söyledi. Bu durumda ticarî menfaatimiz büyük olacaktır. Ayrıca, Karadeniz'e serbestçe geçiş hakkının tanınması, Çanakkale, Gelibolu ve Karadeniz boğazlarının elimizde bulunmasının stratejik faydası aşikârdır. Bu suretle bütün Türkiye elimize geçmiş olacaktır. Ben, Anadolu'nun işgalinde bir fayda görmüyorum. Aksine, Anadolu topraklarının işgaline kalkışmak büyük bir hatadır. Zira bu, kuvvetlerimizi dağıtmak demek olacaktır. Kuvvetlerin dağıtılması stratejinin altı kaidesinden birine aykırıdır ki, bu kaide, harbin kazanılması için kuvvetlerin birleştirilmesini şart koşar. Aynı esastan giderek maksatsız olarak Makedonya ve Suriye'yi işgal etmek, birliklerimizi bu topraklarda bağlı tutacaktır. Çünkü, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları elimizde oldukça Türkiye'ye daima hâkim olacağımızı unutmamalıyız. Eğer hükûmetçe Irak'ın elde bulundurulması lüzumlu ise, o takdirde, Basra şehrini serbest bir liman haline koyup, Basra vilâyetini işgal etmek uygundur. Fakat, Haliç ile Hint Denizi elimizde bulunduktan sonra, Basra'nın işgaline de şahsen büyük bir ihtiyaç görmüyorum.

«Osmanlı hükümeti, şüphesiz malî yardım talebinde bulunacaktır. Bahriye Nazırı Rauf Bey, ellerinden geldiği kadar yardım istememeye çalışacaklarını söyledi. Almanya'nın Türkiye'ye ikraz etmiş

olduğu 500 milyon kâğıt para yüzünden bir malî buhran ve enflâsyonun çıkmasından da son derece endişeliydi. Pek tabiî bu meseleyi halledecek bir uzmana ihtiyaç vardır. Ancak vaziyeti objektif olarak görmeye çalışan bir şahıs sıfatı ile diyebilirim ki, Türkler'in, Almanlar'a olan borçlarını ödemek üzere kasalarında muhafaza ettikleri parayı, yani ödeyecekleri ilk taksidi alabileceğimizden, bu iş bana pek fena görünmemektedir. Bu meyanda pek tabiî, bütün demiryolları ile ticaret imkânları elimize geçmiş bulunacağından, tüccarlarımızı İstanbul'a yerleştirmek suretiyle avans olarak vermiş bulunacağımız parayı, birçok metodlarla ve yollarla rahat rahat geri alabiliriz!

«Ermenistan meselesine gelince: Eğer bu meselede söz hakkım bulunsa idi, problemleri, bizim, Hindistan'daki siyasetimize benzer bir şekilde hallederdim. Ermenistan'a, Ermeniler'in haklarının yenilmemesi için bir İngiliz valisi tayini suretiyle bu dava halledilebilirdi. Düşünülmelidir ki, İrlanda meselesi İngilizler için ne ise, Ermeni meselesi de Türkiye için aynıdır. Ermeniler, maruz kaldıkları haksızlıklardan dolayı merhamete muhtaç olmakla beraber, her fırsattan istifade ederek İngilizler'e yardım suretiyle, Türkler'e karşı daima ihanet etmişlerdir. İşte benim barış konferansında söz hakkım bulunsaydı, Türkiye'ye ait bulunan problemleri yukarıda izah ettiğim geniş hudutlar dahilinde münakaşa ederdim.

Hürmetkârınız»

Charles V. F. Townshend

MONDROS MÜTAREKESİ

27 ekim günü Mondros'da Albay Newcomb ile görüşmüş ve benden sonra Türkiye'den ayrılmış olması sebebiyle bir sürü yeni haberler almıştım.

Albay bana, İstanbul'dan gizlice ayrılışımın ertesi günü gazeteler vasıtasıyle yayınlandığını söyledi. Osmanlı hükümetinin bir siyasî maksat güderek bizzat bu meseleyi açıkladığını anladım. Mondros'a varışımın gizli tutulmasını isteyen İngiliz hükümetinin isteği de böylece neticesiz kalmıştı.

29 ekim günü konferans, İngiliz Hükûmeti tarafından, Gelibolu istihkâmlarının işgali hakkında konan şartların Bâbıâlîye bildirilmesi dolayısıyle bir müddet geri bırakıldı. Türk heyeti, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılmasına razı olmuştu.

30 ekim günü ayrı bir önem taşır. Zira o gün, Büyük Britanya ve Müttefikleri ile Türkiye arasında günlerdir müzakereleri devam etmekte olan sulh anlaşması Agamemnun zırhlısında imzalandı. Konferans, akşam saat 21.00'de sona ermişti. Bu esnada Bahriye Nazırı Rauf Bey'den kendisini görmekliğim hususunda bir davetiye aldım. Gece saat 23,00'de Amiral motoru ile Agamemnun zırhlısına giderek davete icabet ettim.

Agamemnun'a geldiğim zaman, sulh anlaşmasının yapıldığı bu gemide, günlerdir devam eden hummalı faaliyetin yerini sessizliğin kaplamış olduğunu gördüm. Rauf Bey, az daha elimi koparacak kadar sertlikle sıkarak:

— Barış yapmak imkânını hazırladığınızdan dolayı Türkiye size daima şükran borcu duyacaktır, dedi. Sonra görüşmek üzere kamarasına gitti. Bana şunları söyledi:

— Memleketinize döndüğünüzde, Lord Earl Curzon'u görerek, Türkiye'nin, İngiltere için çok sadık bir dost olabileceğini rica ederim söyleyiniz. İstanbul'dan ayrılırken Padişah, mutlaka barış yapmaklığımızı emir buyurmuşlardı.

«Rumlar'la, Ermeniler'e eşit haklar vereceğiz. Bu, bizim menfaatimiz icabıdır. Bu hususların, Lord Curzon'a izahını sizden rica ederim.

«Türkiye, Arap milletlerinin İtilâf Devletleri'yle olan problemlerine karışmak niyetinde değildir. Bunlara muhtariyet verilebilir. Ancak, siz de takdir edersiniz ki; Araplar, kendi kendilerini idareden âcizdirler. Bu sebeple verilecek muhtariyetlerin, padişahımızın hükümranlığı altında olması lâzımdır.»

Türk heyeti bir müddet sonra İzmir'e hareket etti. Yarbay Sadullah Bey ile eski emir subayım Yüzbaşı Tevfik Bey irtibat maksadıyle Mondros'da kaldılar. Paris'te tesadüf ettiğim Fransız Başbakanı Georges Clemenceau'nun ifade ettiği gibi; Türkiye'nin beklenenden evvel silâhlarını terketmesi mübalâgasız harbin birkaç ay önce bitmesine sebep olmuştur. Bu teşebbüs sayesinde milyonlarca para ve can hebâ olmaktan kurtulmuştur. Türkiye'nin birden ayrılması, Almanya ve Avusturya'ya büyük tesir yapmıştı. Türkler, General Allenby kuvvetlerine dört, beş, hattâ altı ay, belki de daha uzun bir müddet dayanabilir, mukavemet edebilirlerdi. Fakat ben bu ifademle ne şekilde olursa olsun, büyük bir asker ve kumandan olan General Edmond Allenby'nin parlak zaferlerini küçültmek istemem. Ancak, barışın imzalanması için naçizane çalışmalarımın bütün dünya sulhüne tesir etmiş olduğunu da arz etmek isterim.

SON

TARİHE AKAN BİR AY

Nisan 1967

1 NİSAN

Kabinede değişiklik oldu. Altı bakan kabineden ayrıldı. Ayrılan bakanlar Ali Fuad Alişan, Orhan Dengiz, Edip Somunoğlu, İbrahim Deriner, Sabit Osman Avcı, Etem Erdinç'tir. Boşalan bakanlıklara şu tayinler yapıldı: Ulaştırma **Sadettin Bilgiç,** Sağlık ve Sosyal Yardım **Vedat Âli Özkan,** Millî Eğitim **İlhami Erten,** Ticaret **Ahmet Türkel,** Bayındırlık **Orhan Alp,** Köy İşleri **Turgut Toker.** Ayrıca **Cihat Bilgehan'** ın maliye bakanlığına getirilmesinden sonra lâğvedilen devlet bakanlığı yeniden kurulmuş ve bu makama **Hüsamettin Atabeyli** tayin edilmiştir.

2 NİSAN

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Amerika'ya gitti.

3 NİSAN

Kanellopulos, yeni Yunan kabinesini kurdu.

6 NİSAN

Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın da katıldığı CENTO askerî komitesinin toplantısı Londra'da yapıldı.

7 NİSAN

Selânik ve Atina'da kanlı nümayişler oldu. Papandreu'nun, Kralı devirmeye çalıştığı bildiriliyor.

11 NİSAN

Millî Savunma Bakanı Topaloğlu, New York'ta yapılan NATO Nükleer Planlama Komitesi toplantısına katıldıktan sonra yurda döndü.

12 NİSAN

Dil ve tarih bilgini İsmail Hâmi Danişmend, kalb kifayetsizliğinden öldü. Mülkiye kaymakamlarından Kâmil Bey'in oğlu olan merhum 80 yaşında idi.

15 NİSAN

Millet Partisi'nden sekiz mebus istifa etti. Böylece 1961 seçimlerinden sonra, 31 mebusla meclise giren M.P. mebuslarının sayısı 15'e düştü.

● A.B. Devletlerine yaptığı resmî ziyareti bitiren Cumhurbaşkanı Sunay yurda döndü.

17 NİSAN

İstanbul A.P. Milletvekili Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil vefat etti. 74 yaşında, bir kalb krizi sonucu vefat eden Başgil, Anayasa Hukuku profesörü idi.

19 NİSAN

Batı Almanya'nın eski başbakanı Konrad Adenauer öldü.

20 NİSAN

Birleşik Amerika tarafından atılan Surveyor - 3 uzay gemisi, yumuşak bir iniş yaparak aya indi. Bu, Amerika'nın aya yaptığı ikinci yumuşak iniştir. Surveyor - 3'ün en büyük özelliği, kazıcı bir kol taşımasıdır.

21 NİSAN

Yunanistan'da hükümet darbesi yapıldı. Başbakan dahil, bütün siyasî liderler tevkif edildi. Yargıtay Başsavcısı Konstantin Kolias' ın başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Müsecel komünistler geniş ölçüde tevkif ediliyor.

24 NİSAN

Başbakan Süleyman Demirel, Adenauer'in cenaze töreninde bulunmak üzere Almanya'ya gitti.

26 NİSAN

Başbakan Demirel, cenaze töreninden sonra yurda döndü ve resmî bir ziyarette bulunmak üzere Pakistan'a hareket etti. Eşi ile birlikte çıktığı bu seyahatte Başbakan'a İhsan Sabri Çağlayangil ve Cihat Bilgehan refakat ediyor.

27 NİSAN

Başbakan, Pakistan'da bizzat Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han tarafından karşılandı.

30 NİSAN

Cumhuriyet Halk Partisi ikiye bölündü. Ortanın solu fikrine şiddetle muhalif olan 15 senatör ve 33 milletvekili partiden istifa etti. İstifa eden 48 parlamento üyesi, yeni bir parti kuracak.

● İstanbul Radyosu Repertuar Kurulu üyesi, İstanbul Konservatuvarı, Türk Musikisi Nazariyatı öğretmeni ve Sanat Kurulu Başkanı piyanist Şefik Gürmeriç öldü. Merhum, 61 yaşındaydı.

İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi

Yazan: Kemalettin Tuğcu

ABBAS

Arapça'da «arslan» manasına gelen bu ismin ilk sahiplerinden biri, Hazret-i Muhammed'in, kendisinden iki, üç yaş büyük amcası, Kureyş kabilesinin Hâşimî ailesine mensup Hazret-i Abbas'tır. İslâm'dan evvel Kâbe'nin su ve yiyecek işleri kendisine verilmişti. Mekke şehrinin ve Kureyş kabilesinin hatırlı insanlarından biriydi.

Hazret-i Muhammed'in hicretinden sonra ilk gazâ olan Bedir' de, Hazret-i Abbas da Kureyşliler arasındaydı. Zengin bir insan olduğu için bu harbe giderken, eşine altınlar bırakmıştı. Bedir gazâsında esir düştü. Bedel vererek kendisini salıvereceklerdi. Yanındaki altınları Mekke ordusu için sarfetmişti. Hazret-i Muhammed'e: «Beni el açıp dilendirmek mi istiyorsun?» dediği zaman Hazret-i Peygamber:

— Bu harbe gelirken karına bıraktığın altınlar ne oldu? diye sordu.

Halbuki Hazret-i Abbas, altınları verirken gören olmamıştı. İçine bir şüphe düşerek sordu:

— Sen nereden biliyorsun?

Hazret-i Muhammed:

— Rabbim bana haber verdi, deyince, amcası Abbas:

— Şehadet ederim ki sen Hak Peygambersin, dedi ve orada Müslüman oldu.

Hazret-i Abbas, Mekke'nin zaptından önce yeğeni Hazret-i Peygamber'in yanına gitmiş ve birçok muharebede onun yanında bulunarak fedakârlıklar göstermiş, ona, derin bir imanla bağlanmıştı. Peygamberimizin en yakın akrabası olarak o kaldığı için mirasına da iştirak etmiştir. Abdülmuttalib'in en küçük oğlu olan Abbas, Hicret'ten otuz iki yıl sonra, seksen sekiz yaşlarında bulunduğu sırada vefat etmiştir.

İslâm tarihinde Abbâsî halifeleri, Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir. İlim ve irfanıyle tanınmış, asil ve pek zeki bir insandı.

ZEKERİYA

İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden biridir. İbranî dilinden gelen bu isme garplılar «Zacharie» derler. Hz. Zekeriya, Hazret-i Süleyman'ın neslindendir ve İsrail büyüklerindendir. O tarihte çok yaygın bulunan Mûsevî dinini muhafaza için çok çalışmıştır.

Hazret-i Zekeriya, çok yaşlanmış ve eşi Elyasâ (Elisabeth) dan çocuğu olmamıştı. Yerini tutacak kimse de yoktu. Yine İsrail büyüklerinden olan, Elyasâ'nın kızkardeşi Hanna'nın da çocuğu olmuyordu. Tanrı'nın izniyle Elyasâ, Zekeriya'dan, Hanna da ko-

cası İmran'dan hamile kaldılar. İmran, çocuğunu görmeden öldü. Hanna bir kız doğurdu ve adını Meryem koydu. O tarihte doğan erkek çocukları Beyt-i Mukaddes hizmetine verirlerdi. Hanna, kızını götürüp teslim etti. Hazret-i Zekeriya bu kızı evinde büyüttü ve sonra ona Beyt-i Mukaddes'te bir oda yaptırdı. Yanına kendisinden başka kimse girmezdi.

Meryem, Tanrı'nın emriyle hamile kaldı. Museviler, Zekeriya'dan şüphelendiler, halbuki Zekeriya o tarihte yüz yaşına gelmişti. İsa ise, daha beşikte iken konuşmağa başlamıştı.

Zekeriya, oğlu Yahyâ'yı ölümden kurtarmaya çalıştı. Kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir ağacın içine saklandı. Onu ağaçla birlikte keserek öldürdükleri rivayet edilir.

YAHYÂ

Hıristiyanlar'ın «Jean Baptiste» dedikleri Hazret-i Yahyâ, İsrail peygamberlerinin sonuncularındandır ve Hazret-i Zekeriya'nın Elyasâ'dan doğan oğludur, Meryem'den altı ay önce dünyaya gelmiştir.

Hazret-i Meryem'le aynı yaşta bulunan Hazret-i Yahyâ, babası gibi İsrail kavmini Tanrı yoluna davet ederek, giriştikleri savaşlardan alıkoymak için vaaz verir ve Tevrat okurdu. Hazret-i İsa'yı Ürdün nehrinde vaftiz etmiştir.

İsa, otuz yaşına geldiği zaman yeni bir dinin peygamberi oldu. Ona, İncil vahyedilmişti. Hazret-i Yahyâ da onun getirdiği şeriate tâbi oldu. Musevîlik bu suretle ortadan kalkıyordu. Fakat İsrailoğulları bu yeni dine girmek istemiyorlardı. İsa'nın getirdiği dine Yahyâ ile birlikte yalnız on iki kişi inanıyordu. İsevîlik, bu inanan kimselerden yeryüzüne yayılmıştır.

O sırada İsrail hükümdarı, kardeşinin kızını almak istedi. İsanın getirdiği dinde buna müsaade yoktu. Hükümdar, Yahyâ Peygamber'e, İsrail dini üzerine nikâh kıymasını emretti. Yahyâ, Hıristiyanlık'ta kardeş kızını almanın haram olduğunu bildirerek nikâh kıymadı. Bunun üzerine, kızın anası gücenip Hazret-i Yahyâ'nın öldürülmesini istedi. Kudüs'te bulunan hükümdar da ecdaddan kalan din hükümlerine uymadığı bahanesiyle Hazret-i Yahyâ'yı yakalattı ve idam ettirdi.

BİLÂL

Hazret-i Muhammed'in müezzinlerinden Habeş asıllı bir kölenin adıdır. İslâm'ı ilk kabul edenlerden biri olduğu için, Hz. Peygamber'in hasmı olan müşrikler kendisine çok eziyet etmişlerdir. Çok sadık ve dindar bir insan olduğunu gören Hz. Ebûbekir, kendisini efendilerinden satın alarak hürriyetine kavuşturdu.

Bilâl, kimsesiz ve servetsiz bir insan olduğu için, Hz. Peygamber'le Medine'ye göç ettikten sonra, kendisine küçük bir maaş bağlandı. Müezzinlik, bayram namazlarında «anaza» denilen mızrağı taşımak, daha sonra erzak tedariki ile uğraşmak vazifesi üzerine verildi.

Bütün gazvelerde peygamberin yanında bulunarak yararlıklar gösteren Bilâl'in, gayet tesirli, gür ve kuvvetli bir sesi vardı. Hz. Peygamber'in Mekke şehrini aldığı zaman Kâbe'nin damı üzerinde ezan okumak şerefi de Bilal'e nasip olmuştur.

Peygamber'in vefatından sonra derin bir hüzne gömülen Bilâl, Hazret-i Ömer'in halifeliği sırasında Ebû Ubeyde'nin yanında bulundu ve fethedilen şehirlerde, Hz. Ömer'in arzusu ile ezan okudu. Uzun boylu, zayıf, ince yüzlü, sırtı hafifçe kambur, gür kır saçlı olduğu tarif edilen Bilâl-i Habeşî, son ezanını okuduğu zaman, dinleyenler gözyaşlarını tutamamış ve Hazret-i Muhammed'in zamanını hatırlamışlardı. Bilâl-i Habeşî, Şam'da vefat etti. Mezarı hakkında muhtelif yerler rivayet edilir.

Resimlerle

ESKİ İSTANBUL

Bugün, Istanbul'un mezarlıkları yer yer düzenlenmektedir. Yukarıda, yarım asır önceki Karacaahmed'in perişan hali...

Yenicami'nin köşesinde sevimli bir ihtiyarcık ve park etmiş bir eşek arabası. Şimdi aynı yerde otomobilden geçilmiyor.

Üzerine şiirler yazılan Ortaköy Camii, Boğaziçi'ndeki nadide mimarlık eserlerindendir. Ne yazık ki, camiyi bu haliyle seyretmek artık mümkün değil. Kayma tehlikesi gösterdiğinden etrafı iskelelerle çevrili.

*

Şemsipaşa Camii. Evet, yanlış okumadınız, bu harabe bugün Boğaziçi'ni süsleyen Şemsipaşa Camii'nin yarım asır önceki durumudur.

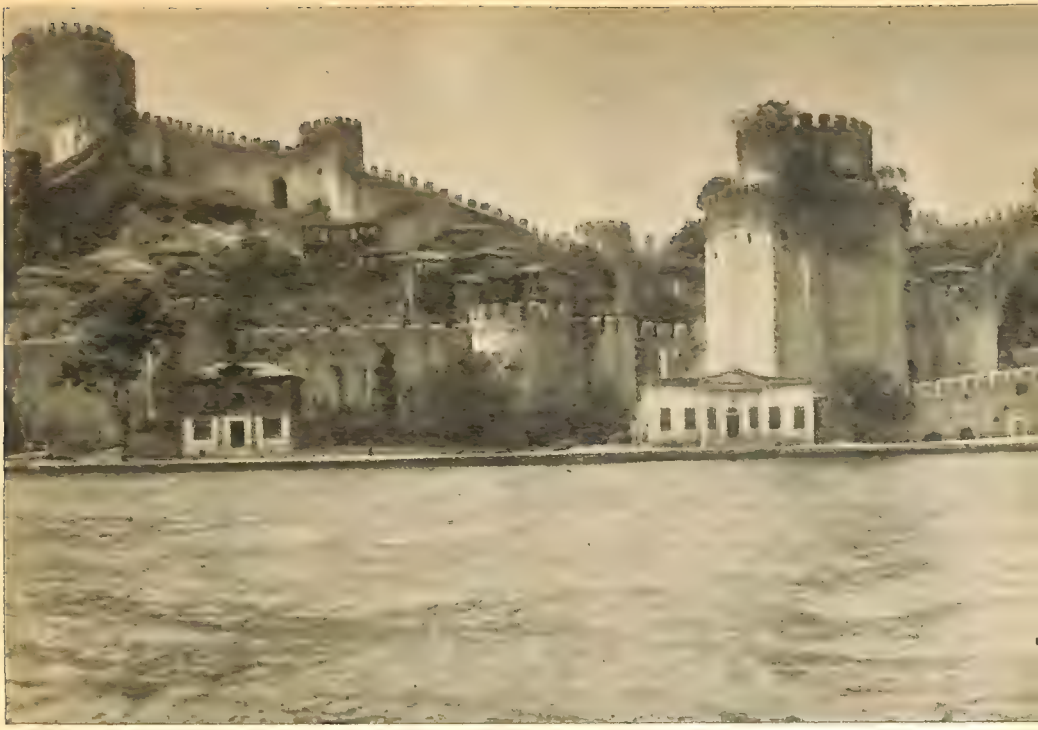

Rumelihisarı'nın içinde yakın zamana kadar başlı-başına bir mahalle vardı. Burası 1950'den sonra müze haline getirildi. Burçların tepesinde biten ağaçlarla beraber evler de ortadan kaldırıldı

Meğer eskiden Dolmabahçe Camii'nin yanında ne binalar varmış. Cami, bugün tamamen meydana çıkmış durumda.

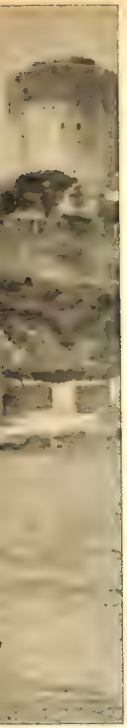

*

Yukarıda, Tophane'deki Nusretiye Camii görülüyor. Artık, cadde genişledi, camiyi kapatan binalar yıkıldı. Aşağıda, Anadoluhisarı'nın ve önündeki köprünün, yarım asır önceki hali.

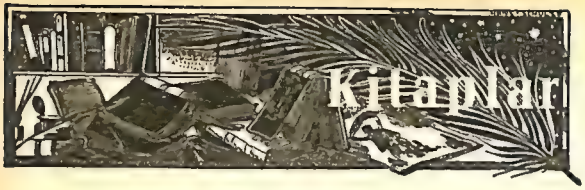

Arasında

Nesillerin Ruhu

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, **Nesillerin Ruhu,** Hareket yayını, İstanbul, 1967, Halk Matbaası, 176 sayfa, 6 TL.

Tanınmış fikir adamlarımızdan, Tanzimat sonrası Türk edebiyatı tarihi mütehassısı Prof. Dr. Mehmet Kaplan, 41 makalesini, **Nesillerin Ruhu** adı altında toplamış. Çeşitli tarihlerde, çeşitli yerlerde çıkan bu değerli yazıların bir kitap şeklinde elimizin altında bulunması, gerçek bir kazanç. Müellif, daha çok, memleket ve kültür meseleleri üzerinde duruyor.

Eserin edebiyatımıza, edebiyat tarihimize, fikir ve kültür meselelerimize temas eden, bu konuları kudretle ifade eden bahisleri çok kuvvetli. Tarihe ve siyasete ait satırlar, aynı kuvvette değil. Meselâ II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyet'i ilgasını sırf hükümdarın kaprisi olarak açıklıyan satırlar, tarih bakımından doğru değildir. Keza, bilgin müellifin «Turancı» dediği zümreyi «hayalperest» olarak vasıflandırması da müphem bir ifade olmaktan ileri gitmiyor. Eğer Turancılık, sömürge hâlindeki Türk ülkelerinin bağımsızlığı ise, bu bir hayal değildir. Hemen önümüzdeki yıllarda gerçekleşecek bir tarihî oluşumdur. Bu işin hayal sanıldığı devre, çoktan mazi olmuştur. Eğer Turancılık, bütün Türk ülkelerinin Türkiye'ye katılması ise, bunun, XX. asır çerçevesi içinde hayal olduğu kabul edilebilir. Zira, bağımsızlığını yeni elde eden ülkeler, aynı milliyetten de olsalar, bir hamlede birliğe gidemezler. Geçen yüzyıl sonlarında Alman ve İtalyan birliklerinin nasıl teşekkül ettiği malûmdur. Arap birliği ise, henüz teşekkül edememiştir.

Bu gibi fikir eserlerinde ortaya atılan bütün düşüncelerin, çeşitli temayüllerdeki insanlar tarafından benimsenmesi tabiatiyle imkânsızdır. Biz yukarıda, tarihî ve siyasî gerçeklere aykırı iki noktaya temas etmekle yetindik. Fikir bakımından, müellifle hemen daima birleşiyoruz. Dil dâvamız, kültür meselelerimiz, büyük bir vukufla, ince tahlillerle çok güzel anlatılmıştır. Bu çeşit fikir eserleri Türkiye'de belki yılda bir defa bile çıkmamaktadır. Gerçek tefekkür konularında çok kısır ve sığ olduğumuz bir vâkıadır. Bu bakımdan da Mehmet Kaplan'ın eseri, dikkatle okunması, üzerinde durulması ve düşünülmesi icab eden bir kitaptır. **Y.Ö.**

SADRÂZAM SAİD PAŞA HAKKINDA BİR AÇIKLAMA:

Büyük ilgi ve istifade ile izlemekte olduğum kıymetli derginizin Mart 1967 tarihli sayısında, büyük babam Mehmed Said Paşa hakkında «Sadrâzam Said Paşa'ya yapılan bir hakaret» başlığı altında bir yazı gördüm. Bahis konusu yazının sonunda, Said Paşa'nın Serasker Rıza Paşa tarafından kendine yapılan bir hakarete «aldırış bile etmemiş» olduğu söylenmektedir ki, bu ifadenin doğru olmadığını belirtmek isterim. Filhakika 1903 tarihinde Mehmed Said Paşa 6 ncı sadrâzamlığından istifa ettiği zaman, ileri sürdüğü sebeplerden biri de bu hakaret hadisesidir. Bu hususta, o devrin vak'alarını çok yakından takip etmiş olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal, «Son Sadrâzamlar» adlı eserinde şöyle demektedir:

«Makedonya olayları sırasında Sadrâzam Said Paşa azlolunarak yerine Rumeli Vilâyetleri Islahat Komisyonu Başkanı Avlonyalı Ferid Paşa tayin edildi (1 ocak 1903). Said Paşa'nın azline sebep, evvelâ Rumeli vilâyetlerinde yapılacak malî ıslahat konusunda sarayla ihtilâfa düşmesidir. Bundan maada, Vükelâ Meclisi toplantısında Serasker Rıza Paşa ile aralarında bir münakaşa geçti. Said Paşa, Serasker tarafından tahkir olunduğunu ileri sürerek istifa ettiyse de, saraydan cevap gelmedi. İstifasını tekid etti. Bunun üzerine saraya davet olundu. Said Paşa, II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak Sadrâzamlık görevinin, mabeynin her işe müdahalesi yüzünden ifâ edilmez hale geldiğini, sarayın valiler tayin ettiğini, dış işlerinin bile sarayda görüldüğünü anlattı. Padişah, işlerinde istiklâl verileceğini vaad edip seraskerin de özür dileyeceğini söyledi. Fakat tarziye verilmediği gibi, saray da müdahaleye devam edince Said Paşa tekrar istifasını verdi.» Gerçeğin, bu şekilde açıklanmasını rica ediyorum.

Hasan İstinyeli
Viyana Büyükelçisi

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Varol Dereli (Galatasaray Lisesi - İstanbul)

Osman Gazi'nin asıl adının «Otman» veya «Ataman» olduğu hakkındaki nazariye doğru mu? — Hazret-i İsa tarihî bir şahsiyet midir? Hangi yılda doğmuştur? Milâdî tarih ilk defa nerede, ne zaman kullanılmış, hangi yüzyılda Avrupa'da yaygın hale gelmiştir? Eski Mısırlılar ve Mezopotamyalılar gibi ilk tarihî medeniyetlerde, yıl, neye göre hesaplanıyordu?

Osman Gazi'nin asıl adının Türkçe «Otman, Ataman» diye bir kelime olduğu hakkında, zayıf bir nazariye mevcuttur. — Hazret-i İsa, tarihî bir şahsiyettir (Musa, İbrahim gibi çok önceleri yaşamış peygamberler bile tarihî şahsiyettir).

Hz. İsa'nın doğumu, kendi doğumunu başlangıç alan Milâdî takvimin başlangıcından 5 yahut 7 yıl öncesine raslar. Milâdî takvim başlangıcının ilk olarak Hz. İsa'nın ölümünden sonra kurulan kiliselerde kullanılmaya başlandığı düşünülebilir. Bu takvim II. yüzyılda Avrupa'ya yayılmış bulunuyordu. — Eski Mısır'da bugün anladığımız mânada bir takvim başlangıcı yoktu. Sirius yıldızının her yıl ilk göründüğü gün yılbaşı kabul edilirdi. O gün aynı zamanda Nil nehrinin yükseldiği tarihe de tekabül ederdi. Bunun üzerine Sirius'un ilk göründüğü iki an arasında geçen zaman, bir yıl kabul edildi. Ancak bu yıldızın her yılki ilk görünüşü 365 günde bir değil, 366 günde bir doğduğundan güneş takvimine göre hatalıydı. Yıllar daha çok firavunların saltanatına göre hesaplanırdı.

Mezopotamya'da yaşayan kavimler M. Ö. 2000 yılından itibaren ayın hareketlerine göre düzenlenen bir takvim kullanmışlardır. Bundan 4000 yıl öncesine kadar uzanan bu kamerî takvimin en ilgi çekici tarafı, Babilonya tarihinin çeşitli devrelerinde kullanılan ay isimlerinin bilhassa Türkçe'de bugüne kadar yaşamış olmasıdır. Meselâ: Nisen (nisan), Elul (eylül), Temmuz (temmuz), Teşritum (teşrin), Şebet (şubat) gibi.

Süha Ünüvar (Küçükyalı - İstanbul)

Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze'de Andrea Doria'yı nasıl bir taktikle yendi?

Burada Barbaros'un taktiğini anlatmak, aşağı yukarı Preveze deniz savaşını nakletmek demek olur ki, bu sütunlar için imkânsızdır. Türkler'in üstünlüğü, deniz toplarının daha uzun menzilli ve seri atışlı, teknelerinin daha küçük, fakat yürük ve manevra kabiliyetlerinin üstün olması idi. Türk denizcileri, daima iyi yetişmişlerdi. Türk donanması, millî bir donanma idi. Aralarında rekabet bulunan çeşitli milletlerden derlenmiş bir Haçlı donanması değildi. Nihayet bütün bunların üstünde, Turgut ve Sâlih Paşalar, Seydî-Ali Reis, Hasan Paşa, bilhassa başkumandan Barbaros Hayreddin Paşa'nın denizcilik dehâlarını eklemek lâzımdır. Barbaros, savaşın başından sonuna kadar teşebbüs serbestliğini elinde tutmuş, düşman, Türk kapdân-ı deryâsının manevralarının esiri olmuştur. O zamana kadar deniz savaşlarında böyle bir taktik uygulanmamıştı. Zayıf donanma, savunma savaşına girişir, teşebbüs, daha kudretli hasımda olurdu. Barbaros, zayıf olmasına rağmen bu kaideyi bozmuş, taarruz kudretini elinde tutmuş ve en dâhiyâne bir şekilde kullanmıştır.

Kemal Çoruh (Erzurum)

Yüzellilikler, Malta sürgünleri, Evliyâ Çelebî hakkında yazılar koyamaz mısınız?

İstediğiniz son iki konu üzerinde bazı makaleler yayınladık. Hepsine dair yeni yeni yazılar koyacağımız tabiîdir.

Muzaffer Yavuz (Trabzon)

Ağustos 1966 nüshanızda resmini yayınladığınız Mülâzım İlyas Efendi, benim amcam olur. Acaba nerede gömülmüştür?

Diğer 31 Mart şehitleri arasında, İstanbul'da Âbide-i Hürriyet'e gömülmüş olması icap eder. Bu zât hakkında daha fazla bilgi edinmek için, 31 Mart'ı müteakıp çıkan gazeteleri araştırmak lâzımdır.

Sadık Tural (Kırıkkale - Ankara)

Bilhassa edebiyat tarihimiz üzerinde, ihtisas yazıları koyamaz mısınız?

Tarih mecmuasıyız. Edebiyat tarihine, ancak arada bir temas edebiliyoruz. Ancak sizin gibi Dil ve Tarih - Coğrafya öğrencilerinin anlayabileceği ihtisas yazıları koymaktan kaçınırız. Çünkü belirli okuyucularımız faydalanabilirler. Biz ise, tirajımızın çok yüksek olması sebebiyle, büyük bir kitleye hitap etmeye ve onlara okutmaya mecburuz. İltifatlarınıza teşekkür ederiz.

Osman Çınarlı (Akhisar - Manisa)

Türkler, tarih boyunca hangi yazıları kullandılar? — Birinci Cihan Savaşı'nın gerçek sebepleri nedir?

Türkler, tarih boyunca başlıca Göktürk, Uygur, Arap ve Latin yazılarını kullanmışlardır. — Birinci Cihan Savaşı'nın en mühim sebepleri, Avrupa devletleri, bilhassa Almanya ile İngiltere arasındaki iktisadî, bahrî rekabet, sömürge kavgaları, Fransa'nın Alsace - Lorraine'i Almanya'dan geri almak istemesi, Balkan devletleri arasındaki düşmanlık ve bu devletler üzerinde Rusya ve Avusturya - Macaristan'ın nüfuz mücadelesi, Sırbistan'ın Avusturya, Bulgaristan'ın Sırbistan aleyhinde büyümek istekleri gibi şeylerdir. Savaşın yakın sebebi ise, Avusturya - Macaristan veliahdinin, bir Sırp tethişçisi tarafından öldürülmesidir.

Ümit Bizer (Akhisar - Manisa)

Osmanlı Devleti, Lehistan'ın paylaşılmasını niçin istemiyordu? — Avrupa'da Otuzyıl Savaşları olurken, bizde hangi savaşlar yapılmıştır?

Osmanlı devleti, Lehistan Krallığı'nın varlığını, Doğu ve Orta Avrupa'nın tabiî dengesinde kalması için bir şart saymıştır. Lehistan'ın en büyük parçasının Rusya'nın eline geçmesi, Ruslar'ı, Orta Avrupa'ya kadar getiriyor, Türkiye ile sınırlarını büyütüyor ve Balkanlar'a, Karadeniz'e inmesini kolaylaştırıyordu. Nitekim böyle olmuştur. — Avrupa'da Otuzyıl Savaşları (1618 - 1648) sırasında Türkiye, bilhassa İran ve Venedik'le harbetmiştir.

Yalçın Şenol (Almanya)

Geçen sayılarınızdan birinde yayınlanan şehirlerin coğrafyasına ait bir yazıda verilen Almanya şehirlerinin nüfusları, elimizdeki kitaplarda gösterilen şehirlerin nüfusuna uymamaktadır, çok daha yükseltilmiş rakamlardır. Niçin?

O coğrafya makalesinin başında yapılan açıklamayı okumadan, doğrudan doğruya şehir nüfuslarına ait listeye baktığınız anlaşılıyor. Biz, artık biribirine bitişmiş şehirlerin nüfuslarını topladık, üstelik, bu nüfusları bugünkü seviyesine getirdik. Elinizdeki nüfuslar ise, son sayımın, yani yıllar öncesinin sonuçlarıdır. Meselâ asıl Essen'in nüfusu bir milyon civarındadır ama, artık bu «Essen» kelimesi, kocaman bir şehrin veya şehirler birliğinin bir kısmının adı olmuştur. Essen, çevresindeki şehirlerle (Mülheim, Hamborn, Duisburg, Krefeld, Düsseldorf, Neuss, Gladbach, Viersen vs.) çoktan bitişmiş durumdadır. Bu bitişiklik, asıl İstanbul şehri ile Florya veya Paşabahçe'nin bitişikliğinden çok daha vâzıhtır. Keza artık, Frankfurt ile Offenbach, Mannheim ile Ludwigshafen, Nürnberg ile Fürth, Berlin ile Potsdam ve Brandenburg Dortmund ile Hagen, Witten, Hörde, Iserlohn çoktan birleşmişlerdir. Bu misalleri pek çok çoğaltmak mümkündür. Ancak, mülkî ve beledî idare bakımından birçok şehirler, tarihî sınırlarını muhafaza etmekte devam ediyorlar. Fakat bu durumun, bir realite olan nüfus coğrafyası (demografi) ve beşerî coğrafya ile hiç bir ilgisi kalmamıştır.

Hadi Uzer (Gaziosmanpaşa - Ankara)

İltifatlarınıza teşekkürler ederiz

Mustafa Aykoç (Elmalı - Malkara - Tekirdağ)

«Türk» ne demektir? — Sultanahmet Camii, neden 6 minarelidir?

«Türk»ün kelime mânası «kuvvetli» dir. Kelimenin eski şekli «Türük» tür. M.S. VI. yüzyıla doğru «Türk» olmuştur. — Sultanahmet Camii'ne 6 minare yapılmasının sebebini, mimarî ve estetik anlayış dışında aramamak icab eder. Bir söylentiye göre, camii yaptıran I. Sultan Ahmed'in 14. padişah olduğunu göstermek üzere, minarelere 14 şerefe konmuştur. 4 minare 3'er ve iki minare de birer şerefelidir. I. Ahmed (1603 - 1617), aynı zamanda 14 yaşında tahta oturmuş, 14 yıl saltanat sürmüş ve (2×14) değerinde olan 28 yaşında ölmüştür.

Ali Kâhya (Elazığ)

Kennedy'nin Pulitzer armağanını kazanan kitabının adı nedir?

Bu kitabın adı, Profiles in Courage'dir. — Türk güreş tarihi üzerinde bir iki makale yayınladık; daha da yayınlamamız mümkündür

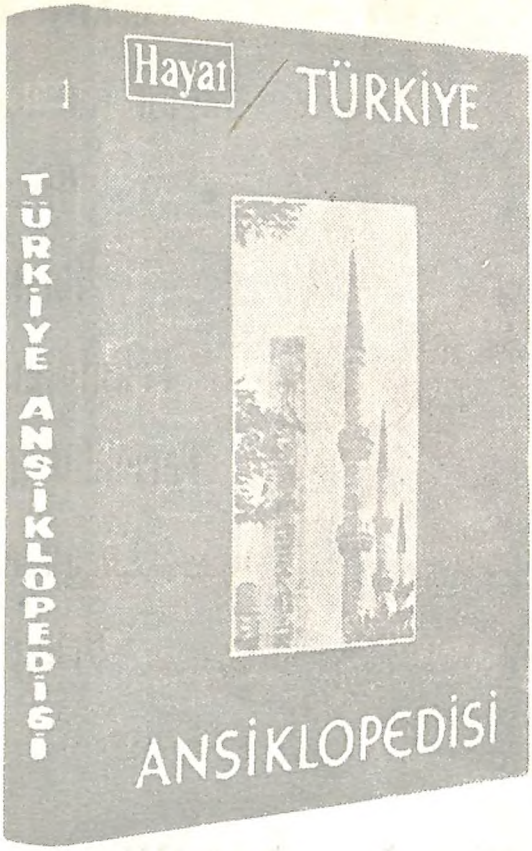

Eşsiz
Bir
Eser

Hayat

TÜRKİYE
Ansiklopedisi

Hayat Mecmuasının fasiküller halinde yayınladığı Türkiye Ansiklopedisi, ciltli olarak piyasada satılmaktadır. İsteyen okuyucular, ellerindeki fasikülleri, özel cilt kapaklarımızla ciltleterek nefis bir esere sahip olabilirler. Hayat Türkiye Ansiklopedisi ciltli olarak 35 liradır.

Cilt kapakları ve ciltleri, Hayat satan bayilerle müvezzilere sipariş edilebileceği gibi, umumî bayiimiz BATEŞ BAYİLİK TEŞKİLÂTI, Cağaloğlu - İstanbul adresinden de temin edilebilir. Yalnız cilt kapaklarının fiyatı 7,5 liradır.

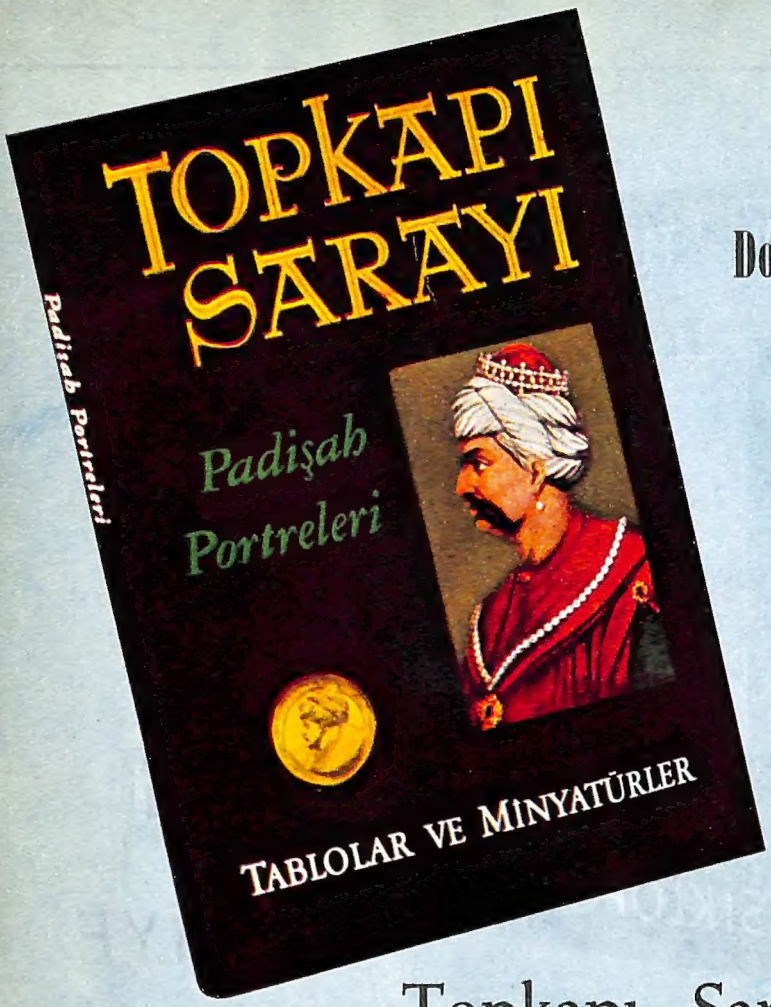

Türkiye'de Doğan Kardeş Ofset Baskı Tekniğinin Tereddütsüz En güzel Örneği

Topkapı Sarayı Padişah Portreleri

Tablolar ve Minyatürler

(Türkçe, İngilizce, Almanca basılmıştır.)

Bu kitap, Topkapı Sarayında bulunan ve yerli yabancı ressamlar tarafından muhtelif devirlerde yapılmış 24 tablo ve minyatürün, Doğan Kardeş Basımevinde asıllarına tamamen uygun olarak basılmış, renkli reprodüksiyonlarından mürekkeptir.

Nigâr Anafarta'nın bir ön söziyle 25 × 35 cm. boyunda, nefis kuşe bir gömlek içinde ve ciltli olan bu nefis eser sadece 1 000 nüsha olarak basılmış ve numaralanmış nadide bir eserdir.

FİATI 120 LİRA

Doğan Kardeş'ten ve Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu — İstanbul adresinden istenebilir.